

EMIL HORÁK*

Chorvátsko-slovinsko-slovenské lexikálne paralely

HORÁK, E.: Croatian-Slovenian-Slovak lexical parallels. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 3 – 14.

The author advances the idea that the Slavic philology has not yet developed reliable methodological criteria for determining the Slavonicisms – in terms of the loanwords – within the Slavic standard languages. As a result, the issue of Slovakisms and Slovenianisms in the standard Croatian language demands further research. The author details a number of historic and socio-linguistic assumptions, which may provide suitable means for dealing with this issue.

Slavic studies, loanword, Slavonicism, Russianism, Bohemianism, Polonism, Slovakism, Slovenianism, standard Croatian language, standard Slovak language, standard Slovenian language.

0. Slavizmy – ako navzájom prevzaté slová v rámci slovanských spisovných jazykov – zohrali významnú úlohu pri formovaní sa jednotlivých slovanských spisovných jazykov. Väčšina slovanských jazykov, ktoré sa v období národného obrodenia formovali na spisovné jazyky, mohli sa v lexikálnej rovine oprieť na slovanské jazyky s dlhšou spisovnou tradíciou, akú mala najmä spisovná ruština alebo spisovná čeština či spisovná poľština. Tieto spisovné jazyky sa mohli stať modelom pre rozvoj slovnej zásoby z vlastného jazykového základu, resp. modelom na preberanie, tvorbu či kalkovanie slov tým susedným slovanským jazykom, ktoré si vypracúvali v období národného obrodenia spisovnú normu. Preto neprekvapuje, že sa v slavistike písalo a píše najmä o rusizmoch a bohemizmoch, zriedkavejšie o polonizmoch v ostatných slovanských spisovných jazykoch. To má naisto svoje reálne opodstatnenie, keďže malé slovanské národy v priebehu dejín používali spisovné jazyky väčších slovanských národov. Pravda, to ešte neznačí, že by sme v slavistike mali vylúčiť predpoklad vplyvu malých spisovných jazykov na spisovné jazyky väčších slovanských národov. Naopak, treba skôr predpokladať, že sa aj príslušníci menších slovanských národov, ktorí sa integrovali do kultúry, literatúry či vedy týchto národov v čase vzniku a začiatku rozvoja vedných disciplín, zúčastňovali sa na formovaní ich spisovných jazykov. Prirodzene, na takýto výskum si bude musieť slavistika rozpracovať ešte teoreticko-metodologické východiská.

V slavistike nielenže sa doteraz programovo neskúmal vplyv mladších slovanských spisovných jazykov na staršie slovanské jazyky, ale sa dodnes takmer neskúmali vzájomné vplyvy slovanských jazykov, ktoré sa formovali približne v rovnakom čase v období

¹ Doc. PhDr. Emil Horák, CSc., Katedra slovanských jazykov, Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Ružová 11, 975 53 Banská Bystrica.

národného obrodzenia. Doteraz sa napríklad neskúmali vzájomné vplyvy spisovnej slovenčiny a spisovnej chorvátčiny, a to aj napriek tomu, že sa tieto dva spisovné jazyky formovali približne v rovnakom čase, v obdobných podmienkach spoločného štátneho útvaru – Uhorska, a to pri výnimočne intenzívnych kultúrnych a literárnych i jazykových kontaktoch nositeľov týchto dvoch spisovných jazykov – Chorvátov a Slovákov. Obdobne bohaté boli kultúrne, literárne a jazykové vzťahy Chorvátov a Slovincov. Moderná spisovná slovinčina sa formovala taktiež približne v rovnakom čase ako súčasná spisovná chorvátčina, avšak o vzájomných vzťahoch aj týchto spisovných jazykov vieme pomerne málo. Slavistika nevenovala zaslúženú pozornosť ich vývinovým vzťahom so zreteľom na ich vzájomné vplyvy. Vari preto až dodnes pretrvávajú iba všeobecné konštatovania o rusizmoch či bohemizmoch v týchto spisovných jazykoch.

V tomto príspevku chceme upozorniť, že v slavistike tradičné vyčleňovanie iba rusizmov, bohemizmov či polonizmov v mladších slovanských spisovných jazykoch má veľmi slabú metodologickú základňu, že vzťahy medzi týmito spisovnými jazykmi sú oveľa zložitejšie, ba že proces vzájomných vplyvov niektorých slovanských jazykov sa nezastavil ani v súčasnosti. Budeme pritom vychádzať z pozorovania vzájomných vzťahov v lexikálnej rovine troch slovanských spisovných jazykov – spisovnej chorvátčiny, spisovnej slovinčiny a spisovnej slovenčiny. Budeme mať pri tom na zreteli aj spisovnú srbčinu, najmä z hľadiska jej korešpondencie so spisovnou chorvátčinou.

1. Vplyvný chorvátsky jazykovedec T. Maretić, autor základnej normatívnej gramatiky modernej spisovnej chorvátčiny, taktiež vyčlenil ešte koncom 19. storočia v spisovnej chorvátčine ako slavizmy iba rusizmy a bohemizmy. V spisovnej chorvátčine zistil okolo 70 rusizmov a približne toľko i bohemizmov (T. Maretić, 1892, s. 68 – 98). Za základný predpoklad vypožičiavania či preberania slov T. Maretić považoval kultúrne a duchovné kontakty medzi národmi. Preto aj prevzatia práve rusizmov a bohemizmov do spisovnej chorvátčiny boli podľa T. Maretića podmienené duchovnými kontaktmi Chorvátov práve s Rusmi a Čechmi v období národného obrodzenia, keďže podľa neho „pokretači našega preporoda slavensku uzajmičnost držali samo s Česima i Rusima...“ (s. 72). Aj keď sa v citovanej štúdii na základe duchovných kontaktov T. Maretić usiloval nájsť v spisovnej chorvátčine i polonizmy, napokon musel konštatovať, že z poľštiny „nijesmo po svoj prilici uzeli nijedne riječi“ (s. 71), čo odôvodňuje tým, že Chorváti v národnom obrození s Poliakmi málo kontaktovali, lebo Poliaci „su u ono doba veoma slabo marili za opće slavenske interese“ (s. 72), čím zároveň odôvodnil neprítomnosť polonizmov v spisovnej chorvátčine. Z citovaného tvrdenia T. Maretića „pokretači našega preporoda slavensku uzajmičnost držali samo s Česima i Rusima“ jednoznačne vychodí, akoby Chorváti v období národného obrodzenia neboli duchovne kontaktovali s inými slovanskými národmi. Preto ostatným slovanským spisovným jazykom, a teda ani spisovnej slovenčine a spisovnej slovinčine nevenoval T. Maretić pozornosť, a tak vymedzil v spisovnej chorvátčine iba rusizmy a bohemizmy.

1.1. Duchovné kontakty nesporne vytvárali základné predpoklady i pre vzájomné jazykové vzťahy a vplyvy. Pravda, v období národného obrodzenia udržiavali Chorváti duchovné kontakty nielen s Rusmi a Čechmi, ale mali veľmi bohaté duchovné kontakty práve i so Slovákmi a Slovincami, čo vytváralo veľmi priaznivé predpoklady pre vzájomné jazykové vplyvy, a takéto vplyvy tu skutočne aj boli. Ak T. Maretić videl základný predpoklad prieniku slavizmov (rusizmov a bohemizmov) do spisovnej chorvátčiny v prítomnosti duchovných kontaktov, vzniká otázka, prečo nezohľadnil aj plodné kultúrne kontakty Chorvátov so Slovákmi a Slovincami pri vymedzovaní slavizmov v spisovnej chorvátčine, prečo nehládal v spisovnej chorvátčine aj slovakizmy a slovinizmy? Ak by sme totiž dôsledne vychádzali z predpokladu T. Maretića, ktorý pri vymedzovaní slavizmov – rusizmov a bohemizmov – vychádzal z prítomnosti duchovných kontaktov Chorvátov s Rusmi a Čechmi, potom by sme v spisovnej chorvátčine mohli očakávať zo slavizmov viacej slovakizmov než rusizmov či bohemizmov, lebo chorvátsko-slovenské duchovné vzťahy boli medzi Chorvátmi a Slovákmi aspoň také, aké boli medzi Chorvátmi a Čechmi a určite silnejšie, než boli medzi Chorvátmi a Rusmi. Pre duchovné vzťahy Chorvátov so Slovákmi a Slovincami bolo totiž príznačné, že to boli nielen duchovné vzťahy na diaľku, ale to boli aj duchovné vzťahy bezprostredné, doslova až *fyzické*, lebo sa realizovali priamym pôsobením Slovákov i Slovincov nielen v chorvátskom národnom obrodení, ale i pred ním, ba i po ňom. Boli to kontakty neustále *kontinuítne*, ktoré vznikali už niekde od druhej polovice 9. storočia na cestách učiteľov Konštantína a Metoda a ich slovenských žiakov do Ríma cez Dalmáciu, kde sa stretali s chorvátskymi duchovnými a kde napokon časť týchto žiakov po Metodovej smrti našla i svoje útočisko a pôsobisko. Tieto vzťahy boli posilnené podpísaním tzv. *personálnej únie* (1102), vďaka ktorej sa Slováci ocitli s Chorvátmi v jednom štátnom útvere – v Uhorsku. Osobitne sa tieto vzťahy rozvíjali pôsobením cirkevných či kláštorných škôl, ale neskôr najmä vysokých škôl, akými bola Academia Istropolitana (1465) či Trnavská univerzita (1635), na ktorej študovali mnohí, neskôr významní Chorváti. Duchovnú spoluprácu Chorvátov a Slovákov umocňovalo aj postavenie Bratislavy ako sídla Uhorského snemu i hlavného mesta Uhorska (1542–1848). Boli to duchovné kontakty chorvátskych a slovenských osvietenecov a bernolákovcov v Budíne, Pešti i vo Viedni, ďalej to boli intenzívne kontakty nielen J. Kollára a P. J. Šafárika s chorvátskymi ilýrcami, ale i pôsobenie cirkevných hodnostárov zo Slovenska priamo v Chorvátsku. Len si pripomeňme, že od samého zrodu ilýrskeho hnutia na čele katolíckej cirkvi v Záhrebe za sebou stáli traja cirkevní hodnostári pôvodom zo Slovenska. Bol to člen Bernolákovskej Spoločnosti biskup Alexander Alagovič (1829 až 1837), potom vyše tridsať rokov biskup J. Haulík (1837 až 1869), ktorý bol od roku 1852 aj arcibiskupom a kardinálom. Ak si uvedomíme, že biskup J. Haulík bol aj prvým zástupcom bána J. Jelačića a v jeho rukách bola kultúra, školstvo i bohoslovie, vlastne usmerňoval rozvoj chorvátskej kultúry. V rokoch 1829 až 1859 pôsobil na záhrebskej Kráľovskej akadémii

profesor Štefan Moyses, cenzor chorvátskych publikácií, zakladateľ Matice chorvátskej iniciátor prednášania spisovnej chorvátčiny na Kráľovskej chorvátskej akadémii v Záhrebe. Obidvaja zastupovali – kardinál Haulík i biskup Š. Moyses – Chorvátov aj na Uhorskom sneme. Boli to priame kontakty samého L. Štúra a iných štúrovcov s chorvátskymi ilýrcami. Do chorvátskej literatúry sa úspešne zapísal ako novelista Slovák Janko Tombor, hlbokú brázdú v chorvátskej kultúre zanechal Ivan Branislav Zoch, autor prvej chorvátskej encyklopédie, prekladateľ, organizátor chorvátskeho školstva, tvorca chorvátskej telovýchovnej terminológie. Napokon významne sa zapísal do chorvátsko-slovenských duchovných vzťahov i spisovateľ Martin Kukučín. Preto si kladieme vari opodstatnenú otázku, či je možné, aby sa v kontexte týchto plodných slovensko-chorvátskych duchovných vzťahov nebol dostal do spisovnej chorvátčiny ani jeden slovakizmus.

1.2. Vari je až nepochopiteľné, že naznačené slovensko-chorvátske duchovné vzťahy T. Maretić, autor mnohých minuciózných filologických prác, prehliadol. Navyše „prehliadol“ aj osobnosť štúrovca Slováka B. Šuleka, ktorý vyše polstoročia (od 1838 do 1895) veľmi aktívne a všestranne pôsobil priamo nielen v ilýrskom hnutí, ale i v chorvátskej jazykovede ako významný predstaviteľ „záhrebskej filologickej školy“, ktorý sa pokladá za najvýznamnejšieho chorvátskeho lexikografa druhej polovice 19. storočia a za „otca chorvátskej terminológie“, pričom, sa mu pripisuje, že vniesol do spisovnej chorvátčiny „stotine i stotine riječi“ a navrhol prijať do spisovného jazyka „tisuće i tisuće kovanica i pozajmljenica“ (Jonke, 1965, s. 138), čím významne obohatil chorvátsky spisovný jazyk. Veď okrem veľkého dvojdielného nemecko-slovenského slovníka¹ napísal veľký, taktiež dvojzväzkový terminologický slovník², v osobitnom slovníku spracoval i chorvátsku botanickú terminológiu³, bol pritom i hlavným tvorcom chorvátskej domobranskej (vojenskej) terminológie. Podstatný vplyv mal na ustáľovanie chorvátskej terminológie i ako autor učebníc väčšiny vyučovacích predmetov i ako redaktor náučných chorvátskych časopisov.

Pravda, v chorvátskej jazykovede sa slová, ktoré vniesol do spisovnej chorvátčiny Slovák B. Šulek, už tradične považujú výlučne za „bohemizmy“. Bude to zrejme preto, že Maretićovu metodiku vyčleňovania slavizmov v spisovnej chorvátčine neprekonali ani ďalšie dve generácie chorvátskych lingvistov, avšak metodologicko-teoretickými východiskami ju podstatnejšie neprekonali ani Lj. Jonke, ktorý sa najviac zaoberal jazykovedným a filologickým dielom B. Šuleka, ale najmä jeho neologizmami a preberaním slov. Lj. Jonke totiž hodnotil Šulekove prevzaté slová a neologizmy iba z chorvatistického hľadiska, lenže toto hľadisko je príliš úzke na pochopenie podstaty Šulekových prevzatých slov i neologizmov. Totiž prevzaté slová a neologizmy B. Šuleka treba skúmať aj zo

1 B. Šulek, Deutsch-kroatisches Wörterbuch - Němačko-hrvatski rječnik, knj. 1-2, Zagreb 1860. 1712 s.

2 B. Šulek, Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, knj. 1-2, Zagreb 1874-1875. 1392 s.

slovakistického hľadiska, v ktorom sa prinajmenšom budú musieť zohľadniť (1) spomenuté chorvátsko-slovenské duchovné kontakty, (2) Šulekov idiolekt, ktorý sa zakladal na myjavsko-skalickej náreči jeho rodného Sobotišťa a na úze spisovnej reči štúrovcov, i (3) jeho národné a jazykové povedomie, ako i jeho pohľad na vzťah spisovnej češtiny a slovenčiny. Nebude pritom bezvýznamná i tá skutočnosť, že najmenej 90% vyčlenených prevzatých slov sa bežne používalo v textoch štúrovcov (prirodzene v slovenskej hláskovej podobe), ale i neskôr v martinskej úze spisovnej slovenčiny, a teda v takom rozsahu ich mal vo svojom idiolekte aj sám B. Šulek. Prehodnotenie Šulekových „bohemizmov“ i zo slovakistického hľadiska sa teda ponúka ako naliehavá výskumná úloha chorvátskej i slovenskej slavistiky.

2. T. Maretić tak ako pri odhaľovaní slavizmov v spisovnej chorvátčine prehliadol bohaté duchovné kontakty Chorvátov a Slovákov, obdobne prehliadol v citovanej štúdii i duchovnú spoluprácu Slovincov a Chorvátov, a teda slovinizmy – ako slavizmy – v spisovnej chorvátčine ani nehľadal, hoci aj medzi Chorvátmi a Slovincami boli bezprostredne plodné duchovné kontakty, ktoré podmieňovali i jazykové vzťahy a vplyvy, a to ešte pred národným obrozením. Slovinisko-chorvátske duchovné kontakty oddávna umocňovala spoločná nárečová kajkavská osnova, na ktorej sa nachodí aj chorvátsky Záhreb. Výrazné boli tieto duchovné kontakty napríklad už v čase reformácie, keď možno predpokladať práve vplyv slovinčiny na chorvátčinu jednak prekladom *Biblie* P. Trubara do slovinčiny (1577), ako i vplyvy slovinských protestantských autorov na jazyk chorvátskych autorov reformačnej spisby. Bude to platiť taktiež o období národného obrodzenia a konkrétne o ilýrskom hnutí, do ktorého sa spočiatku zapájali i významní Slovinci, a to najmä do roku 1836, kým sa spisovná chorvátčina opierala najmä o kajkavské nárečie. Znamenitým ilýrskym dejateľom bol Slovinec Stanko Vraz – významný básnik i vedec, literárny kritik, prekladateľ, zakladateľ, vydavateľ a redaktor najlepšieho chorvátskeho literárneho časopisu *Kolo* (1842 – 1853). Sotva možno pochybovať o tom, že by táto impozantná osobnosť nebola zanechala svojím sugestívnym dielom i vplyvom na chorvátskych priateľov – ilýrcov stopu i v chorvátskom spisovnom jazyku v podobe slovinizmu. Príkladná bola i spolupráca Slovincov a Chorvátov práve pri tvorbe slovníkov oboch spisovných jazykov. Napríklad rukopis *Ilýrsko-nemecko-talianskeho slovníka* (1846 – 1849) Slovinca J. Drbnića redigoval a doplnil A. Mažuranić a prehľad chorvátskej gramatiky k nemu napísal V. Babukić. Spolupráca medzi chorvátskymi a slovinskými lexikografmi bola i pri budovaní terminologických sústav – teda podmienky pre vzájomné jazykové vzťahy a vplyvy tu boli.

2.1. T. Maretić po troch desaťročiach predsa len vyčlenil v praktickej príručke jazykovej kultúry *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924) spisovnej chorvátčine sedem slovinizmov. Boli to: *izlika*, *mešetar*, *pogrešavati*, *svrh*, *veža*, *spolovilo*, *voluharica*, z ktorých prvých päť bolo vtedy bežných, zatiaľ čo ďalšie dva hodnotil ako zriedkavejšie a priradil k nim i sloveso *presenetiti se*, ktoré by však podľa T. Maretića mohlo byť

v spisovnej chorvátčine aj z kajkavského nárečia. Malý počet slovinizmov v spisovnej chorvátčine odôvodňuje T. Maretić tým, že Slovinci mohli Chorvátom preto „tako malo reči dati, kao se najbolje otud vidi što su oni od Hrvata uzeli veliko mnoštvo (dobrih i loših) reči, da bi kako tako namirili preke potrebe svoga jezika“ (Maretić, 1924, s. XVI).

2.2. Na Maretićovo citované vyčlenenie uvedených slovinizmov reagoval slovinský jazykovedec A. Breznik v rozsiahlej štúdii „*Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske*“, uverejnenej v Časopise za slovenski jezik, književnost in zgodovino v roku 1931, v ktorej vyjadril nesúhlas s takýmto vymedzením vzťahu slovinčiny k chorvátčine a pokúsil sa dokázať, že vzťahy medzi spisovnou chorvátčinou a spisovnou slovinčinou sú omnoho zložitejšie. Upozornil na sprostredkujúcu funkciu slovinských slovníkov (najmä *Slovensko-nemški a nemško-slovenski besednik* z r. 1832 a 1833 A. Murka) pri prebraní slov v spisovnej chorvátčine. V tejto obsiahlej štúdii A. Breznik konštatuje, že chorvátski lexikografi vyžívali vo väčšej miere slovinské slovníky, najmä Janežičov a Cigaletov, ale aj známy terminologický slovník *Juridisch-politische Terminologie* (z roku 1853). A. Breznik vo svojej štúdii uvádza, že s autormi slovinských slovníkov spolupracoval i B. Šulek, ktorý slovinské slovníky taktiež dosť využíval (najmä A. Janežičov a M. Cigaleov) a že z nich dokonca prebral vyše 100 slov. Pravda, v chorvátskej jazykovede sa aj naďalej tieto slová považujú za bohemizmy alebo neologizmy B. Šuleka.

Na ilustráciu uvádza Breznik slovo *glazba* (*hudba*), ktoré chorvátska jazykoveda považuje za írečito chorvátske slovo oproti *muzika* v srbskom jazyku a ktoré chorvátska jazykoveda pripisuje B. Šulekovi ako jeden z jeho „bohemizmov“. A. Breznik však pripomína, že toto slovo prvý zapísal Slovinec J. Drobnič vo svojom slovníku. Chorvátska jazykoveda však vysvetľuje pôvod tohto slova tak, že ho B. Šulek vytvoril podľa českého slova *hudba*, ktoré najprv prebral v podobe *gud-ba* (ešte v Danici z r. 1844), a potom údajne premenil koreň *gud-* na *glas-*, a tak znelostnou asimiláciou s® z vznikla *glazba* (Vince, 1978, s. 546). K takejto interpretácii lexémy „hudba“ ako bohemizmus treba vari iba zo slovákistického stanoviska dodať, že doklady na použitie slova *hudba* na Slovensku sa v *Historickom slovníku slovenského jazyka* uvádzajú od začiatku 17. storočia v spojeniach: *slyšeni hudby*, *všecki hudby*, ako aj odvodeniny od slova *hudba* – *hudobníčka* a iné. Aj to dosvedčuje, že B. Šulek vo svojom (pôvodom slovenskom) ideolekte slovo *hudba* mal a nemusel ho do chorvátčiny preberať cez češtinu ako „bohemizmus“ (HSSJ, 1, 1991, s. 154).

3. Otázka slavizmov v spisovnej chorvátčine – vo vymedzení iba rusizmov a bohemizmov – ostáva otvorená. Navyše po odstránení symbiózy chorvátskeho a srbského jazyka v podobe „spisovnej srbochorvátčiny – do nového svetla sa dostáva nielen otázka slovinizmov a slovákizmov, ale i otázka srbizmov v spisovnej chorvátčine.

3.1. Otázku slovákizmov v spisovnej chorvátčine bude potrebné skúmať ponajprv v kontexte už naznačených bohatých duchovných kontaktov Chorvátov a Slovákov.

Bude pritom nevyhnutné prekonať aj metodologicky neudržateľnú tézu, podľa ktorej v slavizmoch, resp. „bohemizmoch“ B. Šuleka v spisovnej chorvátčine „češki jezik zastupa i slovačko narodno blago“, keďže sú „korijeni Šulekovih bohemizama većinom toliko slovački, kao i češki“ (Jonke, 1971, s. 175). V zhode s touto tézou by sme totiž mohli všetky „bohemizmy“ v spisovnej chorvátčine považovať i za slovakizmy – lenže takto by sme sa dostali prinajmenšom do začarovaného kruhu, nehovoriac už o tom, že by sme tým spochybnili výlučnú identitu spisovnej slovenčiny a napokon i spisovnej češtiny. Navyše slavizmy v slovanských spisovných jazykoch sú nielen výsledkom duchovných kontaktov dvoch slovanských národov, lež sú i výrazným *znakom* i spoľahlivou stopou na výskum týchto kontaktov – a to by malo platiť aj o slavizmoch v spisovnej chorvátčine.

3.2. Otázka slovinsko-chorvátskych lexikálnych vzťahov nadobúda novú aktuálnosť po „pohybe“ v chorvátskom spisovnom jazyku v posledných štyroch desaťročiach 20. stor., ale najmä po odluke spisovnej chorvátčiny od spisovnej srbčiny pri vzniku nezávislého chorvátskeho štátu Chorvátskej republiky (1991). Chorváti sa totiž po vyhlásení neplatnosti Novosadského dohovoru v 70-tych rokoch sa začali vracat' celkom programovo k svojmu pôvodnému vlastnému jazykovému základu, ktorý sa plne uplatňoval takmer do konca 20. storočia a zakladal sa (v lexikálnej rovine) na trojnárečovom základe spisovnej chorvátčiny, keďže sa spisovná chorvátčina programovo obohacovala aj o výrazové prostriedky čakavského a kajkavského nárečia..

3.3. Otázka srbizmov v spisovnej chorvátčine sa úzko spája s otázkou rusizmov a čiastočne i turcizmov a vôbec prebratých slov, ktoré sa do chorvátčiny dostali cez srbčinu.

Nazdávame sa, že nové svetlo do problematiky slavizmov v slovanských spisovných jazykoch by priniesli (1) najskôr spoľahlivé historické slovníky, (2) vyčerpávajúce dialektologické slovníky a napokon pri výskume slavizmov by už naisto pomohlo i (3) počítačové spracovanie najstarších slovníkov slovanských jazykov, s možnosťou komparácie časového použitia slavizmov.

4. Nastolená otázka identifikácie slavizmov v slovanských spisovných jazykoch a osobitne v spisovnej chorvátčine nie je otázka iba teoretická. Dotýka sa bezprostredne súčasného pohybu spisovnej chorvátčiny za ostatných desať rokov. Tým, že sa spisovná chorvátčina očisťuje od lexikálnych prvkov najmenej polstoročnej symbiôzy so spisovnou srbčinou, vracia sa k svojim základom, v ktorých je pevne zabudovaná nielen čakavská nárečová osnova, ale najmä kajkavský nárečový základ, ale i kultúrna jazyková nadstavba, v ktorej majú významné miesto i neologizmy a slovakizmy B. Šuleka. Súčasná spisovná chorvátčina sa týmto pohybom dostáva najmä do kvalitatívne nového vzťahu k spisovnej slovinčine, ale čiastočne i k spisovnej slovenčine. Toto tvrdenie nateraz budeme ilustrovať aspoň niekoľkými desiatkami chorvátsko-slovinsko-slovenských lexikálnych paralel.

Porov.: • chrv.: **brzobjav** - srb.: телеграм - sln.: **brzobjavka** - slk.: telegam • chrv.: **cesta** - srb.: пут, друм - sln.: **cesta** - slk.: cesta • chrv.: **cijepiti** - srb.: калемити, вакцинирати - sln.: **cepiti** -

slk.: štepiti; očkovat' • chrv.: **cvjetača** - srb.: карфиол - sln.: **cvetača** - slk.: karfiol • chrv.: **časnik** - srb.: офицер - sl.: **častnik** - slk.: dôstojník • chrv.: **častohlepan** - srb.: честољубив - slov.: **častihlepen** - slk.: citižiadostivý • chrv.: **česen** - srb.: бели лук - sln.: **česen** - slk.: cesnak • chrv.: **dimnjak** - srb.: ошак - sln.: **dimnik** - slk.: komín • chrv.: **dionica** - srb.: акција - sln.: **delnica** - slk.: účastina, akcia • chrv.: **dojenče** - srb.: одојче - sln.: **dojenček** - slk.: dojča • chrv.: **doma** - srb.: код куће - sln.: **doma** - slk.: doma • chrv.: **dopust** - srb.: одсуство, годишњи одмор - sln.: **dopust** - slk.: dovolenka • chrv.: **dragulj** - srb.: драги камен - sln.: **dragulj** - slk.: drahokam • chrv.: **dražba** - srb.: лицитација - sln.: **dražba** - slk.: dražba • chrv.: **dušik** - srb.: азот - sln.: **dušik** - slk.: dusík • chrv.: **glasba** - srb.: музика - sln.: **glasba** - slk.: hudba • chrv.: **glasovati** - srb.: гласати - sln.: **glasovati** - slk.: hlasovať • chrv.: **glede** - srb.: односно, с обзиром на, у вези са, поводом - sln.: **glede** (na) - slk.: vzhľadom na, so zreteľom na • chrv.: **gospodarstvo** - srb.: економија - sln.: **gospodarstvo** - slk.: hospodárstvo • chrv.: **gumb** - srb.: дугме - sln.: **gumb** - slk.: gombík • chrv.: **hip** - srb.: тренутак - sln.: **hip** - slk.: okamih • chrv.: **hlače** - srb.: панталоне - sln.: **hlače** - slk.: nohavice • chrv.: **hrbat** - srb.: леђа, хрптењача - sln.: **hrbet** - slk.: chrbát • chrv.: **inačica** - srb.: варијанта - sln.: **inačica** - slk.: variant • chrv.: **inozemstvo** - srb.: иностранство - sln.: **inozemstvo** - slk.: cudzina, zahraničie • chrv.: **istodobno** - srb.: истовремено - sln.: **istodobno** - slk.: súčasne • chrv.: **izumitelj** - srb.: проналазач - sln.: **izumitelj** - slk.: vynálezca • chrv.: **izvedba** - извођење, израда - sln.: **izvedba** - slk.: vykonanie • chrv.: **izvan** - srb.: ван - sln.: **izven** - slk.: mimo, bez, okrem • chrv.: **izvornik** - srb.: оригинал - sln.: **izvirnik** - slk.: originál • chrv.: **jetra** - srb.: цигерица - sln.: **jetra** - slk.: pečeň • chrv.: **juha** - srb.: супа - sln.: **juha** - slk.: polievka • chrv.: **kazalo** - srb.: индекс - sln.: **kazalo** - slk.: index • chrv.: **kisik** - srb.: кисеоник - sln.: **kisik** - slk.: kyslík • chrv.: **klerik** - srb.: ђакон - sln.: **klerik** - slk.: klerik • chrv.: **knjižnica** - srb.: библиотека - sln.: **knjižnica** - slk.: knižnica • chrv.: **kolinje** - srb.: свиногоље - sln.: **koline** - slk.: zabíjačka, zakáľačka • chrv.: **kositar** - srb.: калај - sln.: **kositer** - slk.: cín • chrv.: **kovina** - srb.: метал - sln.: **kovina** - slk.: kov • chrv.: **kratica** - srb.: скраћеница - sln.: **kratica** - slk.: skratka • chrv.: **križ** - srb.: крст - sln.: **križ** - slk.: križ • chrv.: **križaljka** - укрштене речи, укрштеница - sln.: **križanka** - slk.: križovka • chrv.: **kršćanstvo** - srb.: хришћанство - sln.: **kršćanstvo** - slk.: kresťanstvo • chrv.: **kruh** - srb.: хлеб - sln.: **kruh** - slk.: chlieb • chrv.: **kupelj, kupka** - srb.: купање - sln.: **kopel** - slk.: kúpeľ, kúpanie • chrv.: **kut** - srb.: урао - sln.: **kot** - slk.: uhol • chrv.: **leča** - srb.: сочиво - sln.: **leča** - slk.: šošovica • chrv.: **lopatica** anat. - srb.: плећка - sln.: **lopatica** - slk.: lopatica • chrv.: **ljekarna** - srb.: апотека - sln.: **lekarna** - slk.: lekárň • chrv.: **ljestve** - srb.: мердевине - sln.: **lestev** - slk.: rebrík • chrv.: **marelica** - srb.: кајсија - sln.: **marelica** - slk.: marhul'a • chrv.: **mjehur** - srb.: бешика - sln.: **mehur** - slk.: mechúr • chrv.: **mjed** - srb.: бакап - sln.: **med** - slk.: med' • chrv.: **mimohod** - srb.: дефиле - sln.: **mimohod** - slk.: prehliadka • chrv.: **modar** - srb.: плав - sln.: **moder** - slk.: modrý • chrv.: **nakana** - srb.: намера - sl.: **nakana** - slk.: úmysel, zámer • chrv.: **naklada** - srb.: издање - sln.: **naklada** - slk.: vydanie • chrv.: **natječaj** - srb.: конкурс - sln.: **natečaj** - slk.: súbeh, konkurz • chrv.: **nazočan** - srb.: присутан - sln.: **navzoč** - prítomný • chrv.: **nekoć** - srb.: некад - sln.: **nekoć** - slk.: niekedy, kedysi • chrv.: **nogomet** - srb.: фудбал - sln.: **nogomet** - slk.: futbal • chrv.: **obljetnica** - srb.: годишњица - sln.: **obletnica** - slk.: výročie • chrv.: **obrt** - srb.: занат - sln.: **obrt** - slk.: remeslo • chrv.: **ocat** - srb.: сирче - sln.: **ocet, kis** - slk.: ocot • chrv.: **odojak** - srb.: прпаче - sln.: **odojek** - slk.: prasiatko • chrv.: **odvjetnik** - srb.: адвокат - sln.: **odvetnik** - slk.: advokát • chrv.: **okoliš** - srb.: околина, средина - sln.: **okoliš** - slk.: okolie, prostredie • chrv.: **oponašati** - srb.:

имитирати - sln.: **oponašati** - slk.: napodobňovať • chrv.: **oprostiti** - srb.: извинити - sln.: **oprostiti** - slk.: prepáčiť • chrv.: **osoba** - srb.: лице - sln.: **oseba** - slk.: osoba • chrv.: **osobni** - srb.: лични - sln.: **oseben** - slk.: osobný • chrv.: **osnutak** - srb.: оснивање - sln.: **osnutek** - slk.: založenie • chrv.: **osupnut** - srb.: запрепашћен, запањен - sln.: **osupel** - slk.: prekvapený • chrv.: **otok** - srb.: острво - sln.: **otok** - slk.: ostrov • chrv.: **ovitak** - srb.: омот - sln.: **ovitek** - obal, obálka (knihy) • chrv.: **ovratnik** - srb.: оковратник - sln.: **ovratnik** - slk.: golier • chrv.: **ozračje** - srb.: атмосфера - sln.: **ozračje** - slk.: ovzdušie • chrv.: **pelud** - srb.: полен, цветни опрах - sln.: **pelod** - slk.: peľ • chrv.: **plahta** - srb.: чаршав - sln.: **plahta, rjuha** - slk.: plachta • chrv.: **plesati** - srb.: играти - sln.: **plesati** - slk.: tancovať • chrv.: **plin** - srb.: гас - sln.: **plin** - slk.: plyn • chrv.: **pločnik** - srb.: тротоар - sln.: **pločnik** - slk.: chodník • chrv.: **pokus** - srb.: проба - sln.: **poskus** - slk.: pokus • chrv.: **pol** - srb.: по - sln.: **pol** - slk.: pol • chrv.: **posjpešiti** - srb.: убрзати - sln.: **pospešiti** - slk.: urýchliti • chrv.: **postaja** - srb.: станица - sln.: **postaja** - slk.: zastávka • chrv.: **pozornost** - srb.: пажња - sln.: **pozornost** - slk.: pozornost • chrv.: **preobrazba** - srá.: преображење - sln.: **preobrazba** - slk.: prestavba • chrv.: **prisega** - srb.: заклетва - sln.: **prisega** - slk.: prisaha • chrv.: **pristaša** - srb.: присталица - sln.: **pristaš** - slk.: stúpenec • chrv.: **pristojba** - srb.: taksa - sln.: **pristojbina** - slk.: poplatok, taxa • chrv.: **promet** - srb.: саобраћај - sln.: **promet** - slk.: doprava • chrv.: **prometan** - srb.: саобраћајан - sln.: **prometen** - slk.: dopravný • chrv.: **pura** - srb.: ћупка - sln.: **puran** - slk.: morka • chrv.: **putnica** - srb.: пасош - sln.: **potni list** - slk.: cestovný pas • chrv.: **rabiti** - srb.: употребљавати - sln.: **rabiti** - slk.: používať • chrv.: **računalo** - srb.: компјутер, рачунар - sln.: **računalnik** - slk.: počítač • chrv.: **rajčica** - srb.: парадајз - sln.: **rajčica** - slk.: paradajka, rajčiak • chrv.: **raščlamba** - srb.: рашчлањавање - sln.: **razčlemba** - slk.: rozčlenenie • chrv.: **ravnatelj** - srb.: директор - sln.: **ravnatelj** - slk.: riaditeľ • chrv.: **ravno** - srb.: право - sln.: **ravno** - slk.: rovno • chrv.: **razred** - srb.: класа - sln.: **razred** - slk.: trieda • chrv.: **redovnik** - srb.: калуђер - sln.: **redovnik** - slk.: mních • chrv.: **rinuti** - srb.: gurati - sln.: **riniti** - slk.: tlačiť: *rini! guraj! tlačiť!* • chrv.: **riža** - srb.: пиринач - sln.: **riž** - slk.: ryža • chrv.: **rub** - srb.: ивица - sln.: **rob** - slk.: okraj, hrana • chrv.: **samostan** - srb.: манастир - sln.: **samostan** - slk.: kláštor • chrv.: **sažetak** - srb.: резиме - sln.: **povzetek** - slk.: resumé • chrv.: **skladatelj** - srb.: композитор - sln.: **skladatelj** - slk.: skladateľ • chrv.: **skrb** - srb.: брига, старање - sln.: **skrb** - slk.: starostlivosť • chrv.: **skupina** - srb.: група - sln.: **skupina** - slk.: skupina • chrv.: **slovenski** - srb.: словеначки - sln.: **slovenski** - slk.: slovinský • chrv.: **služben** - srb.: званичан - sln.: **služben** - slk.: služobný • chrv.: **smeće** - srb.: ђубре - sln.: **smet, smeti** - slk.: smeti, smetie • chrv.: **spol** - srb.: пол - sln.: **spol** - slk.: pohlavie • chrv.: **stoljeće** - srb.: век - sln.: **stoletje** - slk.: storočie • chrv.: **stroj** - srb.: машина - sln.: **stroj** - slk.: stroj • chrv.: **sućut** - srb.: саучешће - sln.: **soćutje** - slk.: sústrast • chrv.: **sudjelovati** - srb.: учествовати - sln.: **sodelovati** - slk.: zúčastňovať sa • chrv.: **šahovnica** - srb.: шаховска табла - sln.: **šahovnica** - slk.: šachovnica • chrv.: **šalica** - srb.: шоља - sln.: **šalica, skodelica** - slk.: šálka • chrv.: **škare** - srb.: маказе - sln.: **škarje** - slk.: nožnice • chrv.: **šport** - srb.: спорт - sln.: **šport** - slk.: šport • chrv.: **tajnik** - srb.: секретар - sln.: **tajnik** - slk.: tajomník • chrv.: **tečaj** - srb.: купуз - sln.: **tečaj** - slk.: kurz • chrv.: **tek** - srb.: апетит - sln.: **tek** - slk.: chuť • chrv.: **tisak** - srb.: штампа - sln.: **tisk** - slk.: tlač • chrv.: **tipka** - srb.: дирка - sln.: **tipka** - slk.: klávesa • chrv.: **tiskati** - srb.: štampati - sln.: **tiskati** - slk.: tlačiť • chrv.: **tisuća** - srb.: хилјада - sln.: **tisoč** - slk.: tisíc • chrv.: **tjedan** - srb.: недеља, седмица - sln.: **teden** - slk.: týždeň • chrv.: **tjednik** - srb.: недељник - sln.: **tednik** - slk.: týždenník • chrv.: **tlak** - srb.: притисак - sln.: **tlak** - slk.: tlak • chrv.: **točan** - srb.: тачан

- sln.: **točen** - slk.: presný • chrv.: **trokut** - srb.: trougao - sln.: **trikotnik** - slk.: trojuholník • chrv.: **tulipan** - srb.: lala - sln.: **tulipan** - slk.: tulipán • chrv.: **tvar** - srb.: материја - sln.: **tvar, gmota** - slk.: hmota • chrv.: **tvorba** - srb.: стварање, грађење - sln.: **tvorba** - slk.: tvorba • chrv.: **tvrtka** - srb.: фирма - sln.: **tvrdka** - slk.: firma, podnik • chrv.: **učinkovit** - ефикасан - sln.: **učinkovit** - slk.: účinný • chrv.: **ugljik** - srb.: угљеник - sln.: **oglik** - slk.: uhlík • chrv.: **ugodjaj** - srb.: располо ење - sln.: **ugodje** - slk.: pohoda • chrv.: **umak** - srb.: сос - sln.: **omaka** - slk.: omáčka • chrv.: **umjetni** - srb.: вештачки - sln.: **umeten** - slk.: umelý • chrv.: **umjetnina** - srb.: уметничко дело - sln.: **umetnina** - umelecké dielo • chrv.: **uporaba** - slk.: - srb.: upotreba - sln.: **uporaba** - slk.: použitie • chrv.: **upravitelj** - srb.: управник - sln.: **upravitelj** - slk.: správca • chrv.: **ured** - srb.: биро, канцеларија - sln.: **urad** - slk.: úrad • chrv.: **užítak** - srb.: уживање - sln.: **užitek** - slk.: užívanie • chrv.: **val** - srb.: талас - sln.: **val** - slk.: vlna • chrv.: **veleposlanik** - srb.: амбасадор - **veleposlanik** - slk.: veľvyslanec • chrv.: **vilica** - srb.: виљушка - sln.: **vilice** - slk.: vidlička • chrv.: **vlak** - srb.: воз - sln.: **vlak** - slk.: vlak • chrv.: **vlastit** - srb.: сопствен - sln.: **lasten** - slk.: vlastný • chrv.: **vlastoručno** - srb.: својеручно - sln.: **lastnoročno** - slk.: vlastnoručne • chrv.: **vodik** - srb.: водоник - sln.: **vodik** - slk.: vodík • chrv.: **vreća** - srb.: џак, кеса - sln.: **vreća** - slk.: vrece • chrv.: **zacijeliti** - srb.: залечити - sln.: **zaceliti** - slk.: zaceliť • chrv.: **zadnji** - srb.: последњи - sln.: **zadnji** - slk.: posledný • chrv.: **zahtjevan** - srb.: нарочит - sln.: **zahteven** - slk.: náročný • chrv.: **zajutrak** - srb.: допучак - sln.: **zajtrk** - slk.: raňajky • chrv.: **zapovijed** - srb.: заповест - sln.: **zapoved** - slk.: prikázanie; • chrv.: *deset zapovjedi božjih* - srb.: десет божјих *занаовесту* - sln.: *deset božjih zapovedi* - slk.: *desať božích prikázaní* • chrv.: **zastupnik** - srb.: посланик - sln.: **zastopnik** - slk.: poslanec • chrv.: **zastor** - srb.: завеса - sln.: **zastor** - slk.: záclona • chrv.: **zaušnica** - srb.: шамап - sln.: **zaušnica** - slk.: zaucho • chrv.: **zgoda** - srb.: прилика - sln.: **zgoda, dogodivščina** - slk.: príležitosť; príhoda • chrv.: **znanac** - srb.: познаник - sln.: **znanec** - slk.: známy • chrv.: **znanost** - srb.: наука - sln.: **znanost** - slk.: veda • chrv.: **zrak** - srb.: ваздух - sln.: **zrak** - slk.: vzduch • chrv.: **željezo** - srb.: гвожђе - sln.: **železo** - slk.: železo • chrv.: **židov** - srb.: јеврејин - sln.: **žid** - slk.: žid • chrv.: **žlica** - srb.: кашика - sln.: **žlica** - sln.: lyžica • chrv.: **župnik** - srb.: парох, поп - sln.: **župnik** - slk.: kňaz, farár

Ak sme v uvedených dokladoch priradili k chorvátskym, slovinským a slovenským lexikálnym paralelám aj ich srbské ekvivalenty, chceli sme tým naznačiť, ako spomenutý *odklon* spisovnej chorvátčiny od spisovnej srbčiny znamená súčasne *priklon* k spisovnej slovinčine a čiastočne i k spisovnej slovenčine. Z bežného pohľadu na uvedené doklady je už zrejmé, že sú to neraz slová vysoko frekventované so schopnosťou značnej odvodzovacej potencie. Doklady svojou povahou ilustrujú reprezentatívnu časť tých výrazov, ktoré sa v ostatnom čase uvádzali v najrozličnejších jazykových príručkách a slovníkoch rozdielnych výrazov, tzv. „rozlikovni rječnici“, ale naposledy už aj v obsiahlej akademickej príručke jazykovej správnosti *Hrvatski jezični savjetnik*³, v ktorom sa predpokladá 20 000 až 25 000 rozdielnych lexém medzi spisovnou chorvátčinou a spisovnou srbčinou.

Obdobne sa súčasná spisovná chorvátčina odklonom od spisovnej srbčiny približuje k spisovnej slovinčine, ale čiastočne i k spisovnej slovenčine v terminologických sústavách. Iba na ilustráciu uvedieme zhody spisovnej chorvátčiny so spisovnou slovinčinou a rozidely so spisovnou srbčinou.

³ Hrvatski jezični savjetnik (kolektiv autora). Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 1999. 1670

Porov.: • **hrv.: jezikoslovlje** - **srb.: лингвистика** - **sln.: jezikoslovje** • **hrv.: naravni jezik** - **srb.: природни језик** - **sln.: naravni jezik** • **hrv.: umjetni jezik** - **srb.: вештачки језик** - **sln.: umetni jezik** • **hrv.: jezik tiskanih tekstova** - **srb.: језик штампаних текстова** - **sln.: tiskani jezik** • **hrv.: jezična skupina** - **srb.: језичка група** - **sln.: jezikovna skupina** • **hrv.: slovnica** - **srb.: граматика** - **sln.: slovnica** • **hrv.: skladnja** - **srb.: синтакса** - **sln.: skladnja** • **hrv.: tvorba riječi** - **srb.: грађење речи** - **sln.: besedotvorje** • **hrv.: glasilnice, glasiljke** - **srb.: гласне жице, гласнице** - **sln.: glasilke** • **hrv.: čeljust** - **srb.: вилица** - **sln.: čeljust** • **hrv.: čeljusni kut** - **srb.: вилични угао** - **sln.: čeljustni kot** • **hrv.: hrbat jezika** - **srb.: леђа језика** - **sln.: hrbet jezika** • **hrv.: rub jezika** - **srb.: ивица језика** - **sln.: rob jezika** • **hrv.: samoglasnik** - **srb.: вокал** - **sln.: samoglasnik** • **hrv.: suglasnik** - **srb.: консонант** - **sln.: soglasnik** - **sln.: napeti** • **hrv.: kvantiteta** - **srb.: квантитет** - **sln.: kvantiteta** • **hrv.: dvoglasnik** - **srb.: дифтонг** - **sln.: dvoglasnik** • **hrv.: naglasak** - **srb.: акцен(а)т** - **sln.: naglas naglas, poudarek** • **hrv.: naslonjenica** - **srb.: енклитика** - **sln.: naslonka** • **hrv.: prijevoj** - **srb.: аблаут** - **sln.: prevoj** • **hrv.: sklanjanje** - **srb.: деклинација** - **sln.: sklanjanje** • **hrv.: sprezanje** - **srb.: конјугација** - **sln.: spreganje** • **hrv.: stupnjevanje** - **srb.: компарација** - **sln.: stopnjevanje** • **hrv.: veznik** - **srb.: свеziца** - **sln.: veznik** • **hrv.: nijekanje** - **srb.: негација** - **sln.: zanikanje** • **hrv.: usklična rečenica** - **srb.: узвина рееница** - **sln.: vzklični stavek** • **hrv.: znanstveni stil** - **srb.: научни стил** - **sln.: znanstveni stil** • **hrv.: umjetnički smjer** - **srb.: уметнички правац** - **sln.: umetnostna smer** • **hrv.: jezična uporaba** - **srb.: језичка употреба** - **sln.: uporaba jezika**.

Na jazykovednej terminológii sa dôsledne odrážajú aj fonologické, morfológické i slovotvorné osobitosti spisovnej chorvátčiny a srbčiny.

Porov.: **hrv. i sln.: glotokronologija** – **srb.: глотохронологија**; **hrv. i sln.: fonem, morfem, grafem (maskulinum)** – **srb.: фонема, морфема, графема (femininum)**; **hrv. i sln.: kvantiteta, kvaliteta (femininum)** – **srb.: кантитет, квалитет (maskulinum)** **hrv. i sln.: gramatični, sintaktični** – **srb.: граматички, синтактички**; **hrv. i sln.: reakcijski, orjentacijski** **srb.: рекциони, орјентациони** a podobne.

Pripomínáme, že táto terminológia sa kodifikovala ešte v čase, keď sa mala terminológia spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny programovo unifikovať, teda ešte v čase jestvovania symbiózy spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny.

5. Záverom. Umelá symbióza srbského a chorvátskeho jazyka v podobe tzv. spisovnej srbochorvátčiny takmer celé jedno storočie zahmlievala nielen reálne vzťahy v lexike týchto dvoch južnoslovanských jazykov, lež aj vzťahy týchto jazykov k iným slovanským jazykom. Preto ani identifikácia slavizmov (iba ako rusizmov a bohemizmov) v spisovnej chorvátčine nemohla byť objektívna. Až po vystúpení spisovnej chorvátčiny zo spomenutej symbiózy (1991) vznikajú priaznivé podmienky pre poznávanie a opis vzájomných kontaktov a vzťahov lexiky spisovnej chorvátčiny s lexikou iných spisovných slovanských jazykov, ako i podmienky pre identifikáciu a objektívny opis slavizmov (vrátane slovakizmov a slovinizmov) v chorvátskom spisovnom jazyku.

L ITERATÚRA

- ANIĆ, V.: Rječnik hrvatskoga jezika. 3. izdanje. Zagreb, Novi Liber 1998.
- BREZNIK, A.: Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1931, s. 16 – 67.
- ĆIRILOV, J.: Hrvatsko-srpski rječnik inačica. Српско-хрватски речник варијанти. Београд, Стилос 1989.
- GLONAR, J.: Slovar slovenskega jezika. Ljubljana, Umetniška propagandna 1936.
- HEIDENREICH, J.: Spisovný jazyk slovinský. In: Slovanské spisovné jazyky v době přítomné. Zostavil M. Weingart. Praha, Melantrich 1937, s. 147–169.
- Historický slovník slovenského jazyka 1, A – J. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1991.
- HORÁK, E. Slovakizmy Bohuslava Šuleka v chorvátskom spisovnom jazyku. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 14. Nový Sad 1997. s. 155–163.
- HORÁK, E. Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti). Slavica Slovaca, 34, 1, 1999, s. 3–15.
- Hrvatski jezični savjetnik. E. Barić... (et al.), urednici M. Kačić ... (et al.). Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. Pergamena: Školske novine, 1999. 1660 s.
- JONKE, Lj.: Književni jezik u teoriji i praksi. 2. izd. Zagreb, Znanje 1965.
- JONKE, Lj.: Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća. Zagreb, Matica hrvatska 1971.
- MARETIĆ, T.: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku. Rad JAZU, Zagreb 1892, s. 68 – 98.
- MARETIĆ, T.: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik. Zagreb. 1924.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava SPN 1983.
- PAVEŠIĆ, S. i kolektiv: Jezični savjetnik s gramatikom. Zagreb, Matica hrvatska 1971.
- Rječnik hrvatskoga jezika. Glavni urednik Jure Šonje. Zagreb, LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD *Miroslav Krleža* i ŠKOLSKA KNJIGA. 2000.
- SAMARDŽIJA, M.: Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću. In: Croatica, XXVII, 45 – 46, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo 1998, s.177 – 193.
- Slovenski jezik. Red. A. Vidovič-Muha. Opole Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, I. – V. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1970 – 1991.
- Slovník slovanské lingvistické terminologie. 1, 2. Vedecký redaktor A. Jedlička. Praha, Academia 1977.
- SMOLEJ, V.: Slovensko-slovaški slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1983.
- VINCE, Z.: Putovima hrvatskog književnog jezika. 1. izd. Zagreb, Znanje 1978.

Croatian-Slovenian-Slovak lexical parallels

Emil Horák

Up to now, the Slavic philology has not developed reliable methodological criteria for determining the Slavonicisms in terms of the loanwords in the framework of the Slavic standard languages. Only the Russianisms, Polishisms and Bohemianisms were traditionally distinguished as the Slavonicisms. The author draws attention to the historic and socio-linguistic conditions of the occurrence of Slovakisms and Slovenianisms in the standard Croatian language. These Slovakisms and Slovenianisms has become distinct especially in the last decade, after the standard Croatian language was separated from its linguistic symbiosis with the standard Serbian language (in 1991). The lexical differences between the two languages can be find particularly in the lexical layer in question (i.e., the Slovakisms and Slovenianisms).

MÁRIA KOŠKOVÁ*

Podiel defrazeologizácie na slovotvorbe v bulharčine a slovenčine

KOŠKOVÁ, M.: The Contribution of the Dephraseologisation in Word Formation in Bulgarian and Slovak Languages. *Slavica Slovaca*, 37, No. 1, 2002, pp. 15 – 27. (Bratislava)

The theme of this paper is the confrontation analysis of dephraseologisation, rather of the lexicalisation of phrasemes in two genetic similar languages. The author tries to reveal the circumstances of the origin and functioning of the phraseologically motivated lexemes and their relation towards the motivations and by means of confrontation of the partial system of the Bulgarian and Slovak languages describe the identity or specificity of their word formation structures.

Linguistics. Phraseology. Slovak and Bulgarian languages. Dephraseologisation. Word Formation.

Početnú zložku slovnej zásoby konštituuju jednoslovné pomenovania utvorené na základe viacсловných obrazných spojení – frazém. Lexémy motivované frazeologickými jednotkami sú prejavom špecifickej slovotvornej syntézy, tzv. defrazeologizácie. V jazykovednej teórii sa na označenie tohto javu používajú i termíny defrazeologická derivácia (Frazeologická terminológia, 1995, s. 18), frazeologická derivácia (Eismann, 1988, s. 96), implicitnosť (Mokijenko, 1980, s. 76), medzirovinná transformácia (Filipec – Čermák, 1985, s. 224). Podľa nášho názoru sa pojem frazeologická derivácia môže vzťahovať len na rozličné modifikácie samotnej frazémy, nie však na jej transformácie na inú jazykovú rovinu.

Defrazeologizácia, resp. lexikalizácia frazém sa ako univerzálny jazykový jav podieľa nielen na vzniku nových jazykových jednotiek, ale je aj potenciálom pre ich ďalšiu deriváciu. Navyše je defrazeologizácia zdrojom rozširovania sémantickej štruktúry už fungujúcich v systéme lexém a participuje na konštituovaní ich druhotných prenesených významov.

Uvedenej problematike sa venovalo v bulharskej a slovenskej jazykovede málo pozornosti. Téma má väčšinou podobu nadhodeného problému. Inšpiratívne sú príspevky V. Kjuvlievovej (1987, 1988), ktorá nadviazala na výskum ruských jazykovedcov, najmä V. M. Mokijenka (1980). Okrajovo sa jej dotýkajú práce z oblasti slovotvorby. V rámci analýzy sémantickej štruktúry zložených adjektív a ich korelácie so syntaktickými útvarmi sa niektoré frazeologicky motivované lexémy uvádzajú vo fundovaných prácach E. Pernišky (1980) a ďalších bulharských jazykovedcov (Dejanova-Laškova – Perniška – Staniševa, 1980). Princípom motivácie vo frazeológii a derivatológii sa zaoberal J. Furdík (1994).

* Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Štúdiá vznikla v rámci grant. projektu č. 2/1025/21 Bulharsko-slovenský slovník, II. zv.

Aj keď defrazeologizácia nepatrí medzi najfrekvencovanejšie slovotvorné postupy, nezdíelame názor, že by bol ktorýkoľvek z jej typov v súčasnosti uzavretý (Dynamika slovnej zásoby, 1989, s. 34). Motivácia slov frazémami je jazykový jav, ktorý sa nezávisle od ich kvantity živo prejavuje najmä v hovorenej reči, čo vyplýva z dynamiky jazyka a jeho zákonitostí. Tvorba defrazeologických motivátov je nielen prejavom všeobecnej tendencie skracovať výpovede na jednoslovné vyjadrenia, teda tendencie vychádzajúcej z princípu ekonómie dorozumievacieho procesu (Bosák, 1987, s. 232), ale najmä prejavom automatizácie jazykového prostriedku.

Predmetom nášho výskumu je konfrontačná analýza defrazeologizácie v dvoch geneticky príbuzných jazykoch, bulharčine a slovenčine. I keď sú slovotvorné spôsoby v slovanských jazykoch v zásade rovnaké (Dokulil, 1963, s. 88) a môžeme hovoriť o typologickej paralelnosti medzi nimi, jednako sa môžu rozchádzať vo výbere prostriedkov na ich realizáciu. Nehovoriac už o miere ich produktivity. Nejde nám však o zisťovanie percentuálneho podielu defrazeologizácie na slovotvorbe dvoch jazykov (nerobili sme kvantitatívny výskum frazeologicky motivovaných jednotiek), sústredíme sa na jej kvalitatívnu stránku. Pokúsime sa odhaliť súvislosti vzniku a fungovania defrazeologizovaných lexém a ich vzťah k motivujúcim frazémam a v konfrontácii čiastkového systému dvoch jazykov postihnúť totožnosť či špecifiku ich slovotvorných štruktúr.

Takto postavená úloha predpokladá diachronicko-synchronický prístup k nastolenej problematike. V súčasnom jazyku však fungujú lexémy evidentne utvorené na báze obrazného slovného spojenia, ktoré frazeologický fond jazyka nezaznamenáva. Prisúdiť im status frazeologicky motivovanej jednotky možno len na základe zachytenia ich frazeologického prototypu v starších lexikografických príručkách či historických materiáloch. Na druhej strane je diachronický výskum, odhaľujúci motivačný vzťah, značne komplikovaný, čo vyplýva z dynamiky samotnej frazeológie. Napriek ustálenosti frazém dochádza v časovom horizonte v mnohých prípadoch k ich rôznorodým premenám, ústupu či zániku a ich existenciu v staršej etape vývinu jazyka nemožno doložiť. Takže ani diachronický výskum nemôže byť garantom genetickej príslušnosti danej lexémy. Navyše, ako to dokazuje i náš materiál, mnohé lexémy sa utvárajú analogicky na základe slovotvorného modelu. Preto sa zameriame najmä na synchronný opis javu, ale budeme pritom prihliadať i na východiskové frazémy, keďže ide o motivačný vzťah a absolútne oddelenie synchronie od diachronie nie je reálne (Doroszewski, 1963, s. 65 – 78). S ohľadom na potenciálne možnú existenciu nedokladovaných frazém v slovníkoch budeme postupovať nielen od frazeologickej jednotky k príslušnej lexéme, ale i opačne.

Pod pojmom defrazeologizácia teda rozumieme vznik jednoslovnej lexémy nielen z paralelne existujúcej a v súčasných lexikografických prácach doloženej frazémy, ale i z potenciálne novej dnes či (hypoteticky) v minulosti.

Tu sa dostávame k protikladu motivovanosť/nemotivovanosť jednak na osi synchronia/diachronia, jednak synchronicky odlišne interpretovanému. Keď sa slovo zaradi do centrálnej

sféry slovnej zásoby, jeho „nosná informácia“ identifikujúca slovotvornú motiváciu stráca opodstatnenie a zoslabne (Furdík, 1993, s. 31). Dochádza k demotivácii slova, ktoré sa zo synchronného aspektu hodnotí ako neodvodené a odhalenie jeho motivačného vzťahu sa stáva predmetom etymológie (Perniška, 1980, s. 29). Pokiaľ ide o diachronicko-synchronný aspekt, prijímame rozlíšenie genetickej a synchronnej motivácie M. Dokulila (1962, s. 105) a zo synchronného aspektu nemotivované lexémy, utvorené na báze obrazného slovného spojenia, budeme označovať ako frazeologicky motivované. Relatívnosť určenia stupňa motivácie, resp. demotivácie sa môže prejavovať i v synchronnej rovine. Na základe päťstupňovej motivačnej stupnice zložených prídavných mien v bulharčine hodnotí E. Perniška slová *дебелоглав, широкопръст* ako druhostupňové. Lexikálny význam uvedených slov je podľa jej názoru blízky ich slovotvornému „individuálnemu“ významu, lexému *малодушен* zaraďuje pod tretí demotivačný stupeň a slová *великодушен, дебелокож, дебелоок* pod štvrtý stupeň demotivácie, keďže sú odvodené iba formálne a ich lexikálny význam nezodpovedá slovotvornému (op. cit. s. 108). Nazdávame sa, že všetky uvedené lexémy sú rovnako frazeologicky motivované, v jazyku paralelne fungujú ich frazeologické motivanty (*дебела глава, (с) широко пръсти, малка душица, велика душа, (с) дебела кожа, (с) дебелу очи*). Nejednoznačnosť ich zaradenia podľa stupňa motivácie vyplýva z vnútornej formy samotnej frazeologickej jednotky, ktorá môže byť priesvitná, jasná a zreteľná, alebo nejasná a zastretá (porov. *тъпа глава* ® *тъпоглав* – *tupá hlava* ® *tupoĥlavý*; *въртя опашка* ® *въртиуопашка* – *vrtiť chvostom* ® *vtichvost* al. *krútiť chvostom* ® *krutichvostikovat*; *скуписвекърва* „zlá nevesta“). Frazeologicky motivované lexémy sú odzrkadlením zložitosti a rozmanitosti frazeologického systému, pre ktorý je typická veľká diferencovanosť. Keďže pri defrazeologizácii ide o štruktúrno-sémantickú transformáciu frazeologickej jednotky na jednoslovnú lexému, sú tieto slová aj odrazom rôzneho typu a stupňa frazeologizácie motivanta. Formálne sa pri defrazeologizácii uskutočňuje prechod od rozčleneného kontextu, zvyčajne dvojzložkovej syntagmy, na jednočlennú jednotku, obvykle sprevádzaný kvantitatívnymi zmenami na morfolologickej úrovni. Sémanticky sa vnútorná forma frazémy, ktorá má svoju vnútornú logiku a odráža mimojazykový obsah, prenáša na vnútornú formu lexémy, stáva sa jej slovotvorným základom pre ďalšiu deriváciu. Navyše signalizuje expresivitu motivanta, ako aj príslušnosť najmä k hovorovej až slangovej vrstve slovnej zásoby, keďže väčšina frazém je jej výrazným predstaviteľom. Preto súčasné slovníky neregistrujú mnohé zo skúmaných lexém. Pri excerpovaní materiálu sme sa snažili o jeho vyváženosť na oboch stranách, nepristupovali sme k nemu z hľadiska východiskového a cieľového jazyka.

Ako vyplýva z analýzy skúmaného materiálu, čerpaného zo súčasných bulharských a slovenských lexikografických príručiek, ale i z vlastnej excerpcie, defrazeologizácia frazém prebieha dvoma spôsobmi.

I. Najčastejšie je sprevádzaná univerbizačným procesom, keď v dôsledku syntaktickej zloženosti komponentov ustáleného spojenia dochádza k vzniku jednoslovnej jednotky, ktorá má rovnakú pomenováciu hodnotu ako východiskové frazeologické spojenie. Prechod

od syntaktickej na morfológickú rovinu sa formálne uskutočňuje niekedy jednoduchým skladaním zložiek spojenia, obvykle však dochádza k jeho celostnej morfológizácii. Výraznými predstaviteľmi tohto prechodu medzi rovinami sú v literatúre neustále diskutované výrazy, nejednoznačnosť hodnotenia ktorých sa prejavuje nielen graficky, či už písaním so spojovníkom alebo bez neho, alebo ich zaradením medzi zložené slová či frazémy (*мык-там* ale aj *мык у там* – *tu-tam*, *sem-tam* ale aj *tu i там*, *tu a там*; *зубами-нехтами* ale aj *зубами нехтами*, v bulharčine je len tvar *със зъби и нокти*; *счиста-ясна* ale aj *з чиста ясна*; *свѣто-свѣте* ale aj *свѣтосвѣте*, ale *исто-исте* ap.). Uvedené jednotky zostávajú mimo našej pozornosti. Predmetom výskumu nie sú ani funkčne odlišné, ale založené na podobnom princípe slovotvorby terminologické a ľudové botanické a zoológické názvy, ktorými oplýva najmä ľudová terminológia (*живовлек* – *skorocel*; *девелул* – *deväťsil*; *мухоморка* – *muchotrávka*; *кърпикожух*; *седмокръска*; *хромотреск*; *bolehlav*; *въртошийка*, *въртоглавка* – *krutohlav*; *стонога*, *стоножка* – *stonožka* ap.).

Defrazeologické lexémy evokujú analógiou vzniku i tvaroslovím podobnosť so zrastami a kompozitami utvorenými na báze voľných slovných spojení alebo združených pomenovaní. Odlišujú sa však vymedzením lexikálneho významu, ktorý je pri zložených slovách viac-menej odvoditeľný od ich zložiek, zatiaľ čo pri defrazeologizovaných lexémach ho možno vyvodiť sémantickým dekódovaním spojenia ako celku, prípadne v rámci kontextu (porov. lexému *dlhoprstý* vo významoch „kto má dlhé prsty“ a „kto kradne“ – v bulh. *дългорък* „kto má dlhé ruky“ a „kto kradne“; *букволеяр* „písmolejár“ a *буквояд* „punktičkár“). Ako dokazujú i najnovšie výskumy frazeológie, medzi zložkami frazémy vo väčšine prípadov existujú živé syntaktické vzťahy, ktoré majú iba taký typ spojenia, aký je bežný pre daný typ voľných syntagiem, a slovo sa vstupom do frazémy nestáva „neslovom“ (Mlacek, 2001, s. 38). Potom základné princípy slovotvorby postulované M. Dokulilom (Tvoření slov, I., 1962) možno do istej miery aplikovať i na skúmané jednotky.

Frazéma vystupuje ako slovotvorný základ, ktorý sa v rámci derivácie slovotvorne dotvára a jej defrazeologizácia sa na morfológickej rovine realizuje derivačnými prostriedkami. Formálne tvorí slovný základ determinatívna syntagma, ktorej zložky sú viac-menej morfológicky redukované, morfológicky useknuté, často spojené interfixom -o- v oboch jazykoch, nie sú zriedkavé irelevantné zámeny poradia zložiek lexémy oproti fungujúcej frazéme (*гоня вятра* ® *ветрогон*, slovenský ekvivalent *vetroplach* „pobehaj“ nemá frazeologický prototyp; *пáст' си brucho* ® *bruchopasník* „pôžitkár“).

V mnohých prípadoch je nemožná nielen rekonštrukcia prvej motivujúcej frazémy, ale aj ustanovenie základného tvaru jej existujúcich rozmanitých podôb. Tvarová pestrosť umožňuje frazeologickej jednotke vystupovať v rozličných obmenách a variantoch, čím sa rozširuje jej motivačné pole. Môžeme ho nazvať motivačným hniezdom. Je problematické určiť, ktorá z podôb bulharskej frazémy *с дебела кожа*, *имам дебела кожа*, *дебела ми е кожата* sa stala východiskom lexémy *дебелокож* „bezcitný, s hrošou kožou“, alebo *с дебели очи*, *имам дебели очи*, *дебели са ми очите* ® *дебелоок* „bezohľadný“. Podobne

motivačným hniezdom slovenskej lexémy *držgroš* „skupáň“ môžu byť syntaktické varianty *držať groše*, *držať sa groša* alebo výraz *drž groš*, *aby ti grajciar neutiekol*. V takýchto prípadoch prihliadame na jadro frazémy zahŕňajúce jej kľúčové zložky.

Analýza materiálu svedčí aj o motivačnej potencii (Furdík, 1993, s. 2) defrazeologizovaných lexém, ktoré majú schopnosť byť východiskom pre nové lexémy. Derivačný potenciál prezentujú mnohé slovotvorné hniezda v oboch jazykoch: *имам твърда глава*, *твърда ми е главата*, *(с) твърда глава*

® *твърдоглав*

® *твърдоглавец*

® *твърдоглавка*

® *твърдоглаво*

® *твърдоглавост*, *твърдоглавие*,

твърдоглавство, *твърдоглавица*.

Podobne slovenské *tvrdá hlava*; *mať tvrdú hlavu*

® *tvrdohlavý*

® *tvrdohlavec*

® *tvrdohlavo*

® *tvrdohlavosť*

i keď určiť smer ďalšej derivácie pri frazeologicky motivovaných lexémach nie je vždy možné.

Ešte skôr ako pristúpime ku klasifikácii materiálu, je potrebné upozorniť na ďalší dôležitý moment v zmysle Furdíkovej slovotvornej analógie a analogickej slovotvorby na osi horizontálnej a vertikálnej (1970, s. 55). Analógiu slovotvorby na základe už existujúcich frazeologicky motivovaných lexém možno preukázať v niekoľkých smeroch. Ide o lexikálne jednotky s výraznou štruktúrou pripomínajúcou frazeologicky motivované lexémy, pri ktorých absentuje frazeologický prototyp. Napríklad:

a) pejoratívna lexéma *darmojed* nekorešponduje so žiadnou dnes fungujúcou frazémou, ale v historických prameňoch je doložený výraz *darmochlebojedník* (HSSJ, I., 1991, s. 229), čo svedčí o možnej motivácii príslušnej jednotky, ktorá sa stala východiskom pre pejoratívne *darmožráč*, *darmožrút*. Bulharský ekvivalent *дармоед* je prevzatý z ruštiny, hoci v súčasnej bulharčine existuje frazéma *ям даром хлеба*;

b) bulharská lexéma *черноглед* nekorešponduje s adekvátnou frazeologickou jednotkou. Existujú však frazémy *виждам (само) черната страна*; *описвам с черни бои*; *гледам с черни очила* s odlišným významom, ktoré spája séma pesimistického vnímania a nazerania na svet, signalizovaná čiernou farbou. Možno predpokladať, že sa v rámci slovotvornej analógie s lexikálnymi jednotkami so sémou iného nazerania na svet – „predvídavosť, prezieravosť“ – *далекоглед* – *d'alekozraký* a „nepredvídavosť“ – *късоглед* – *krátkozraký* utvorila lexéma *черноглед*, ktorá nemá adekvátny slovenský pendant, hoci existujú ekvivalentné frazémy *vidieť v čiernom svetle*; *maľovať čiernymi farbami*; *pozerať (sa) cez čierne okuliare*;

c) iný typ modelovania podľa analógie odhaľuje lexéma *злойст* utvorená na základe existujúcej *злоезичен* „klebetný“, motivovanej frazémou *злите езици* – *zlé jazyky*.

Zrejmý je model konštrukcie adj. + subst., kde prvá zložka so sémou negatívneho hodnotenia je v oboch prípadoch identická, druhá ako znak prejavu reči je synonymicky zameniteľná: *уста – език*. Paralelne v jazyku fungujú synonymné, ale na základe voľných slovných spojení utvorené lexémy *злодумен, злословен, злоречен* s totožnou prvou zložkou a synonymicky vzájomne zameniteľnými komponentmi *дума, слово, реч*. Slovenská homonymná lexéma *zlorečný* s významom „prekliaty, zatratený“ prešla odlišným vývinom. Uvedený typ analogickej slovotvorby nie je zanedbateľný v oboch jazykoch (napr. slov. *mať holú bradu; s holou bradou; holá brada* ® *holobriadok* ® *holopysk; mať tvrdú hlavu; tvrdá hlava* ® *tvrdohlavý* ® *tvrdôšijný*). Produktívna sila modelu sa prejavuje najmä v bulharčine pri zložených kvalitatívnych adjektívach označujúcich hlavne psychické a fyzické stavy človeka (porov. lexémy s významom „hlúpy“: *тъпоглав – празноглав*

тъпоумен – празноумен – плиткоумен).

Napokon je potrebné zdôrazniť relatívnu klasifikáciu jazykového materiálu. I keď defrazeologizované lexémy v mnohých prípadoch disponujú derivačným potenciálom, nie vždy dochádza k jeho úplnej realizácii. V dôsledku toho v jazyku vystupujú ako deriváty len isté slovné druhy. Napr. slovenská frazéma *mať dlhé prsty* motivovala vznik iba adjektívnej formy *dlhoprstý* „kto kradne“, alebo *mať za zlé* ® *zazlievať; zazlievavý*, podobne bulharským motivačným hniezdom *имам широки пръсти, (с) широки пръсти* je motivovaná iba adjektívna *широкoprъст* „rozhadzovačný“, na rozdiel od motivačného hniezda *човек с двумя тварами; маť две твारे – човек с две лица* motivujúceho celý slovotvorný rad ®

slov. 0	–	bulh. <i>двуличник</i>
<i>двојтвárny</i>	–	<i>двуличен</i>
<i>двојтвárne</i>	–	<i>двулично</i>
<i>двојтвárност'</i>	–	<i>двуличност, двуличие</i>
0	–	<i>двуличнича</i>

Na základe slovotvorných typov môžeme skúmaný jazykový materiál v oboch jazykoch rozdeliť do niekoľkých skupín:

A) Lexikalizácia frazém substantivizáciou v pomere k ostatným typom slovotvorby tohto druhu sa spolu s verbalizáciou vyznačuje najnižšou produktivitou. Zvyčajne sa k frazeologicky motivovaným substantívam paralelne utvárajú adjektíva a adverbá. Počtom najmenšiu skupinu v oboch jazykoch tvoria frazeologicky motivované lexémy, ktoré s istými výnimkami vystupujú iba vo funkcii substantíva. Prípady obsahovej i formálnej zhody v oboch jazykoch sú ojedinelé: *домосед* a modelová *домошар – домасед* „človek, ktorý je rád doma“; *ветрогон – ветроплах* „pochábel“; lexéma *въртиопашика* má širšiu sémantickú intenciu v bulharčine, kde rozvinula dva významy 1. „lichotník“ 2. „koketka“, v prvom význame sa zhoduje so slovenskou lexémou

vrťhvošt, v druhom s *trasorítka*. Obrazne blízke sú *главорез* i *главорезец* – *hrdloréz* „vrah, zločinec“; na blízkom základe sú založené i slová *главолам* – *главоблъсканица* motivované frazémami *lámat' si hlavu* – *блъскам си главата*. Formálne blízke adjektívum *главоломен* (modelové *вратоломен*), prevzaté z ruštiny a utvorené na báze ruskej frazémy *ломать голову* má v bulharčine odlišnú pomenováciu hodnotu „nebezpečný“ a zodpovedá mu slovenská frazeologicky motivovaná lexéma *krkolomný*.

Väčšina defrazeologizovaných lexém z tejto skupiny je v oboch jazykoch utvorená na báze odlišnej vnútornej formy: bulh. *блъсникабър*, *бутниколиба*, *лапнимуха*, *лапнишаран* „hlupák“; *нехранимайко*, *развейпрах* „povaľáč“; *въртогъзец* „vrtielko, neposedný človek“; *скубисвекърва* „zlá nevesta“; slov. *bruchoplaz* „prisluhovač, servilný človek“; *lapikurkár* „pochábel“; ale aj *lapikurkársky*; *vydriduch* ale aj *vydridušský*; *vydrigroš* „zdierač“; *mel'huba*, *tl'chuba* „táraj“; slang. *видудын* – *ри'оплеск* „minisukňa“. Odlišnú vnútornú formu prezentujú i defrazeologizované substantíva vychádzajúce z ľudovej slovesnosti. Najmä rozprávkové postavy sa stávajú nositeľmi a originálnymi reprezentantmi príslušnej denotatívnej skutočnosti (*боримечка* – *lomidrevo*, *valibuk*, *valihora*, *valivrch* „silák, junák“; *kazisvet* „ničiteľ“; *модрофиз*, *женѝрѝт* „nepriateľ žien“, bulharský ekvivalent *женомразец* vychádza z voľného slovného spojenia; *вшевед*, motivantom je *ded Vševed* – bulharský pendant *всезнайко* nie je rozprávkového pôvodu; *pecivál*, *зápecok* „nečinný človek“).

Sú prípady, keď v oboch jazykoch ekvivalentné frazémy majú svoje motiváty len v jednom z nich: *давам хляба някому* – *davať niekomu chlieb*® bulh. 0 – *chlebo darca* „zamestnávateľ“; *вирнат нос* ale aj *виря си носа* – *dvíhať hore nos*® bulh. 0 – *horenos* „namyslenec“® *horenosý*; *влача се* al. *лазя по корем* – *plaziť sa na bruchu*® bulh. 0 – *bruchoplaz* „servilný človek“.

Uvedené defrazeologické substantíva odzrkadľujú uprednostňovaný negatívny hodnotový aspekt vo frazeológii (Koškova, 1998, s. 56). Vo výraznej miere lexémy zaradené do tejto skupiny sú utvorené najmä na báze dvojzložkových slovesných frazém so štruktúrou verb. + subst. Pri motivujúcich viacslovných frazémach dochádza k redukcii irelevantných zložiek a nasledujúcej derivácii.

B) Početnejšiu skupinu defrazeologizovaných lexém v bulharčine a slovenčine tvoria motiváty paralelne utvorené adjektivizáciou a adverbializáciou frazém.

Zriedkavé sú v oboch jazykoch prípady, keď defrazeologizovaná lexéma vystupuje iba vo funkcii adjektíva (*голобрад* – *holobradý* „neskúsený“, v slov. i *holobriadok*; *гологъз* – slov. 0 „chudobný“, hoci existujú frazémy *zostať s holým zadkom*, *byť s holou riťou*; *бързорък* – slovenský ekvivalent *zručný* je utvorený redukčno-derivačným spôsobom a výraz *oberučný* v tomto význame je už zastaraný).

Väčšia časť paralelne fungujúcich adjektív a adverbií, motivovaných tou istou frazémou, vznikla na základe dvoj-, zriedkavejšie i viaczložkovej syntagmy zahŕňajúcej determináčnú štruktúru adj. + subst. (*луда глава*® *лудоглав* „šialený, bláznivý, pochabý“; *лудоглаво* – slov. 0; *mať veľkú hubu*® *veľkohubý*; *veľkohubo* – bulh. 0 „chvastúnsky“) alebo verb. +

subst. (*раздирам сърцето* al. *душата на някого* ® *сърцераздирателен*, *душераздирателен* – „zlomiť niekomu srdce“ ® *srdcelomný* ® *srdcervúci* „bolestný, spôsobujúci bolesť“ a *сърцераздирателно*; *душераздирателно* – *srdcelomne* ® *srdcervúco*; *potiť krv* ® *krvopotný*; *krvopotne* „s veľkou námahou“ – bulh. 0 ap.).

Do tejto skupiny zaradíme i adjektíva a adverbiá motivované prirovnaniami (*рýchлы ako блес* ® *bleskurýchлы*; *bleskurýchло* – bulharský ekvivalent je utvorený odlišným defrazeologizačným postupom, redukciou komponentov a transponovaním sémantiky celého výrazu na jeho redukovanú zložku – *бърз като светкавица* ® *светкавичен*; *светкавично*, synonymné sú aj obrazné *мълниеносен*; *мълниеносно*; *уста ako мед* ® *медоусты* – bulh. 0, i keď v jazyku funguje frazéma *имам медена уста*, k jej lexikalizácii nedošlo a príslušný bulharský ekvivalent má odlišnú vnútornú formu motivovanú frazémou *имам златна уста* – slov. 0 ® *златоуст* – *zlatousty*; *с глас като гръм* ® *гръмогласен* – hlas ako *хром* ® *хромогласный*; *певный ako скала* ® *skalopevny* „silný, vytrvalý“ – bulh. 0; svojráznou morfológickou redukciou komponentu sa vyznačuje *туčný ako бомба* ® *тушибомба* – bulh. 0). Uvedený typ je príznačný pre pomenovania rôznych druhov odtieňov farebnej škály a používa sa najmä v básnickej reči (*снежнобял* i *белоснежен*; *снежноглав*; *сребровласý* – *среброкос* i *среброглав*; *златовласý* – *златокос*; *кърваочервенý* – *кървавочервен*; *blankytnemodrý* – *небесносин*; *смолисточерен* ap.).

C) Počtom najvýraznejšia je skupina zahŕňajúca frazeologicky motivované lexémy, derivačná potencia ktorých umožňuje vznik celých slovotvorných hniezd:

bulh. *добра душа*; *имам добра душа* – slov. *dobrá duša*; *mať dobrú dušu*

<i>добродушко</i>	–	0
<i>добродушен</i>	–	<i>добродушný</i>
<i>добродушно</i>	–	<i>добродушне</i>
<i>добродушност, добродушие</i>	–	<i>добродушnost'</i>
<i>добродушника</i>	–	0

Ako vidieť aj z uvedeného slovotvorného reťazca, v konfrontačnej rovine sa rozdiely v oboch jazykoch môžu prejavíť:

a) v defektívnosti paradigmy rovnako frazeologicky motivovanej jednotky;

b) v neexistencii motiváta vedľa fungujúcej frazémy zhodnej v oboch jazykoch, t. j. v rozdielnej motivačnej potencii frazémy: napr. *вирия глава* ® *вироглав* „nepokorný“; *вироглавец*; *вироглавка*; *вироглаво*; *вироглавство*; *вироглавица* – slov. *dvíhat' vysoko hlavu*, *mať vysoko hlavu* ® 0;

c) v odlišnej derivácii zhodnej v oboch jazykoch frazémy: napr. kým bulharská frazéma *дера кожата на някого* motivuje vznik slovotvorného radu *кождер*; *кождерски*; *кождерство* kompozično-derivačným spôsobom, jej slovenské náprotivky, teda motivačné hniezdo *zdierať* al. *zodierať* z *kože niekoho*, *zdierať kožu* z *niekoho* motivuje

slovotvorný rad *zdierať*, *zdierač*; *zdieračský*; *zdieranie* redukčno-derivačným spôsobom (analyzujeme ho neskôr);

d) v odlišnej vnútornej forme ekvivalentných frazeologicky motivovaných lexém: napr. *lizať päty niekomu* ® *pätolizač*; *pätolizačský*; *pätolizačstvo* – hoci v bulharčine funguje formálne blízka *ближа* al. *лижа краката* al. *праха от нозете* al. *подметките* *някому*, frazeologicky sa motivovala iba vulg. *лижа гъза на някого* ® *гъзолизец*; *гъзолизничество* (blízka je slov. *ritolez*); podobne *pásť si bruch* ® *bruchopasník*; *bruchopasnicky*; *bruchopasníctvo* – *чревоугодник*; *чревоугоднически*; *чревоугодничество*.

Predstaviteľmi tejto skupiny sú i svojrázne národnoreprezentatívne lexémy utvorené na báze národných legendárnych, rozprávkových či iných postáv: napr. bulh. *бай Ганьо* ® *байганьовец* „neokrôchaný a prefikáný človek“; *байганьовски*; *байганьовщина*; *Марко Томев* ® *маркотомевец* „smoliar“; *маркотомевски*; *Крали Марко* ® *кралимарковски* „silný, odvážny“; slov. *sedieť za pecou* ® *zápecník* al. *zápecok* 1. „nečinný človek“ 2. „obmedzenec“; *zápecnícky*; *zápecníctvo*; *muž na piad’ od zeme* ® *piadimužik* „malý človek“;

e) v odlišnom sémantickom hodnotení lexémy motivovanej formálne zhodnou frazémou v oboch jazykoch, tzv. medzijazyková homonymia: napr. *вадя душата на някого* ® *душевадец* „trýzniteľ“; *душеваден*; *душевадно*; *душевадничество* – *ťahať* al. *vytlkať dušu z nieoho* ® svojráznym krížením niekoľkých frazém vznikla lexéma *vydriduch* „okrádač, zdierač“; *vydridušský*. Bulharská frazéma je dôkazom vývinu výrazu spojeného s poslaním archanjela Michala vyberať duše mŕtvym. V tomto dnes už neznámom význame lexéma *душевадник* ešte figuruje v Gerovovom slovníku (I., 1975, s. 381).

Formálne sú lexémy tejto skupiny utvorené na báze väčšinou dvojzložkových frazém so štruktúrou verb. + subst. alebo adj. + subst., zriedkavejšie na báze prirovnaní (*с глава като на бик* ® *бикоглав* „tvrdohlavý“; *бикоглавец*; *бикоглавски*; *бикоглавщина*).

Zriedkavosťou nie sú ani lexémy motivované minimálnymi frazeologickými jednotkami so štruktúrou predl. + subst. (*зад кулисите* „tajne, skryte“ ® *задкулисен*; *задкулисно*; *задкулисие* – *za kulisami* ® *закulisný*; *закulisne*; *закulisie*). Prefixálne zložky motivátov utvorené na základe etymologickej predložky sú práve v týchto prípadoch dôkazom neumŕtvenosti zložiek frazémy. Napr. predložková zložka *bez* – *без* je v oboch jazykoch nositeľom významového prvku „absencia“ príznaku al. predmetu vyjadreného plnovýznamovou zložkou minimálnej frazémy. Ak je absencia príznaku al. substancie vyjadrená slovným spojením v rozpore s logikou reality, potom ide o frazeologickú jednotku. Na tomto základe možno odlíšiť lexémy motivované frazémami od lexém analogicky odvodených na základe voľných slovných spojení. Porovnaj korelácie lexém s voľnými slovnými spojeniami: *който е без грижи*, *човек без грижи* ® *безгрижен*; *безгрижно*; *безгрижност*; *безгрижие* – *кто је без starosti* ® *bezstarostný*; *bezstarostne*; *bezstarostnost*; *който е без срам*, *човек без срам* ® *безсрамен*; *безсрамник*; *безсрамно*; *безсрамие* – ale slov. *човек без hanby*, *кто са неhanbí* ® *nehanebník*; *nehanebný*; *nehanebne*; *nehanebnost*;

absencia príznaku hanby al. starosti v uvedených výrazoch nenarušuje logiku javu, na rozdiel od frazém: *човек без сърце* ® *безсърдечен; безсърдечно; безсърдечие* – *človek bez srdca* ® fraz. 0, ale *безситънъ; човек без очи* ® *безочлив; безочливо; безочливост, безочие* – slov. fraz. *nemat' oči* – *bezočivec; bezočivý; bezočivo; bezočivost'* ap.

D) V obidvoch jazykoch existuje značný počet frazeologicky motivovaných prísloviok, ktoré nevytvárajú slovotvorné hniezda. Formálne sa adverbializácia týchto jednotiek uskutočňuje kompozíciou zložiek minimálnej frazémy, teda predložkového výrazu typu predl. + prísl. alebo menná zložka. V dôsledku veľkej frekventovanosti a automatizácie mnohé z utvorených výrazov sa úplne lexikalizovali, sú nerozložiteľné, stratili obraznosť a neutralizovali sa. V jazyku fungujú iba ako príslovky bez frazeologického prototypu (*напълно* – *načisto, dočista* „celkom, úplne“; *напразно, напусто* – *naprázdno* „nadarmo“; *дословно* – *doslova, doslovne* „presne“ na rozdiel od *на флаку* aj *нафлаку* „hneď“; *на фигу* aj *нафигу* „zle, nepodarene“ i „zlý, nepodarený“; ktoré vystupujú oddelene i ako zrasty). Zväčša podobne utvorené adverbiá v jednom jazyku:

a) nemajú adekvátny frazeologicky motivovaný pendant v druhom jazyku (*одошу, ostopät', ostošest'* „rýchlo“; *натруц; възбоз* „veľmi vysoko, do oblakov“;

b) frazeologicky motivovanej príslovke v jednom jazyku zodpovedá v druhom jazyku iba frazéma (*начиerno* – *на черно* „nezákonne“; *одмала* – *от малък* „od útleho veku“; *наoko* – *на око* „zdanlivo“; *натясно* – *до úzkych*);

c) frazeologicky motivované adverbiá majú v obidvoch jazykoch odlišnú vnútornú formu (bulharským príslovkám *напосоки, наслуки, намерки* s významom „bez cieľa, ako príde“ zodpovedajú slovenské *naverímboha, naslepo, bársako; презглава* – *ozlomkrk(y)* „rýchle, z celej sily“).

Adverbializácia frazém sa vo väčšej miere prejavuje na slovenskom materiáli (*од oka* aj *одoka* „bez merania“; *на betón* aj *набетон* „určite“ ap.).

Tendenciu adverbializovať frazémy v slovenčine dokazuje veľká skupina častíc a citoslovieč vyjadrujúcich rozličné pocity, ako aj neurčitých prísloviok (*пребоха, прекристapána, препánакрál'a, препánajána* – *за бога; namojdušu, namojveru, verabože, bohuprisahám, bohuotcuprisahám* – *вярвай бога, честен кръст; chvalabohu, bohuchvála* – *слава богу; bohchráň, božechráň, božeuchovaj, pánbohchráň, nedajbože* – *пази божже, не дай (си) божже; bohvie* – *(един) господ знае; bohvielde* – *(един) господ знае къде; čertvie* – *дьявол знае ap.*).

Zriedka sa vyskytujú defrazeologizované adverbiá, ktoré sú v oboch jazykoch v homonymnom vzťahu (na báze detskej vyčítanky *ала бала*... vznikla v bulharčine lexéma *алабала* „nezmysel, hlúposť“, ktorá sa stala východiskom pre derivované substantívum *алабализъм*. Jej formálny slovenský pendant *halabala* je nositeľom významu „povrchne, nedbanlivo“. Homonymná je aj spôsobová príslovka *отръки* „zručne“, utvorená na základe starej от рbки a okolnostná *од руки* ® *одруки* s významom „ďaleko“).

Prechod frazeologickej jednotky na jednoslovné pomenovanie vzhľadom na rozčlenenosť jej štruktúry predpokladá kompozičný proces jej zložiek, no nie vždy je to tak.

II. Lexikalizácia frazém sa môže realizovať i skracovaním, syntaktickou redukciou komponentov ustáleného spojenia a transponovaním sémantiky celého výrazu na jeho redukovanú zložku. Sémantická hodnota celého slovného spojenia sa teda prenáša iba na jeho jedinú zložku, ktorá sa zväčša afixálne slovnodruhovo dotvára. Tým dochádza k vzniku nových slov a ich integrácii do lexikálneho systému, ale i k nárastu polysémie, vzniku nových prenesených významov. Tendencia vzniku nových slov i významov sa uplatňuje najmä v hovorovej reči a slangu, odkiaľ časom prenikajú i do spisovnej komunikácie a často sa aj štylisticky prehodnocujú (napr. bulharský výraz *човек с тежест* a jeho hovorová podoba *тежко го давам* motivovali vznik hovorovej lexémy *тежкар* 1. „vysokopostavený človek“ 2. „namyslenec“; *въздух под налягане*; *пълен въздух* ® *въздух* ® *въздухар* „neschopný človek“; podobne slov. *behať* al. *vláčiť sa za sukňami* ® *sukničár*; *šliapať chodník* ® *šlapka* „prostitútka“). Zaujímavým predstaviteľom motivantov, ktorý sa v posledných rokoch stali východiskom pre vznik druhotných prenesených významov je v oboch jazykoch frekventovaná fráza *nepa napu* – *prať špinavé peniaze*. Kým v bulharčine už aj jej slovesná zložka *nepa* môže nahradiť celé spojenie, čím sa jej významové spektrum obohatilo o ďalší význam, v slovenčine sa sloveso *prať* v tomto význame nepoužíva. V bulharčine došlo i k ďalšej sémantickej derivácii a vzniku druhotných významov ® *непач* „človek uvádzajúci nezákonne získané peniaze do normálneho obehu“; *непачица* „miesto, kde sa nezákonne získané peniaze uvádzajú do obehu“, v slov. len v spojení *pracovňa špinavých peňazí*.

Z priestorových dôvodov nie je možné v rámci nášho príspevku obsiahnuť všetky otázky spojené s týmto spôsobom defrazeologizácie. Uvedieme iba dva najfrekventovanejšie redukčno-derivačné postupy rovnako zastúpené v oboch jazykoch.

1.) Prvý typ sa vyznačuje jednoduchým skracovaním komponentov frázy na jej jedinú zložku, ktorá sa formálne nemení a sémanticky preberá význam celého spojenia. Formálne i sémanticky zhodné jednotky v oboch jazykoch sú zriedkavosťou (*през вода те прекарвам, вода да не пиеш*; *през вода жаден прекарвам* ® *прекарвам някого* – *previesť cez lavičku niekoho*, *previesť niekoho* „oklamať“; bulh. *бъркам се в джоба* ® *бъркам се* 1. „šmátrať po peniazoch“ 2. „platiť“; *броя стъпките*; *броя залците на някого* ® *броя* „sledovať, špehovať niekoho“ a ďalšia derivácia ® *брояч* „špehúň“; *ангел пазител* ® *ангел* „policať“; slov. *vybehnúť s niekým na kostolnú vežu* ® *vybehnúť s niekým* „oklamať niekoho“; *vylízať sa z rán* ® *vylízať sa* „vyliečiť sa“; *zožrať aj s chlpmi niečo* ® *zožrať niečo* „uveriť“; *všetkými masťami mazaný* ® *mazaný* al. *huncút klincami vybíjaný*; *šelma od kosti vybíjaná* ® *vybíjaný*, *vybitý* „prefikany“ ap.).

2.) Rozšírenejší v oboch jazykoch je druhý typ redukcie frázy na jedinú zložku, ktorá sa prefixálne-sufixálnymi formantmi dotvára na príslušný slovný druh (bulh. *гоня вятъра* ® *вятърничав* 1. „ľahkomyselný“ 2. „hlúpy“ – v slov. 0, hoci existuje fráza *byť do vetra*; *недодялано дърво* ® *недодялан* – slov. fraz. 0 – *neokresaný*, *neotesaný*; *буква по буква* ® *буквален* ® *булвално* – slov. ekvivalent je utvorený kompozičným spôsobom

doslovný® *doslova, doslovne*; slov. *vypáliť biľag niekomu*® *biľagovať niekoho* „verejne obviňovať niekoho“; *dubová hlava*® *zadubenec*, slang. *dubák* „obmedzený človek“; *smola sa mu lepí na päty*; *mať smolu*® *smola* „neúspech“® *smoliar* „kto nemá šťastie“; *hľadať blchy*® *blcháň, blchár* „pedant“; *lietať z kvetu na kvet*® *prelietavý* „nestály“ ap.).

Záver. Z konfrontačného výskumu defrazeologizácie v dvoch geneticky príbuzných jazykoch vyplýva, že lexikalizácia frazém nie je okrajovým javom a živo sa podieľa na slovtvorbe každého z nich. Vychádzajú z princípu jazykovej ekonómie, ale i automatizácie jazykového prostriedku, defrazeologizácia participuje na vzniku nových lexikálnych jednotiek, ktoré sa stávajú potenciálom pre ďalšiu deriváciu na základe vlastnosti, príznaku alebo deja, o čom svedčia mnohé frazeologicky motivované slovtvorné hniezda v oboch jazykoch. Okrem toho sa defrazeologizácia podieľa aj na rozšírení významového spektra lexém už fungujúcich v jazyku. Jej realizácia, teda prechod frazeologickej jednotky na jednoslovné pomenovanie prebieha dvoma spôsobmi. Častejší v oboch jazykoch kompozično-derivačný postup sa formálne uskutočňuje jednoduchým skladaním zložiek (zvyčajne dvojkomponentnej determinačnej syntagmy so štruktúrou verb. + subst., adj. + subst., predl. + subst. al. adv.), ktoré sa obvykle morfológicky dotvárajú, pričom novovzniknutá jednoslovná jednotka nadobúda rovnakú pomenovacu hodnotu ako jej frazeologicky motivant. Druhý spôsob defrazeologizácie sa podieľa nielen na vzniku nových, ale najmä na rozšírení sémantickej štruktúry už existujúcich lexém, na vzniku ich ďalších prenesených významov. Formálne sa vyznačuje syntaktickou redukciou komponentov frazémy na jej jedinú zložku, ktorá buď zostáva nezmenená, alebo sa afixálnymi formantmi dotvára na príslušný slovný druh, sémantická hodnota ktorého je odzrkadlením sémantiky frazémy. Frazeologicky motivované lexémy utvorené dvoma uvedenými spôsobmi sú v oboch jazykoch väčšinou štylisticky príznakové a príslušné najmä k hovorovej až slangovej vrstve slovnej zásoby, keďže sú odrazom svojho frazeologického prototypu a väčšina frazém je jej výrazným predstaviteľom. I keď spôsoby defrazeologizácie v oboch jazykoch svedčia o typologickej paralelnosti medzi nimi, ich konkrétna realizácia sa uskutočňuje väčšinou rozličnými prostriedkami. Zriedkavé sú formálne a obsahové zhody frazeologicky motivovaných lexém a často sa rozchádzajú i v smere a miere derivácie zhodných frazém v oboch jazykoch.

LITERATÚRA

- BOSÁK, J.: O vymezení univerbizácie. Slovenská reč, 52, 4, 1987, s. 231 – 237.
 EISMANN, W.: Możliwości i granice nauki o tworzeniu frazemów w języku rosyjskim. In.: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. V. Red. Basaj, M. – Rytel, D. 1988, s. 85 – 112.
 FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha 1985.
 Frazeologická terminológia. Red. P. Ďurčo. Bratislava 1995.
 FURDÍK, J.: Slovtvorná analógia a analogická slovtvorba. Jazykovedný časopis XXI., 1970, 1, s. 54 – 59.
 FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča 1993.
 FURDÍK, J.: Princíp motivácie vo frazeológii a derivatológii. In.: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa, PAN 1994, s. 7 – 14.

- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině, I. – Teorie odvozování slov. Praha 1962.
- DOKULIL, M.: Ke koncepci porovnávání charakteristiky slovanských jazyků v oblasti tvoření slov. Slovo a slovesnost, roč. XXIV, 1963, 2, s. 85 – 105.
- DOROSZEWSKI, W.: Syntaktyczne podstawy slowotwórstwa. In.: Z polskich studiów slawistycznych. 1. Warszawa 1963, s. 65 – 78.
- Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava 1989.
- Historický slovník slovenského jazyka. I. Bratislava 1991.
- MLACEK, J.: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava 2001.
- ГЕРОВ, Н.: Речник на българския език, А – Д, ч. I. Български писател, София 1975.
- ДЕЯНОВА, М. – ЛАШКОВА, Л. – ПЕРНИШКА, Е. – СТАНИШЕВА, Д.: Словообразуване и семантическа структура на сложните прилагателни. София 1980.
- КЮВЛИЕВА, В.: Фразеология и езикова икономия. In.: Език и литература, 2/88, год. XLIII, s. 18 – 22.
- КЮВЛИЕВА, В.: Лексикална многозначност и фразеологическо значение. In: Съвременен български език, 3, Доклади (II международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1986), 1987, s. 326 – 335.
- МОКИЕНКО, В. М.: Славянская фразеология. Учебное пособие для филологических специальностей ун-тов. Москва 1980.
- ПЕРНИШКА, Е.: Семантика на сложните прилагателни имена в съвременния български език. София 1980.

Доля дефразеологизации в словообразовании в болгарском и словацком языках

Мария Кошкова

Сравнительное исследование дефразеологизации показало, что лексикализация фразем является не только второстепенным явлением, а что она активно влияет на словообразование каждого языка. Исходя из принципа языковой экономии, а также автоматизации языкового средства, дефразеологизация принимает участие в процессе образования новых лексических единиц, которые становятся потенциалом для последующей деривации на основании свойства, признака или действия, о чем свидетельствуют многочисленные фразеологически мотивированные словообразовательные гнезда в обоих языках. Кроме того, дефразеологизация существенно влияет на расширение спектра значений лексем, которые уже нашли свое применение в языке. Переход от фразеологической единицы к однословному названию может осуществляться двумя способами. Более употребляемым в обоих сравниваемых языках является композиционно-деривационный прием, который формально выражается простым сочетанием компонентов обычно двухкомпонентной синтагмы и ее последующим морфологическим формированием. Другой способ влияет на возникновение не так новых, как расширенных семантических структур уже существующих лексем и их новых образных значений. Формально это выражается синтаксической редукцией компонентов фраземы только на один единственный компонент, семантическая ценность которого является зеркальным отражением семантики мотивата.

Несмотря на то, что способы дефразеологизации в обоих языках свидетельствуют о типологической параллельности между ними, их конкретная реализация осуществляется в большинстве случаев за счет различных средств. Реже встречаются случаи тождества формы и содержания фразеологически мотивированных лексем, часто они не совпадают в направлении и мере деривации тождественных фразем в обоих языках.

НАТАЛЛЯ КИСЯЛЛЁВА*

Месца беларускай і славацкай моў у цэнтральнаславянскіх арэальных сувязях

KISSELOVA, N.: The Place of the Belarussian and Slovak Languages in Central Slavonic Areal Connections. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 28 – 36. (Bratislava)

This article runs about importance of the peripheral language facts in the process of recognition of the former areal connections between Belarussian and Slovak languages within the Central Slavonic areal zone.

Linguistics. Areal. Central and Peripheral Zone. Dialectal and Areal Structure. Innovation. Irradiation. Isoglosse. Lingvogeography. Massive.

Славістамі неаднаразова падкрэслівалася, што развіццё лінгвістычнай геаграфіі не толькі ў межах асобных народаў, але і ў межах усёй Еўропы (стварэнне еўрапейскага, агульнаславянскага, агульнакарпацкага лінгвістычных атласаў) дае выключныя магчымасці новага аналізу ўзаемаадносін паміж славянскімі мовамі, бо створана галоўная перадумова – магчымасць з вялікай ступенню дакладнасці высветліць, да якой мовы належыць тая ці іншая адзінка (параўн., напр., выказванне Ст. Младэнава ў адносінах да гіпотэзы аб славацка-паўднёvasлавянскім адзінстве: „...без сравнителна лингвистична география на чехоморавската и словашката говорна област, както и без съответни лингвистични атласи, не може да се каже кои думи са „словашки“ и следователно не може да се излиза пред учения свят с хипотези от рода на оная, която говори за словашко-българско езиково единство“ (Младенов, 1991, с. 207). У гэтым аспекце вельмі своечасовым з’яўляецца супастаўляльнае вывучэнне тэрытарыяльна аддаленых славянскіх моў, і перш за ўсё тых, якія адносяцца да розных груп і не мелі супольных працэсаў у пасляпраславянскі перыяд – напр., беларускай і славацкай. Гэтай праблеме прысвечана дысертацыйнае даследаванне аўтара „Арэальныя ўзаемасувязі славянскіх моў цэнтральнай зоны“, у якім выкарыстаны асноўныя, уключаючы найноўшыя, здабыткі славянскай лінгвістычнай геаграфіі (дыялекталагічныя і лексічныя атласы, слоўнікі гаворак і г. д.).

Арэалагічны падыход заснаваны на вывучэнні зон пашырэння пэўнай з’явы і абумоўлівае выкарыстанне такіх прынятых у арэалогіі паняццяў, як **арэал**,

* Mgr. Natália Kyseľová, CSc., Katedra slovanských jazykov, Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Ružová 11, 975 53 Banská Bystrica.

інавацыя, ірадыяцыя і інш., прычым для арэальнай лінгвістыкі мае значэнне суаднясенне арэальных **масіваў**, а не фіксацыя ўсіх пунктаў, дзе сустракаецца пэўная з’ява, чым павінна займацца лінгвагеаграфія.

Праблематыка беларуска-славацкіх арэальных сувязей. Вывучэнне міжславянскіх моўных сувязей кожнай са славянскіх моў накіравана ў першую чаргу на ўзнаўленне малюнку старажытных адносін паміж асобнымі славянскімі мовамі і іх продкамі. Тады робяцца метадалагічна зразумелымі і пошукі сепаратных сувязей паміж тэрытарыяльна аддаленымі арэаламі, і, адпаведна, прыярытэтная ўвага да лексічных фактаў, паколькі яны даюць больш дыферэнцыраваны і колькасна багаты матэрыял для выяўлення прыватных сувязей. Але не трэба пакідаць па-за ўвагай і іншыя ўзроўні мовы, паколькі факты марфалагічныя, фанетычныя ці словаўтваральныя не толькі з’яўляюцца не менш важнымі для вырашэння пастаўленай задачы, але і забяспечваюць большую аб’ектыўнасць атрыманых вынікаў, што робіцца магчымым толькі пры ўліку разнастайных моўных, а пры неабходнасці і этнаграфічных, фальклорных і іншых фактаў.

Немалую ролю ў падобным разглядзе адыгрывае, бясспрэчна, праславянскі кантэкст, паколькі сучасны падзел славянскага свету адлюстроўвае вынікі папярэдніх этапаў развіцця працэсу дыферэнцыяцыі і інтэграцыі славянства ў мінулым. Багаты вопыт, назапашаны ў галіне вывучэння міжславянскіх лексічных ізаглас, дае падставы сцвярджаць, што сучасныя славянскія мовы ў значна перабудаваным выглядзе працягваюць дыялектныя адносіны, атрыманыя ў спадчыну з праславянскай эпохі (Куркіна, 1985, с. 64).

Аднак сучасныя славянскія мовы і групы моў, як вядома, склаліся ў выніку неаднаразовай перакампааніроўкі першапачатковых тэрытарыяльных утварэнняў і не з’яўляюцца адзінымі паводле сваёй старажытнай асновы. Таму, напрыклад, беларуска-славацкія паводле сучаснай класіфікацыі ізагласы самі па сабе не могуць узнавіць месца беларускай і славацкай моў у старажытным малюнку славянскага свету, бо тады яшчэ не існавала такіх адзінак, як беларуская і славацкая **мовы**. Такім чынам, *праблема тэрытарыяльна-моўнай адзінкі* становіцца ключавой для даследавання старажытных міжславянскіх моўных сувязей, і ад яе вырашэння залежыць далейшае развіццё гэтага напрамку ў славістыцы. Існуе таксама меркаванне аб мэтазгоднасці аперыраваць меншымі, чым мова, тэрытарыяльнымі адзінкамі пры даследаванні міжславянскіх сувязей – сучаснымі дыялектамі і гаворкамі. Ёсць і іншая думка, паводле якой пры вывучэнні старажытных моўных адносін варта аперыраваць паняццямі „ізагласная зона“ ці „пояс“ (Толстой, 1978, с. 54). У першым выпадку робіцца спроба выявіць старажытную **дыялектную** структуру, а ў другім – **арэальную**. Але ў якой ступені правамерна адрозніваць гэтыя структуры ў прымяненні да старажытнасці, мы пакуль яшчэ не можам даць адказу, бо для гэтага патрабуецца **ўсебаковае** даследаванне канкрэтнага моўнага матэрыялу.

Арэалагічны падыход да вывучэння славацкай мовы выклікаў да жыцця ідэю аб пошуку „*нейтральнай тэрыторыі*“ для базы літаратурнай мовы. Паводле трыхатамічнага падзелу славацкая моўная тэрыторыя складаецца з трох макраарэалаў (заходне-, сярэдне- і ўсходнеславацкага), з якіх найбольш адрозным з’яўляецца сярэднеславацкі, ён жа служыць асновай сучаснай славацкай літаратурнай мовы. Пасля распаду перад IX ст. адзінай *славацка-славенскай* ізагласнай зоны (Бернштейн, 1961, с. 71) сярэднеславацкія гаворкі „ўклініліся“ з поўдня паміж заходне- і ўсходнеславацкімі, таму паводле паходжання яны пазнейшыя і генетычна больш блізкія да паўднёvasлавянскіх моў. Наяўнасць шматлікіх моўных сыходжанняў у заходне- і ўсходнеславацкіх гаворках, якія не маюць аналагаў у гаворках Сярэдняй Славакіі, добра праілюстравана ў манаграфіі А. Габаўшцыка *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* (Habovštiak, 1993).

Генетычную еднасць і большую старажытнасць заходнеславацкага і ўсходнеславацкага макраарэалаў у процівагу сярэднеславацкаму пацвярджае і шэраг міжмоўных паралелей славацкай і беларускай моў, напр. бел. *замець* – зах. - і ўсх. -слвц. *zámet* ‘мяцеліца’, сяр. -слвц. *závej*; бел. *жалудак* – зах. - і ўсх. -слвц. *žalúdok* ‘пуп (страўнік у птушак)’, сяр. -слвц. *bachor*; бел. *пастыр* – зах. - і ўсх. -слвц. *pastír*; *pastier* ‘(старэйшы) пастух’, сяр. -слвц. *bača*; бел. *гара* – зах. -слвц. *hora* ‘гарышча’, сяр. -слвц. *pôjd*; бел. *дуйка* – усх. -слвц. *zaduvka* ‘завея, мяцеліца’, сяр. -слвц. *závej*; бел. *цясло, цясляк* – зах. -слвц. *tešla* ‘склюд’, сяр. -слвц. *sekera* і інш.

Звычайна дыялектная база большасці славянскіх моў прывязваецца да так званых *цэнтральных* ці *сярэдных* гаворак, якія часцей за ўсё прымыкаюць да вядучага этнакультурнага, а таксама адміністрацыйна-гаспадарчага цэнтра (Цыхун, 1993, с. 17). Гэта пацвярджаецца гісторыяй славацкай літаратурнай мовы: першая, берналакаўская, кадыфікацыя славацкай літаратурнай мовы арыентавалася на заходнеславацкія гаворкі і мела занадта шырокую арэальную базу, а таму не ўсталявалася, у той час як другая, шураўская, кадыфікацыя арыентавалася на цэнтральныя гаворкі, больш канцэнтраваную арэальную базу і таму была больш натуральнай і паспяховай. Відавочна, што месцазнаходжанне адміністрацыйна-гаспадарчага цэнтра – фактар другасны, хаця і значны, асноўнай жа пры выбары дыялектнай (і арэальнай) базы літаратурнай мовы з’яўляецца арыентацыя на цэнтральныя („нейтральныя“) гаворкі.

Грунтоўнае даследаванне *сярэднеславацкіх* гаворак лінгвістамі розных краін выявіла ў іх шэраг рысаў, якія, з аднаго боку, маюць відавочную сувязь з яскравымі *паўднёvasлавянскімі* інавацыямі познепраславянскага перыяду, а з другога боку, у той жа час маюць выразныя *заходнеславянскія* асаблівасці і шэраг паралелей з *усходнеславянскім* моўным матэрыялам (гл. працы А. Габаўшцыка, Р. Крайчавіча, І. Лекава, Г. Цыхуна, Н. Кісялёвай і г. д.), што дае падставу гаварыць аб магчымай

наяўнасці зоны апошняга славянскага адзінства перад канчатковым распадам праславянскага кантынууму і аб размяшчэнні гэтай зоны менавіта на тэрыторыі сучаснай Сярэдняй Славакіі. Гэтаму не супярэчыць і пашыранае ў сучаснай славістыцы аднясенне славацкіх моўных тэрыторый да цэнтральнай зоны ў арэальным падзеле Слав’іі разам з польскімі (Малапольска), беларускімі (Захад і Палессе), украінскімі (Карпаты і Палессе) і інш. тэрыторыямі (П. Бузук, З. Шцібер, Ф. Копечны, Р. Крайчавіч, Я. Станіслаў, М. Талстой, Г. Цыхун і інш.¹).

Пры вывучэнні **лексічнага складу** гаворак розных славянскіх моў робіцца відавочным, што ў іх існуюць некаторыя такія словы, якія вядомыя толькі ў адной са славянскіх моў (у прыватнасці, толькі ў частцы яе гаворак), але пры больш глыбокім (перш за ўсё этымалагічным) аналізе часта аказваюцца звязанымі злексічнымі адзінкамі, распаўсюджанымі ў іншым значэнні на вялікай славянскай тэрыторыі, асабліва калі гэта словы з праславянскай лексічнай асновай. Тэарэтычныя падставы супастаўляльнага даследавання славянскай лексікі, закладзеныя ў манаграфіі праф. В. Бланара „Параўнанне лексікі славянскіх моў у дыяхронным аспекце“ (Blanár, 1993), значна паскорылі прагрэс падобных даследаванняў. На некаторыя словы, якія не сустракаюцца ў іншых славянскіх мовах або ў славацкіх гаворках маюць спецыфічнае, адрознае ад іншых моў значэнне, першым са славацкіх даследчыкаў звярнуў увагу Ш. Ондруш: *báň* ‘вырубка (rubanisko)’, *bama* ‘месца, дзе здабываюць руду ці вугаль’, *sobáš* ‘вяселле, шлюб’, *sъrik* ‘таўчы, гнаць’, *žiadza* ‘стараннасць (žiadostlivost)’, *hútat* ‘думаць’, *vrviet* ‘гаварыць, казаць’ і інш., а ўслед за ім і А. Габаўшцяк (Habovštiak, 1993, s. 125).

Трэба адзначыць, што этымалагічныя даследаванні лексічнага складу славацкай мовы і славянскіх моў у сучаснай славістыцы даюць мноства пераканальных сведчанняў цеснай сувязі славацкай мовы з усходнеславянскім арэалам (Ondruš, 1974; Habovštiak, 1993, s. 90–116). Пацвярджае гэтую сувязь і схема падзелу славянскіх моў паводле структуры складу, прыведзеная ў кнізе Г. Далейскай-Грэнь „Славянскія мовы“, паводле якой беларуская мова, адзіная з усіх усходнеславянскіх, належыць да той самай галіны моў кансанантнага тыпу, што чэшская і славацкая, у той час як руская і ўкраінская мовы аб’ядноўваюцца паводле структуры сказу з лужыцкімі і маюць бліжэйшым „суседам“ польскую (Dalewska-Greń, 1997, s. 156).

Меркаванне аб прыналежнасці значнай часткі беларускай моўнай тэрыторыі да цэнтральнаславянскай зоны разам са славацкай, польскай, чэшска-мараўскай, заходне-іпалеска-ўкраінскай моўнымі тэрыторыямі пацвярджаюць вынікі арэальнай інтэрпрэтацыі цэлага шэрагу цэнтральнаславянскіх ізаглас на розных узроўнях мовы ад фанетыкі да семантыкі – напр., **ізафоны** змены $g > \gamma > h$, дыфтонгаў *uo*, *ie*, замены *tl*, *dl* на *kl*, *gl*

¹ Падрабязную бібліяграфію знойдзеце ў дысертацыі „Арэальныя ўзаемасувязі славянскіх моў цэнтральнай зоны“ на суісканне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук Н. Б. Кісялёвай (Мінск, 2000 г.) або ў аўтара асабіста.

і інш., **лексіка-словаўтваральныя ізагласы** *паіша* /*paša*/ 'месца для выпасу скаціны', *нахаце* /*naizba*/ 'гарышча', *бабізна* /*babizna, babizeń*/ 'брыдка баба', *вавёрка* /*vevierka*/ 'жывёла *Sciurus vulgaris*', *слімак* /*slimák*/ 'смоўж', *калешня* /*kolešňa*/ 'сельскагападарчая пабудова са сценамі', *кошанка* /*kosienka, kosienok*/ 'пакосіска' і інш., **ізаморфы** канчаткаў Dat. і Loc. pl. назоўнікаў *-om* і *-och*, канчатка Dat. sg. назоўнікаў *-oj* (*-ej*) са старажытнага *-ovi*, канчатка 1 pers. pl. дзеясловаў індикатыву *-mo* (*pišemo, robimo*), **ізалексы** *плюта* /*pl'uta*/ 'слота', *шкурацяная мыш* /*škira myš*/ 'кажан, *Chyoptera*', *пануха* /*ropucha*/ 'жаба, *Bufo*', *бацян* /*bocian*/ 'птушка *Botaurus stellaris*', *шона* /*šopa*/ 'сельскагападарчая пабудова' і інш., **ізасемы** *перапёлка* /*prepelica*/ 'матыль', *конік* /*konik*/ 'насякомае сямействаў Catantopidae або Acrididae', *аточыны* /*otočky*/ 'нутранае сала, тлушч', (*с*)*крыдзелкі* /(*s*)*kridelká*/ 'плаўнікі рыбы' і інш.

Наша даследаванне выявіла шмат ізаглас на розных моўных узроўнях (фанетычным, лексічным, марфалагічным і г. д.), якія **аб'ядноўваюць процілеглыя ўскраіны цэнтральнай зоны Слав'і** – напр., паўднёва-заходнюю частку (Маравію і Заходнюю Славакію) з усходняй (краіні ўсход Славакіі, карпацка-украінскія гаворкі) і/ці паўночна-ўсходняй (Беларусь і суседнія рускія і ўкраінскія моўныя тэрыторыі), паўднёвую – з паўночна-ўсходняй і г. д. Асноўныя з іх:

1) на ўзроўні фанетыкі:

– асібіляцыя *t', d' > c, dz* (цвёрдыя): зах. -слвц. *dzeci, budzece, cicho* – усх. -слвц., зах. -укр. і паўдн. -бел. (палеск.) *dzedzina, kričes, cicho; robiu, na sv'ečę, pradžę kudzël'u* (ASJ, ДАБМ, АУМ, АЈРР, ЇЈА і інш.);

– другаснае зацвярдзенне *c*-у постфіксе зваротных дзеясловаў *sa* (*co, cę*): аг. -чэш. *umyt se, shodit se, jevit se*, аг. -слвц. *omýlit'sa, pozrite sa, zdat'sa* – бел. *купаўса, напілісэ, прасіласо, даласа* (ЇЈА ASJ, ДАБМ і інш.);

2) на ўзроўні лексікі (у т. л. лексіка-семантычныя паралелі):

– мараўск., зах. -слвц. *otouku* 'нутранае сала' – бел. палеск. *аточыны* 'нутранае сала, ператолены тлушч', укр. палеск. *оточини* 'кішэчны тлушч' (Bartoš, Ганудель, ЛАБНГ, АУМ і інш.);

– мараўск., паўн. -слвц. і паўдн. -польск. *pl'uta, pluta* 'слота; непагода', 'даждлівае надвор'е' – зах.-укр. і бел. палеск. *плюта* 'слота' (Bartoš, ASJ, АЈРР, ЛАБНГ, АУМ і інш.);

– паўн. -слвц. *naizba* 'гара' – бел. *на хаце* – укр. *на хаті, на хату* 'тс' (ASJ, ДАБМ, АУМ і інш.);

– паўдн. -сяр. -слвц. *prepelic(a), krepelka* 'дзённы матыль' – бел. (палеск.) *перапёлка* - укр. *перепілка* 'тс' (SJ, ДАБМ, АУМ) і інш.;

3) на лексіка-словаўтваральным узроўні:

– слвц., часткова паўдн. -славянск. *paša* 'неагароджанае месца, на якім пасявляць жывёлу' – бел. (таксама часткова ў прылеглых паўн. -укр. гаворках) *паіша* 'тс' (ДАБМ, ОЛЯ і інш.);

– паўдн. -слвц. (месцамі ў паўднёваславянскіх мовах) *zvrhla* ' (карова) дачасна ацялілася' – бел. *звергла* 'тс' (ASJ, ЛАБНГ і інш.);

– зах. -слвц. *škira muž* 'кажан' – бел. палеск. *шкурацяная муш* 'тс', укр. палеск. *шкуратьяна миш* 'тс' (Никончук, ДАБМ, ОЛЯ і інш.);

– сяр. -слвц. *kolešňa* – бел. (палеск.) *колешня* 'пабудова для сельскагаспадарчых прылад' (ASJ, ДАБМ, ЛАБНГ і інш.);

– чэш. (мараўск.) *babizna* 'брыдка, злосная баба' – слвц. *babizňa, babizeň* 'тоўстая, агідная баба' – бел. *бабізна, бабзно* 'нязграбная, мажная жанчына; высакарослая жанчына' (Тур., SSJ, SSJČ і інш.);

– сяр. -слвц. *kosienka, kosienok* – бел. (палеск.) *кошанка* 'скошаны луг; атава' (ASJ, ДАБМ і інш.);

– мясцовыя назвы на -оўцы: бел. *Альхоўцы, Дзям'янаўцы, Папоўцы* і інш.; укр. *Чернівці, Оноківці, Ольхівці* і інш.; слвц. *Giraltovce, Michalovce, Šešovce* і інш.;

4) на ўзроўні марфалогіі:

– канчатак 1 асобы множнага ліку дзеясловаў цяперашняга часу абвеснага ладу -мо (-ма): паўдн. -слвц. *robimo, nesemo, klademo, pijeta* – бел. палеск. *робімо, кладэмо, несема, ідзема* (ASJ, ДАБМ, АУМ, Карский і інш.);

– канчатак Д. скл. адз. л. назоўнікаў мужчынскага роду -ой (-ей) з колішняга -ovi: слвц. -мараўск. *dej žbrakoj chleba, treba sinoj potoc* (Bartoš, Карский) – усьх. -слвц. *dal Jankoj dobroho kun'a* (Kret, ASJ) – зах. -бел. *дзякей, мужыкей, бацькей* (ДАБМ, Карский і інш.)².

З гэтых ізаглос можна асобна выдзеліць падгрупу *славацка-палескіх* ізаглос, якія аб'ядноўваюць беларускае і ўкраінскае Палессе з рознымі групамі славацкіх гаворак: 1) *škira muž* – *шкурацяная муш/шкуратьяна миш*; 2) *kosienka* – *кошанка*; 3) *zvrhnút* – *звергнуць/звергнути*; 4) мясцовыя назвы на -ovce(-оўцы/ -івці); 5) *paizba* – *на хаце/на хаті, на хату*.

Праведзены намі на базе дыялектнага матэрыялу аналіз моўных сувязей у цэнтральнаславянскім арэале пацвердзіў меркаванні адносна старажытнай еднасці тых моўных тэрыторый сучаснай Славіі, якія сёння з'яўляюцца ўскраіннымі (гл. вышэйпералічаныя прыклады). Акрамя таго, ён цалкам пацвярджае меркаванне аб размяшчэнні на мараўска-славацкай моўнай тэрыторыі *старажытнага цэнтра славянскай моўнай супольнасці* перад яе канчатковым распадам, паколькі менавіта *мараўска-славацкая* зона захавала найбольш старажытныя ізагласныя з'явы, паралелі да якіх нам удалося выявіць на несуседніх славянскіх тэрыторыях, перш за ўсё – на Беларусі (пераважна Палессе і захад). Гэта з'ява невыпадковая. З аднаго боку, Маравія з'яўляецца адным з буйнейшых моўна-культурных славянскіх цэнтраў старажытнасці.

² Агаворымся, што, паколькі гэтая паралель чэрпалася са старых крыніц, магчыма не зусім дакладная яе пашпартызацыя ў адрозненне ад сучасных акадэмічных дыялекталагічных атласаў.

З другога боку, палескі рэгіён – своеасаблівы этнакультурны арэал, які ў выніку свайго гісторыка-геаграфічнага размяшчэння сфакусаваў, бадай, найстарэйшы пласт традыцыйнай культуры славянскіх народаў; кансервацыя яго традыцый і мовы непасрэдна залежала ад абмежаваных міграцыйных працэсаў карэннага насельніцтва і адпаведных этнакультурных узаемаадносін з суседнімі народамі. Гэта дае падставы кваліфікаваць мараўска-палескія сыходжанні як архаізмы. Пацвярджае гэтую выснову таксама наяўнасць пэўнай колькасці архаічных ізалекс, якія звязваюць палескую зону з яшчэ больш аддаленай македонска-радопскай (Цыхун, 1974, с. 41–51).

Як відаць з разгляду наяўнага корпусу ізаглас, усе даследаваныя моўныя з’явы выразна падзяляюцца на цэнтральнаславянскія інавацыі і цэнтральнаславянскія архаізмы, якія сведчаць аб старажытнай моўнай еднасці гэтых тэрыторый. І першыя, і другія пацвярджаюць колішняе познепраславянскае адзінства даследуемых моўных тэрыторый у перыяд, калі групойкі праславянскіх дыялектаў ужо набылі характэрныя адрозненні. Гэтая выснова таксама цалкам стасуецца з меркаваннем М. Трубяцкога, што ў канцы познепраславянскай эпохі „праславянские диалекты ещё имели возможность подвергнуться общим изменениям, однако их взаимосвязь была уже утрачена, а развитие праславянского как единого целого подходило к концу“ (Трубецкой, 1987, с. 195). Вынікі нашага даследавання пацвердзілі гіпотэзу аб колішнім існаванні пэўнай моўнай еднасці праславянскіх дыялектаў ужо пасля набыцця імі адрознівальных заходніх, усходніх і паўднёвых рысаў перад канчатковым распадам славянскага моўнага адзінства, прычым можна сцвярджаць, што ў ролі апошняга агульнаславянскага моўнага цэнтра выступала тэрыторыя сучаснай Сярэдняй Славакіі разам з Маравіяй (мараўска-сярэднеславацкая зона). Гэта стасуецца з тэорыяй „пашыранай“ прападзімы славян, паводле якой славяне ўжо ў перыяд знаходжання на сваёй „пашыранай“ прападзіме паміж Одрай і сярэднім Дняпром (каля VII ст. н. э.) падзяляліся на дзве групы: усходнюю і заходнюю (Stieber, 1974, s. 90–94), паколькі, па-першае, наяўнасць пэўных адрознівальных прыкмет яшчэ не азначае разрыву кантактаў, а па-другое, мы гаворым пра ўсходнеславянска-заходнеславянскі моўны цэнтр з *арэальнага* пункту погляду, што зусім не азначае этнамоўную еднасць. Нагадаем, што арэальны падзел можа не супадаць (і часцей за ўсё не супадае) з адміністрацыйна-тэрытарыяльным і дыялектным падзелам моўных тэрыторый.

Вынікі нашага даследавання відавочна дэманструюць розніцу ў тэмпах і напрамках разгледжаных з’яў, што, паводле М. Трубяцкога, можа быць прыметай блізкага распаду моўнага адзінства (Трубецкой, 1987, с. 195). А гэта найлепшым чынам пацвярджае нашыя меркаванні аб наяўнасці апошняга ўсходнеславянска-заходнеславянскага адзінства.

Такім чынам, моўна-гістарычны аналіз і арэальная інтэрпрэтацыя даследаванага комплексу беларуска-славацкіх ізаглас на розных узроўнях мовы паказалі, што:

1) Беларускія моўныя тэрыторыі належаць да цэнтральнай зоны ў арэальным падзеле Славіі. Гэта пацвярджаецца наяўнасцю вялікай колькасці сепаратных сыходжанняў беларускай мовы з несуседнімі заходнеславянскімі (перш за ўсё славацкай), належачымі да цэнтра Славіі („чым большая колькасць праславянскіх інавацыйных з’яў з’яўляе пэўную сучасную мову з усімі астатнімі славянскімі мовамі, тым бліжэй да цэнтра праславянскай арэальнай структуры лакалізаваўся адпавядаючы ёй ідыём“ – Цыхун, 1998, с. 76).

2) Захаваўшы падобных архаічных з’яў на такіх дыстантных цэнтральнаславянскіх тэрыторыях (мікрэонах), як Маравія і Палессе, выклікана моўнай кансерватыўнасцю гэтых мікрэонаў, якая абумоўліваецца экстралінгвістычнымі фактарамі.

3) Агульнасць моўных з’яў непаралельнага ўтварэння на заходняй і паўночна-ўсходняй ускраінах цэнтральнай зоны Славіі адлюстроўвае былую прыналежнасць гэтых тэрыторый да адзінага цэнтра познепраславянскай эпохі.

4) У познепраславянскую эпоху, пасля тэрытарыяльнага аддзялення паўднёвых славян і пасля таго, як заходне- і ўсходнеславянская моўныя групы ўжо набылі адрознівальныя рысы, пэўны час існаваў заходнеславянска-ўсходнеславянскі арэальны цэнтр, у якім адбываліся супольныя для абедзвюх груп працэсы.

Нашу супастаўляльную працу мы разглядаем як першую ступень маштабнага арэальнага даследавання цэнтральнаславянскай зоны, якое патрабуе працягу і паглыблення з акцэнтам на асобныя ўзроўні мовы.

СКАРАЧЭННІ Ў НАЗВАХ КРЫНІЦ

АУМ – Атлас украінскай мовы. У 3 т. Київ, 1984–1992.

Ганудель – Ганудель, Зузана: Лінгвістычны атлас украінскіх гаворак Східной Словаччыны: Назвы страў, посуду та кухоннага начиння. Братіслава – Пряшів, 1981.

ДАБМ – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Ч. 1, 2. Мінск, 1963.

Карскі – Карскі, Е. Ф.: Беларусы. Ч. 1. Москва, 1963.

Никончук – Никончук, М. В.: Матэрыялы да лексічнага атласу украінскай мовы. (Правобережне Полісся). Київ, 1979.

ОЛЯ – Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1. Животный мир. Москва, 1988.

Тур. – Тураўскі слоўнік. У 5 т. Мінск. 1982–1987.

AJPP – Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934.

ASJ – Atlas slovanského jazyka. V 4. dieloch. Bratislava, 1964–1984.

Bartoš – Bartoš, F.: Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské. Brno, 1886; resp.: Bartoš, F.: Dialektický slovník moravský. Praha, 1906.

ČJA – Český jazykový atlas. 1. díl. Praha, 1992.

Kret – Krátky slovník nárečia slovenského spišského. Spišská Nová Ves – Smižany – Bratislava, 1994.

SSJ – Slovník slovenského jazyka. D. 1–6. Bratislava, 1959–1968.

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého. D. 1–40. Praha, 1958–1971.

ЛІТАРАТУРА

- БЕРНШТЕЙН, С. Б.: Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва 1961.
- КАРСКИЙ, Е. Ф.: Белорусы, ч. 1. Москва 1963.
- КІСЯЛЁВА, Н. Б.: Арэальныя ўзаемасувязі славянскіх моў цэнтральнай зоны. Дысерт. ... канд. філалаг. навук. Мінск 2000.
- КУРКИНА, Л. В.: Праславянские диалектные истоки южнославянской языковой группы. Вопросы языкознания, 1985, № 4, с. 62 – 85.
- ЛЕКСІКА ПАЛЕССЯ ў прасторы і часе. Вештарт Г., Выгонная Л., Лучыц-Федарэц І., Мартынаў В. Мінск 1971.
- МЛАДЕНОВ, М. – АЛЕКСОВА, В. – МЛАДЕНОВА, Д. – ШИШКОВА, Л.: Наблюдения върху българо-словашки езикови успоредици, Славянска филология, т. 21, с. 206 – 235.
- ТОЛСТОЙ, Н. И.: О соотношении центрального и маргинальных ареалов в современной Славии. Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Ленинград 1978, с. 37 – 56.
- ТРУБЕЦКОЙ, Н. С.: Возникновение общезападнославянских особенностей в области консонантизма. Н. С. Трубецкой. Избранные труды по филологии. Москва, 1987, с. 180 – 195.
- ЦЫХУН, Г. А.: Арэальныя аспекты фарміравання славянскіх літаратурных моў. XI Міжнародны з'езд славістаў. Доклады. Мінск 1993.
- ЦЫХУН, Г. А.: Арэальная структура праславяншчыны. Prasłowiańszczyzna i jej rozpad. Materiały konferencji. Warszawa 1998, s. 73 – 77.
- ЦЫХУН, Г. А.: Беларуская-паўднёvasлавянскія лексічныя сувязі. Некаторыя праблемы і вынікі. Беларуская лінгвістыка, 1974, Вып. 5, с. 41 – 51.
- BARTOŠ, F.: Nářečí dolské, valašské a lašské. Brno 1886.
- BLANÁR, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachronného hľadiska. Bratislava 1993.
- DALEWSKA-GREŃ, H.: Języki słowiańskie. Warszawa 1997.
- НABOVŠTIAK, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Bratislava 1993.
- ONDRUŠ, Š.: Význam slovenčiny a češtiny pri rekonštrukcii praslovanskej slovnej zásoby. Studia Academica Slovaca, 3. Prednášky X. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1974, s. 239 – 256.
- STIEBER, Z.: Stanowisko mowy Słowaków. Świat językowy Słowian. Warszawa 1974, s. 174 – 191.
- STIEBER, Z.: W sprawie pierwotnego podziału dialektalnego języka prasłowiańskiego. Świat językowy Słowian. Warszawa 1974, s. 90 – 94.

Miesto bieloruského a slovenského jazyka v centrálneoslovanských areálových vzťahoch

Natal'ja Kisiaľovová

Predmetom tejto štúdie sú vzájomné areálove vzťahy slovenského a bieloruského jazyka v rámci centrálneoslovanskej areálovej zóny. Konkretizuje sa pojem areálovej zóny.

Slovenčina patrí k centrálnej areálovej zóne (jazykovo aj zemepisne), vo vzťahu k bieloruštine to však nie je očividné. Preto na základe rozsiahleho materiálu – teoretického (práce V. Blanára, R. Krajčoviča, P. Ondrusa, N. Tolstého a i.) a praktického (jazykové atlasy, slovníky nářečí atď.) – autorka zdôvodňuje, že bieloruské jazykové územie tiež patrí k centrálneoslovanskej **areálovej zóne**.

Výsledky výskumu autorky svedčia o tom, že najpríznačnejšie bielorусko-slovenské koreláty spájajú tak slovensko-moravskú ako aj poleskú oblasť, čo potvrdzuje autorkinu hypotézu o existencii v neskorjej praslovanskej dobe, ešte pred rozpadom praslovanskej jednoty, západoslovansko-východoslovanského areáloveho centra, v ktorom sa uskutočňovali procesy spoločné pre obidve skupiny.

PETER ŠOLTÉS – PETER ŽEŇUCH*

Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí **

ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P.: Social Position of Greek Catholics at the Eastern Slovakia and at the Sub-Carpathian Ukraine in the 18th Century. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 37 – 47. (Bratislava)

Greek Catholic Church and its clergy by turn 18th and 19th centuries was conscious of their status, oscillating between influences of east and west church and ritual tradition and culture. The authors of this paper aspire to refer to literary treatment of inter ritual friction between believers of east and west ritual.

Linguistics. Literature. History. Greek Catholic Church and believers. Paraliturgical song. Cultural, social and historical conditions.

I. Hoci sa po zavedení niektorých reforiem v cirkvi byzantsko-slovanského obradu začala zlepšovať sociálna úroveň gréckokatolíckeho duchovenstva, k úplnému vyrovnaní katolíckych a gréckokatolíckych duchovných a veriacich v 18. storočí nedošlo. Na pozadí historicko-spoločenských aspektov sme v štúdiu *Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí* (*Slavica Slovaca*, 36, 2001, č. 2, s. 133 – 146) poukázali na vznik interobradového napätia medzi veriacimi východného a západného rítu v priestore východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v 18. a na začiatku 19. storočia. V tomto príspevku sa sústreďíme najmä na literárne a jazykové kontakty medzi veriacimi latinskej i byzantsko-slovanskej obradovej tradície. Treba konštatovať, že naďalej tu pretrvávala obradová rivalita, o čom svedčia rozličné rozprávania a prekáračky, ktoré sú medzi ľuďom živé podnes. Uvedieme jednu z nich:¹

Zavolaľi sebe katolíci rusnakov na odpust. Rusnaci prišli do katolíckej cerkvi, do kocsela na službu a tam počaľi organi hrac, ta rusnaci počaľi tancovac. Pouno šmichu bulo medzi katolíkami, že rusnaci šaľeni, bo voňi kec hraju, ta muša tancovac. Na druhim zavolaľi rusnaci katolíkov do svojej cerkvi do utridňi. A katolíci vibal'ili vozy, pobral'li slaniny i pouno chleba, bo kec na tri dňi, ta na tri dňi, a tak prišli do cerkvi.

* Mgr. Peter Šoltés, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

PhDr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu – *Duchovná pieseň v cyrilometodský odkaz* (2/7004/21).

¹ Text prekáračky rozprávala 75-ročná Anna Maxová z Kaluže.

A rusnaci še z nich šmejali, že prišli viňaeni jak na tri dni. A voňi jich volaľi ľem do utridňi. Ta taki sebe rusnaci i katolici robiľi.

Uvedieme aj pohľad veriacich západného rítu pertraktovaný v ľudovej pesničke venovanej vzťahom medzi veriacimi východného i západného obradu na východnom Slovensku. Publikoval ju O. R. Halaga v r. 1948 na stránkach Svojiny:²

*Ach, Bože muj i Pano Marija,
jaka šumna katolícka vira;
každy rusnak³ še na ňu lakomi,
bo rusnaci ňemaju orgony.*

*Kec v koscele orgony zahraju,
a dzivočky šumne zašpivaju,
tak jim idze jak-kec za hudakom,
a rusnaci špivaju za ďakom.⁴*

O vzťahoch veriacich východného a západného obradu svedčia aj niektoré cyrilské piesne zapísané v rozličných rukopisných spevníkoch spolu s paraliturgickými piesňami. Jednou z nich je napríklad pieseň *Dina, dina rusnaci*, ktorú v Dodatku k Národným spievankám z r. 1835 uvádza Ján Kollár. Najstarší zápis tejto piesne poznáme z tzv. Moskovského spevníka z 18. storočia.⁵ Varianty piesne sa nachádzajú v dvoch Juhasevičových spevníkoch z rokov 1798 a 1811 a tiež v tzv. Nižnorybnickom spevníku z r. 1817. Rukopis Nižnorybnického spevníka získal Ivan Paňkevč od gréckokatolíckeho kňaza Štefana Pappa, ktorý bol správcom farnosti v Nižnej Rybnici (okr. Sobrance) v r. 1952.⁶ Dva úvodné verše piesne "Duna, Duna Rusnaci, / Mi (!) bratovia Slováci" uvádza aj M. M. Hodža vo Větine v r. 1848.⁷ V r. 1893 pieseň publikuje A. Petrov v recenzii Chrestomatie E. Sabova.⁸ Pieseň s niektorými opravami a komentárom publikoval František Tichý v práci Československé písně v Moskevském zpěvníku,⁹ tiež v zborníku Просвѣта z r. 1923¹⁰ a v práci Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVII веков ju publikoval ruský slavista V. N. Peretc.¹¹ V prepise do latinky ju v Antológii staršej slovenskej literatúry publikoval Ján Mišianik.¹² Na ilustráciu túto pieseň uvádzame s poznámkovým aparátom podľa Juhasevičovho spevníka z r. 1811:

² Porovnaj HALAGA, O. R.: Andraščíkov "Šenk palenčeny" z roku 1845. – Svojina, roč. 2, 1948, s. 84.

³ Vo význame *gréckokatolík*.

⁴ Ďak = kantor.

⁵ Porovnaj TICHÝ, F.: Československé písně v Moskevském zpěvníku. Praha a Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě. Výtiskla Státní tiskárna v Praze 1931, s. 45.

⁶ Bližšie o spevníku pozri PAŇKEVČ, I.: Další nálezy ukrajinských písní a veršů na východním Slovensku. – In: Národopisní věstník československý, roč. 33, č. 3-4, Praha 1956.

⁷ Pozri HODŽA, M. M.: Větín, Levoča 1848, s. 15

⁸ Porovnaj ПЕТРОВ, А.: Евм. Сабов. Христоматія. Журнал Министерства народного просвѣщенія. ч. 10, 1893, s. 516-549.

⁹ Porovnaj F. Tichý, Československé písně v Moskevském zpěvníku, s. 69.

¹⁰ ТИХІЙ, Ф.: З окраины чесько-руських литературных взаємин. – Просвѣта. Užhorod 1923, s. 111-113.

¹¹ Pozri ПЕРЕТЦ, В. Н.: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVII веков. Москва-Ленинград 1962, s. 172-174.

¹² MIŠIANIK, J.: Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava, Veda 1981, s. 482.

Дина дина рѣснаци, вѣы фратрове словаци¹³
 кедъ робитѣ спѣвайтѣ, кедъ стѣ [г]ладни¹⁴ танцѣйтѣ
 Тое наше рѣснацтво,¹⁵ по роботѣ по працѣ
 чом ничого¹⁶ немаме, вшитко паном¹⁷ даваме¹⁸
 Прїйде¹⁹ волкѣ прїйде панѣ, оурадници н²⁰ ишпанѣ
 Каждѣый хваче²¹ каждѣй дре, что²² лемѣ може та²³ бере
 Кедѣ²⁴ мѣ недашѣ что²⁵ онѣ кце, оукаже ти палице²⁶
 Бне вола²⁷ дай дай,²⁸ а онѣ²⁹ кричитѣ ай ай ай³⁰
 Идешѣ кѣ панѣ жаловацѣ, мѣси себе дари брацѣ³¹
 Кѣри гѣси телата, вайца масло прасата³²
 Кедѣ ничого немаешѣ, ничѣ оу пана невзѣскаешѣ³³
 Прїйдеши до домѣ а все зле,³⁴ жена кричитѣ а дѣдре³⁵
 Шакѣ³⁶ то наши рѣснаци, сѣтѣ весели пахолци
 Просївѣютѣ гопѣ гопѣ гопѣ, каждѣый рѣснакѣ добрый хлопѣ³⁷
 Шакѣ то³⁸ нашо рѣснаци, сѣтѣ весели пахолци

¹³ František Tichý (ďalej FT 1931) v práci Československé písně v Moskevském zpěvníku, 1931, s. 69 uvádza *Дина, дина, Руснаци, // ви братове словаци!*; Ján Kollár 1835 (Citované podľa KOLLÁR, J.: Národné spievanky. I. diel. Texty pripravil a poznámky doplnil E. Pauliny. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953, s.198) (ďalej JK) uvádza: *Dynom danom sedláci / hi bratrowé Rusnáci.*

¹⁴ FT 1931: *гладныѣ*; JK: *hladni.*

¹⁵ FT 1931: *Тое наше руснаци*; JK: *То је наше, sedláci!*

¹⁶ FT 1931: *иншого.*

¹⁷ FT 1931: *пану.*

¹⁸ JK: *však inšeho nemáme, / všecko pánom dávame.*

¹⁹ FT 1931: *Внийде.*

²⁰ JK: *neb.*

²¹ FT 1931: *хваче*; JK: *rytá.*

²² FT 1931: *що.*

²³ FT 1931: *то.*

²⁴ FT 1931: *Гдыжѣ.*

²⁵ FT 1931: *цо.*

²⁶ JK: *Jestli nedáš, hned je zle, / ukáže ti palice.*

²⁷ FT 1931: *кричи*; JK: *kričí.*

²⁸ JK: *daj, daj, daj.*

²⁹ FT 1931: *тя*; JK: *ty.*

³⁰ FT 1931: *Яй, яй.*

³¹ FT 1931: *Идешѣ к пану жаловацѣ, / мусишѣ ему дари дацѣ*; JK: *Ideš pánom žalovat / musíš s sebou dary brat.*

³² FT 1931: *Гуси, кири телатка, / вайца, масло, прасятка*; JK: *Capy, husi, telata, slepky morky, prasata.* Ján Kollár ďalšie verše neuvádza, namiesto nich však uvádza túto strofu: *Neboráci sedláci, / plodia sa jak chroťáci, / v každem kúte na peci / vála sa krdeľ detí.*

³³ FT 1931: *А гдыш ты тое не машѣ, / у пана ничѣ не взыскашѣ.*

³⁴ FT 1931: *Прїйдеѣ дому, засе зле.*

³⁵ FT 1931: *бѣду дре.*

³⁶ FT 1931: *Тѣк.*

³⁷ FT 1931: *Яды, пию, танцую / и порцию даваю.*

³⁸ FT 1931: *Тыто.*

ѢДАТЬ ПІЮТЬ ТАЦЮЮТЬ, и порцію давають³⁹

* Добра душа есть руснакъ, поховать ся принои дакъ⁴⁰

Събра хлѣба дарѣтъ, и киа мѣ несанѣтъ⁴¹

Дина тогда заспѣваймо, пана Бога въхваляймо

Недастъ онъ намъ загинѣтъ, бо намъ есть вѣчный Бѣтъ⁴²

Pieseň *Dina, dina rusnáci* vznikla v slovenskom jazykovom prostredí, o čom svedčí aj jazyk pamiatky. Vzhľadom na to, že pieseň je v Moskovskom spevníku z 18. storočia a v Juhasevičových spevníkoch z rokov 1798 a 1811 napísaná cyrilikou, možno uvažovať o tom, že pôvodne vznikla v prostredí, pre ktoré bola cyrilika blízka. Cyriliku používali slovenskí i rusínski gréckokatolíci na východnom Slovensku bez rozdielu etnickej príslušnosti, lebo bola atribútom ich obradovej a kultúrnej príslušnosti. Cyrilikou boli napísané všetky bohoslužobné knihy, písali sa ňou paraliturgické piesne a spevníky, rozličné zborníky poučiteľných evanjelií,⁴³ cyrilikou bola napísaná kázňová tvorba, korešpondencia, marginálne zápisy v knihách a pod. V písomnom styku však obidve etniká používali zmiešanú podobu cirkevnej slovančiny a ľudového jazyka. Cirkevná slovančina sa tak prispôbovala jazykovému vedomiu používateľov a popri cirkevnoslavizmoch prevládli v nej jazykové prvky miestneho nárečového úzu. V slovenskom jazykovom priestore sa mnohé lexikálne prvky rusínskeho jazyka pokladali za cirkevnoslavizmy. Znalosť slovenského jazyka, resp. jeho miestnej nárečovej formy sa šírila aj medzi etnicky rusínskym obyvateľstvom na východnom Slovensku prostredníctvom všestranných a trvalých náboženských, kultúrnych, sociálnych a hospodárskych stykov.

Hoci sa na prvý pohľad zdá, že pieseň *Dina, Dina rusnáci* poukazuje na vzťahy medzi rusínskym a slovenským etnikom, treba upozorniť na zvyčajne nesprávne chápanie tohto označenia (*Slovák, Slováci*). Stretávame sa s ním ešte v priebehu 19. storočia v rozličných písomnostiach. Svedčí o tom aj pieseň *Chvála Slovákov* v Kollárových *Národných spievankách*, v ktorej sa uvádza: "Moravania, Česi a Rusnáci, / Poláci Chorváti – všetko jsou Slováci."⁴⁴ Tak toto označenie treba vnímať aj v našej piesni o Rusnákoch:

³⁹ FT 1931: *Проспеваютъ: Гобъ, гобъ, гобъ, / каждый руснакъ добрый хлопъ.*

* Nasledujúce dva verše sú v Moskovskom spevníku zapísané pred predchádzajúcimi štyrmi veršami.

⁴⁰ FT 1931: *похова се при немъ жакъ.*

⁴¹ FT 1931: *Хлеба, сира даруе / и кия не жалуе.*

⁴² FT 1931: *Еднакъ теды спевайме, / Пана: Бога такъ хвалме / не да онъ намъ загинуць, / небо онъ естъ вѣчный Б(о)гъ.*

⁴³ Pojem *poučiteľné evanjelium* preberáme z cirkevnoslovanského spojenia *оучительное евангеліе*. *Poučiteľné evanjeliá* svojím obsahom slúžili ako študijná pomôcka k biblickým textom pri príprave a zostavovaní kázní. Obsahovali chronologický prehľad sviatkov počas celého cirkevného roka s dodatkami života svätých na jednotlivé dni. Vysvetľovali pôvod, význam a funkciu sviatkov cirkevného roka, boli v nich zaradené aj rozličné modlitby a čítania na jednotlivé sviatky, ktoré bývali popri legendách obohatené aj prerazprávaním historických udalostí odohrávajúcich sa v čase ich vzniku.

⁴⁴ Pozri o tom J. Mišianik, *Antológia staršej slovenskej literatúry*, s. 515.

Дина дина рѣснаци, вѣы фратровѣ словаци (resp. словацѣы), lebo také pojmy, ako sú *slováci*, *slovjaci* a ich deriváty, sa ešte v prvej polovici 19. storočia používali nielen na označenie Slovákov, ale aj na označenie Slovanov vôbec. Takéto označovanie bolo bežné a rozpoznať rozdiely, kedy išlo o označenie Slovákov a kedy o Slovanov, možno z obsahu textu.

Charakter piesne sa opiera o vykreslenie sociálneho postavenia jednoduchého človeka. Hoci *rusnak* svojou prácou musí vydržovať kadejakých pánov, predsa sa chváli svojou pracovitosťou a spevom: *Vnijde vojak, prijde pan, / uradnici i iŝpan, / každy chvace, každy dre, / ŝčo lem moŝe, to bere. // ... // Ideŝ k panu ŝalovac, / musiŝ jemu dary dac: / husi, kury teľatka, / vajca, maslo, prasatka.*⁴⁵ V piesni možno nájsť aj odkazy na obradovú príslušnosť niektorých sedliakov na východnom Slovensku, ako to prezrádza vzťah sedliaka ku kantorovi ako jednému z najváženejších členov dedinskej spoločnosti:⁴⁶ **Добра дѣша естъ рѣснакъ, поховатъ см прннюй дакъ. Сѣбра хлѣба дарѣтъ, и кна мѣ несанѣтъ.**⁴⁷

Kantor ako predstaviteľ dedinskej inteligencie stojí v strede pozornosti aj v inej piesni poznačenej jemným erotickým nádychom v Juhasevičovom spevníku z r. 1811:

На горѣ сто́ла ѿ. на да́ка вола́ла
Прѣйди да́че прѣйди, ѿ. невчини́ю ти крѣвды
Ѽсли прѣйде́шь внѣчи, ѿ. бѣ́тъ ти на по́мощи
Ѽсли прѣйде́шь ра́нѣ, ѿ. вѣ́детъ зго́тованнѣ
Зго́товлю кѣро́чекѣ, ѿ. оу́печѣ гѣсо́чекѣ
Помале́йкѣ стѣпа́й, ѿ. дѣрца́ми нескрѣ́пай
Прѣйди кѣ постѣ́блѣцѣ, ѿ. са́дѣ ми на перѣ́нцѣ
Пале́йка до́ма ѿ, ѿ. фла́ше́нка по́вна ѿ
Гла́га ѿ по́ли з во́лы, ѿ. По́пѣ спѣ́тъ оу́ сто́долѣ
Гвѣ́кра перѣ́тъ пе́цѣмѣ, ѿ. слѣ́жница за пе́цѣмѣ
Невѣ́йса ни́кого, ѿ. за́жыва́й до́брогѣ

Charakteristiku dediny, v ktorej žili veriaci byzantsko-slovanského obradu z hľádiska pretrvávania a dodržiavania povier a rozličných zaklínaní dobre charakterizoval Andrej Čorba v druhej časti svojej veršovanej kroniky o východoslovenskom roľníckom povstaní z r. 1831.⁴⁸ Zdôrazňuje pravú zbožnosť, nie vieru postavenú na pohanských poverách a odsudzuje nemravnosti dedinskej spoločnosti. Mravný úpadok dediny

⁴⁵ Citované z Antológie staršej slovenskej literatúry, s. 482.

⁴⁶ "Rusiň je pyšný, keď sa stane príslušníkom duchovného stavu." Pozri o tom ČAPLOVIČ, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala Viera Urbancová. Bratislava, Tatran 1975, s. 114.

⁴⁷ Citované podľa Juhasevičovho spevníka z roku 1811.

⁴⁸ Text pamiatky pozri SEDLÁK, I.: Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o východoslovenskom roľníckom povstaní z roku 1831. – In: Nové obzory. 12. Red. I. Sedlák. Košice, vydalo Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove 1970, s. 379-491.

spôsobený alkoholizmom je vykreslený aj v jednej časti Andraščíkovej veršovanej drámy *Šenk palenčeny* z r. 1845. Pre zaujímavosť uvádzame citát veršovanej drámy ako príklad analógie k piesni o rusnákoch *Dina, dina rusnaci*, známou zo spomínaných rukopisných spevníkov východoslovenskej proveniencie:

*My w česskeg roboce – dzen a noc trawjme
Žymu a horučosc – na poliu cerpjme;
Pre Twogu palenku – my co gesc nemame,
Tak že často z hladu – takog umjrame.
My lem trebne lachy – na sebe wyssame,
W potarchanych hunioch – takog wsse chodzjme
W dzirawych chalupoch – wssicke my bydljme
(...)
Periny, zahlawky, – predzu odbjrace;
A ked to nezmaže – pripisane kolka,
Owcu, krawu, kozu – berece i wolka.⁴⁹*

Charakteristiku veriacich i duchovenstva východného obradu vo svojom cestopise *Listy z neznámej zeme k L...* prináša Bohuš Nosák-Nezabudov publikovanom v *Orle tatraskom* v r. 1845.⁵⁰ Cestopis venovaný Podkarpatskej Rusi a východnému Slovensku bol zdrojom vtedajšej kritiky. Odsúdili ho najvýznamnejšie uhorské noviny Pesti Hírlap. V čísle 626 obvinili B. Nosáka-Nezabudova z panslavistického a protimaďarského zmýšľania, z prekrúcania historických faktov a z narušania dobrých vzťahov medzi národmi Uhorska⁵¹ aj preto, že presne pomenoval a opísal úbohé postavenie obyvateľstva a duchovenstva v Mukačevskom a Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve.

Bohuš Nosák-Nezabudov cestu absolvoval po dohode v Hurbanovom Spolku cestovateľov, ktorý z jednotlivých príspevkov (opisov ciest, cestopisov) skladal mozaiku o málo známych slovanských krajoch a územiach.⁵² Na realizáciu cesty po Podkarpatskej Rusi (*Listy z neznámej zeme k L...*) a východnom Slovensku (*Spomjenki poťiskje*) Bohuša Nosáka-Nezabudova istotne stimulovali aj zápisky Jakova Holovackého nazvané *Cesta po halické a uherské Rusi*,

⁴⁹ Citované podľa O. R. Halaga, Andraščíkov "Šenk palenčeny" z roku 1845, s. 79.

⁵⁰ Cestopis bol publikovaný na stránkach časopisu Orol tatranski. Usporiaduvaní a vydávaní od Ludevita Štúra. roč. I. č. 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, v Prešporku v Tlačjarni Karola Fridricha Wiganda 1845 na s. 77-80, 84-86, 101-104, 108-110, 124-127, 133-136, 139-142. Faksimile vydal Novinársky študijný ústav v Bratislave v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry v roku 1956. Okrem toho je Bohuš Nosák-Nezabudov autorom aj cestopisu *Spomjenki poťiskje*, v ktorom sa venuje najmä východnému Slovensku. Publikovaný je tiež v *Orle tatraskom*, 1946, 1947, roč. II. a III. č. 51, 53, 56, 57, 76, 77, 78, 79, s. 402-406, 410-411, 441-443, 449-452, 604-606, 612-613, 621-622, 625-627.

⁵¹ Pozri o tom KLÁTIK, Z.: Vývin slovenského cestopisu. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 143.

⁵² Porovnaj TICHÝ, F.: Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni. – Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. roč. 5, č. 1-2. Nákladom Matice slovenskej vydáva Matičná správa 1927, s. 1-2; Z. Klátik, Vývin slovenského cestopisu, s. 146.

ktorá vyšla v troch pokračovaniach v Časopise českého múzejnictví v r. 1841 a 1842. Cesta B. Nosáka-Nezabudova sa realizovala počas štyroch augustových týždňov v r. 1843.⁵³ Treba upozorniť na to, že najmä Spišská, Šarišská, Zemplínska i Užská župa boli vo vtedajšej spoločnosti málo známe. Tieto oblasti vo svojom spise *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* Pavol Jozef Šafárik nazval *terrou incognitou*, čo bolo motivované nedostatočnými poznatkami najmä z oblasti rusínskeho jazyka.⁵⁴ Toto označenie inšpirovalo aj Bohuša Nosáka-Nezabudova nazvať svoj cestopis *Listy z neznámej zeme k L...*⁵⁵

Počas svojej cesty B. Nosák-Nezabudov navštívil M. Lučkaja, biskupského tajomníka V. Hadžegu i biskupa Mukačevskej eparchie V. Popoviča. Všetci títo vzdelaní a vysokopostavení kňazi urobili na autora cestopisu veľký dojem, najmä pre ich rozhladenosť a vzdelanie, tiež pre ich postoj pri riešení otázok národného a cirkevného života Mukačevského biskupstva.

O M. Lučkajovi mal Nezabudov poznatky od Jakova Holovackého. Navštívil ho v čase, keď písal svoj latinský historický spis o dejinách Rusínov *Historia Carpatho-Ruthenorum* a prekladal gréckeho *Ovidia*. V tejto súvislosti presviedčal M. Lučkaja, aby dejiny Rusínov napísal v ľudovom jazyku, nie v latinčine, no Lučkaj dôvodil, že "píše pre učeních a k tomu že je najprihodnejšia reč latinská,"⁵⁶ nehľadiac na potreby národa. Lučkajovo počínanie Nezabudov kritizuje, lebo doba, keď sa knihy písali po latinsky pre vzdelancov, sa pominula a teraz treba pozdvihovať národné uvedomovanie.⁵⁷ Práve toto prebúdzanie národného sebauvedomovania Rusínov B. Nosákovi-Nezabudovovi chýbalo, hoci videl ich hrdosť prejavujúcu sa na religióznej úrovni, najmä v dodržiavaní zvyklostí spojených s byzantsko-slovanským obradom a cirkevnou slovančinou ako liturgickým jazykom, ktorý prenikal aj do každodenného života ľudu.⁵⁸ Je všeobecne známe, že od najstarších čias väčšina vzdelancov vydávala svoje diela po latinsky. K tejto tradícii pristúpili aj gréckokatolícki vzdelanci. Zvyčajne

⁵³ Tak to z Nosákových poznámok dedukuje F. Tichý: "Bolo to však najneskoršie v auguste a septembri roku 1843, lebo Lučkaj, ktorého Nosák navštívil, dňa 9. decembra toho roku umrel." (Porovnaj F. Tichý, Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni, s. 8.)

⁵⁴ "Rusínčina vo východnej Galícii, Bukovine a v severovýchodnom Uhorsku na poli jazyka a histórie je ešte terra incognita. V Galícii a Bukovine najpočetnejšou časťou obyvateľstva sú Rusíni. Rusíni v Uhorsku medzi Hornádom a Tisou v stolicích Berehovskej, Marmarošskej, Užhorodskej, kde tvoria väčšinu, a Zemplínskej, Šarišskej, Ugočskej, Spišskej, Szatmárskej, Sabolčskej, Gemerskej, Biharskej, Tornskej, kde tvoria menšinu obyvateľstva, dovedna 350 tisíc, sú potomkovia svojich červenoruských bratov." (ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy. I. Red. P. Petrus, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1992, s. 94.)

⁵⁵ Porovnaj F. Tichý, Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni, s. 2.

⁵⁶ Porovnaj *Listy z neznámej zeme k L...* – In: Orol tatránski. Usporiaduvaní a vydávaní od Ludevita Štúra. 1845, roč. 1. č. 10, s. 78. v Prešporku v Tlačjarni Karola Fridricha Wiganda. Faksimile vydal Novinársky študijný ústav v Bratislave v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry v roku 1956.

⁵⁷ "Bolo to inšie predtím, ale sa to veru už teraz muože čakať že knižki znameňtejšje v jakomkolvek nárečí Slovenskom bi oni písanje boli učení Sloveňja kupuvat a čitať budú. A tak že bi sa nemau čo obávať, že bi jeho d'ejepis ležať ostau." (Ibidem, s. 78.)

⁵⁸ Porovnaj Orol tatránski, 1843, roč. 1, č. 13, s. 103.

išlo o literatúru venovanú vzdelaneckým vrstvám, pričom ľud mal osobitnú (vlastnú) literatúru, najmä rukopisné spevníky a rozličné poučiteľné evanjeliá napísané v jazyku, ktorý vznikol postupnou transformáciou a prispôbovaním liturgického jazyka (cirkevnej slovančiny) potrebám používateľov. To spôsobilo, že zvyčajne jednotný základ cirkevnoslovanského jazyka sa prispôbil aktuálnym domácim jazykovým podmienkam a stal sa literárnym jazykom. Vo východoslovenskom kultúrno-jazykovom prostredí sa pod vplyvom jazykového vedomia používateľov sakrálny (cirkevnoslovanský) jazyk podroboval zákonitostiam ľudového jazyka.⁵⁹

Bohuš Nosák-Nezabudov neskrýval svoje sympatie k obradovým zvyklostiam a národným piesňam. Nadchýnal sa aj ich čistotou, skromnosťou, pracovitosťou a bezprostrednosťou vo vzťahu k ľuďom.⁶⁰ Veľmi ho oslovilo ich hudobné nadanie, ich národné zvyky, kroje, urastené postavy chlapov a krásne ženy. Páči sa mu liturgický jazyk Rusínov a porovnáva aj chrám východného a západného obradu.⁶¹ B. Nosák-Nezabudov v závere svojho cestopisu podáva krátky prehľad dejín Rusínov, ktoré uvádza na základe poznatkov získaných počas návštevy v Užhorode u M. Lučkaja a pripája k nemu aj dáta o počte Rusínov so štatistickým prehľadom podľa jednotlivých žúp. Za etnických Rusínov, ktorých uvádza v počte 474.000, pokladá všetkých gréckokatolíkov. Vidno to aj z toho, že k etnickým Rusínom pripočítal aj veriacich v troch čisto slovenských obciach: Šumiac, Telgárt a Vernár, ktoré patria do Prešovskej eparchie.⁶² Štatistické údaje v cestopise Bohuša Nosáka-Nezabudova sú poznačené

⁵⁹ Pozri o tom ŽEŇUCH, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore – Historický časopis, 46, 1998, s. 649-662. Treba však zdôrazniť, že takýmto činom sa v textoch zapísaných v ľudovom prostredí zákonite nachádzajú prvky miestneho dialektu. Hoci gréckokatolícki alebo pravoslávni veriaci rozličnej etnickej príslušnosti vo svojom súkromnom styku používali materinský jazyk a pri bohoslužobných obradoch používali ako liturgický jazyk cirkevnú slovančinu, v písanej podobe používali tú podobu jazyka, ktorá stála medzi liturgickým a ľudovým jazykom.

⁶⁰ "Všetki chíri ktorje o Rusínoch idú a zbojníkami, zlodějmi a surovím ludom ich prezívajú sú v povetrí nalapanje lhárstva." (Porovnaj Orol tatránski, 1845, roč. 1. č. 10, s. 79.)

⁶¹ Opis a porovnanie chrámu východného a západného obradu uvádzame aj napriek tomu, že tento opis je poznačený niektorými prvkami vtedajšej myšlienky všeslovanskej jednoty. Treba však upozorniť, že v našom priestore ide o svojho charakteru prvé a jedinečné porovnanie a opis chrámu východného a západného obradu. "V starích Gotických budoviskách nadíde človeka strach a hrúza, v tomto jasnom podnĕbí prejme ho radosť a potecha, vjera, láska a nádeja! Tam v tých zrutních temňicach romantičnost, tu v týchto svetlích rajoch dačo dosjal ňeslíchanejho, ňecitenjejho, ňevídanjejho panuje – ja bi to pokrstiu Slovenskostou; tam dlávi človeka duch zamračenjejho Germanstva, tu ho objíma aňjel veseljejho jasnjejho Slovenstva!" (...) Podobí je (chrám, pozn. P. Ž.) vĕac okruhlej jako dlhej. Na sklepeňí mramorovými stĺpmi podopretom je vimaluvaná: trojica, súd a vskrsenjeja. Steni sú samí obraz a zástaví všeljakými svatými predmetmi okrásenje opjerajú sa o ňe. Najkrajší je ikonostas alebo obrázkoví oltár posipaní tak řečeno milími obrazmi zo širokjejho pola príbehou východnej cirkve. Tento ikonostas je na mjesto záclonki (oponi), ktorá skriva najsvatejšje rusínski "Svjatiňu" zvanuo (sanctuarium), kde sa posveteená oblátka v zlate skováva pred očima ludu. Z oboch strán tejto predsvatinovej stěni (peredsvjatinovaja stěina) stoja pekně dverká. Pred ňimi som zastau (...) Na prostrjed stvorhanejho prjestora stojí oltár a na jeho najviššom trojuholňiku ligotá sa zlatými literami napísanuo: "Vonmi Svjataja Svjatim" a potom nasledujúca řeč písma svatjejho: "Imamiže oltar od neh neimut vlast' jasti služasčiji sjeji, k Evreom 13. 10. (Máme oltár, z ktorjejho ňemajú právo jest' tí, čo slúža v stánku). V bočnej sakristii sú obradnje obleki, ornáti atď." (Porovnaj Orol tatránski. 1845, roč. 1. č. 13, s. 103-104.)

etnickou príslušnosťou tých autorov, od ktorých ich získal (Lučkaj, Holovackyy). Na porovnanie údajov zapísaných B. Nosákom uvádzame aj štatistické údaje Jána Čaploviča, ktorý pri svojom výskume obyvateľstva bývalého Uhorska v práci *Obrázky z Uhorska* postupoval podľa súpisov obyvateľstva zo začiatku 19. storočia. Z celkového počtu 2.200.000 Slovákov vyčlenil 153.000 slovenských gréckokatolíkov⁶³ a etnických Rusínov vo všetkých uhorských župách J. Čaplovič vyčíslil na 359.000 duší.⁶⁴ Časť z nich však pokladá za takých, ktorí z jazykového hľadiska sú bližšie etnickým Slovákom ako etnickým Rusínom. Možno preto predpokladať, že J. Čaplovič takýmto spôsobom vyčleňuje slovenských gréckokatolíkov (resp. príslušníkov cirkvi byzantsko-slovanského obradu), ktorí pri bohoslužbách používali a podnes používajú cirkevnú slovančinu haličsko-ukrajinskej redakcie. To u pozorovateľov neznalých pomerov vyvoláva ilúziu rusínkeho jazyka a rusínskej etnickej príslušnosti aj etnicky slovenských *rusnákov* (gréckokatolíkov). J. Čaplovič ich loalizuje v Šarišskej a Zemplínskej župe.⁶⁵ Treba si teda uvedomiť fakt, že pojem *rusnáci* je motivovaný religiózne a nie etnicky. Na označenie etnickej príslušnosti veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku sa používa pojem Rusíni. Uvedené údaje sú hodnovernejšie, najmä ak si uvedomíme, že J. Čaplovič svoje zistenia overoval priamo v teréne, nakoľko bol od roku 1819 direktom správy Schönbornovcovských majetkov na Podkarpatskej Rusi. Svoje sídlo síce mal vo Viedni, no grófske majetky navštevoval pravidelne raz ročne, vždy inou trasou, vďaka čomu dokonale poznal krajinu a ľud veľkej časti Uhorska.⁶⁶

II. Na základe doteraz získaných poznatkov možno skonštatovať, že gréckokatolícka cirkev a jej duchovenstvo si uvedomovalo svoje postavenie o to viac, že kolísalo medzi vplyvmi Východu a Západu, východnej a latinskej cirkevnej i obradovej tradície a kultúry. Kultúrno-historické, literárne i jazykové vzťahy medzi dvoma kultúrnymi a religióznymi priestormi kulminovali na východnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi, lebo aj tento región je križovatkou medzi Východom a Západom slovanského sveta. Svedčí o tom prelínanie obidvoch obradov, ktoré sa prejavuje aj v premiešavaní terminológie.⁶⁷ Na osciláciu medzi obidvoma priestormi upozorňuje Ján Húsek: "... darmo je ich (*gréckokatolíkov*,

⁶² Porovnaj Orol tatránski. 1845, roč. 1. č. 18, s. 141.

⁶³ Pozri o tom ČAPLOVIČ, J.: Etnografia Slovákov v Uhorsku. Z rukopisu preložil, ponámky a doslov napísal Rudo Brtň. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 120.

⁶⁴ Porovnaj J. Čaplovič, O Slovensku a Slovákoch, s. 83.

⁶⁵ Ibidem, s. 87.

⁶⁶ Porovnaj URBANCOVÁ, V.: Ján Čaplovič v slovenskej kultúre a národnom obrodení. – In: ČAPLOVIČ, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala V. Urbancová. Bratislava, Tatran 1975, s. 237.

⁶⁷ Bližšie o tom pozri PAVLOVIČ, J.: O niektorých problémoch prekladania textu Nového zákona do slovenčiny. – In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Red. J. Doruľa, Bratislava, Slavistický kabinet SAV 1997, s. 152-161; tenže: Bohoslužobné cirkevnoslovizmy v súčasnom slovenskom jazyku. – In: Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre. Red. E. Krošláková – E. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta 1999, s. 72-78. Problematiky sa dotkol aj Štefan Švagrovský v štúdií Rusizmy a cirkevnoslovizmy v súčasnej spisovnej slovenčine (Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo SAV 1995, s. 115).

pozn. P. Ž.) odtrhávať od západných národov (hlavne ovšem od západných Slovanov!) a obracať pravoslávím a inými prostriedkami k Východu. A bárs by i táto "orientácia" na čas zvířazila, je nemožné, aby tým silnejšia vlna "západnícka" sa neprivalila..."⁶⁸ Toto konštatovanie platí počas celého historicko-kultúrneho vývinu gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, najmä ak si uvedomíme viaceré snahy previesť gréckokatolícku cirkev späť k pravoslávniu. Takéto tendencie sú známe už v 19. storočí, keď sa zmaďarizované duchovenstvo gréckokatolíckej cirkvi snažilo do bohoslužobných obradov zaviesť maďarčinu.⁶⁹ V tomto období ako odpoveď na promaďarskú orientáciu svojho duchovenstva sa formuje veľkoruský smer, podľa ktorého sa Rusíni vnímajú ako súčasť veľkého ruského národa.⁷⁰ Snahy o zavedenie maďarčiny ako liturgického jazyka možno badať už od konca 18. storočia, hoci práve vladyka A. Bačinský vo svojich obežníkoch nabádal k udržaniu *ruského* jazyka, písma a náboženstva, lebo ak sa tieto ich atribúty stratia, dôjde k strate identity Mukačevského biskupstva.⁷¹ Je zrejmé, že biskup Bačinský presadzoval cirkevnoslovanský (*ruský*) jazyk, pričom jeho znalosť nepožadoval z národných pohnútok, ale preto, že to vyžadovali potreby cirkvi.⁷² Na konci 19. storočia sa začalo formovať tzv. pravoslávne hnutie, ktoré vyvrcholilo začiatkom 20. storočia príklonom niektorých veriacich a obcí na východnom Slovensku k pravoslávnej

⁶⁸ HÚSEK, J.: O národnom povedomí podkarpatských Rusov. – Prúdy, 9, 1925, s. 91.

⁶⁹ O snahe udržať cirkevnoslovanský jazyk ako jednotiaci prvok gréckych katolíkov Mukačevskej i novovzniknutej Prešovskej (1811) eparchie sa v cestopise Bohuša Nosáka-Nezabudova v *Listoch z nežnanej zeme k L ...* vyjadruje biskup V. Popovič takto: "Muože v našej vlasti (*Uhorsku*, pozn. P. Ž.) panovať jaká chce reč – mi sa všade, kde len budeme muocť, stále pridržať budeme drahej Rusínskej reči (*ruskej*, vo význame *cirkevnoslovanskej*, pozn. P. Ž.). Dost nás sice dráža a do nás sa zadžerajú daktorí zaňesenci, chťjac naše obradi (lithurgiu) z Rusínskich cirkvi vitisknúť – ale dokjal trvá Rusínsko-zjednotená cirkev (*ruská zjednotená*, vo význame *východná zjednotená, uniátska, gréckokatolícka*, pozn. P. Ž.) a náš sokoloví národ, všade sa bud'e ozívať staroslovenčina vo svatiňach Rusínskich (*ruských*, vo význame *gréckokatolíckych*, pozn. P. Ž.) tak, jako sa ozíva latinčina v katolíckich. (...) Keď sa muože od rozličních národou našej vlasti žjadať, abi v obchoďe úradnom maďarčinu potrebuvali – přechobi Rusínsko-zjednotená cirkev ňemohla právom žjadať od svojich jednovercou jakjehokolvek národa bi oňi boli, aby v chráme obradi staroslovenskje zachovávali? Sami k tomu privolili přijatím Rusínsko-zjednotenej vjeri – keď sa im nepřáci vjera a lithurgia naša, cesta je otvorená k odstúpeňú – mi ňikoho ňesilíme – ale kdo je náš, ten musí biť našim i s tělom i s dušou." (Porovnaj Orol tatránski, 1843, roč. 1, č. 13, s. 103.)

⁷⁰ I. Udvari uvádza, že pri čítaní apoštola a perikopy evanjelia maďarskí gréckokatolíci používali maďarčinu: "...ож у часі Бачинського у многих мадярських общинах по мадярськы ся читало сятое письмо, апостолы и евангеліе." (УДВАРИ, І.: Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII. столітіе. Изглагодованя з історії, культуры и языка. Ужгород, Удавательство В. Падыка 2000, s. 78).

⁷¹ ШЛЕПЕЦКИЙ, А.: Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання. – In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 3. Prešov, Vydalo Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1967, list biskupa A. Bačinského z 1. januára 1806. Pozri TICHÝ, F.: Vývoj súčasného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha 1938, s. 154.

⁷² Porovnaj HAKSIM, L.: "Zlatý vek" biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. – In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2000, s. 17. Maďarčinu ako liturgický jazyk biskup Bačinský istotne nepreferoval tak, ako nepreferoval ani ukrajinčinu, rusínčinu, slovenčinu a pod. Ak sa vyjadroval o zachovaní materinského jazyka pri liturgii – išlo mu v prvom rade o cirkevnú slovančinu, ktorú väčšina gréckokatolíckeho

cirkvi. Toto hnutie sa najviac rozmohlo v severnom Zemplíne a Šariši.⁷³ Pravoslávie sa v našom priestore nakoniec rozšírilo po tzv. Prešovskom súbore v r. 1950. V r. 1968 došlo k povoleniu činnosti gréckokatolíckej cirkvi a pristúpilo sa aj k prekladom bohoslužobných textov, v ktorých vyvrcholil latinizačný vplyv započatý ešte v 18. storočí. V r. 1998 však vznikli nové preklady bohoslužobných textov, ktoré svedčia o renesancii východnej bohoslužobnej tradície v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Proces latinizácie byzantsko-slovanského obradu nadobúdal negatívny rozmer vtedy, keď začal byť umelo živý predstaviť o prednosti latinského rítu. Takéto tendencie badať už od 18. storočia, keď sa latinský obrad stal vzorom na presadzovanie istých cirkevno-kultúrnych a politických zámerov na celom území bývalej Mukačevskej eparchie. Reformy a prispôbovanie byzantsko-slovanského rítu západnému obradu boli tak začiatkom latinizačných vplyvov v obradovom prostredí východnej cirkvi na našom území.

Die soziale und gesellschaftliche Stellung der Griechisch-katholischen in der Ostslowakei und der Karpathenukraine im 18. Jahrhundert

Peter Šoltés – Peter Žeňuch

Die historischen, kulturellen und sprachlichen Beziehungen zwischen dem slawischen Westen und Osten (Slavia Latina, bzw. Slavia Romana) kulminieren auf dem Gebiet der Ostslowakei und Karpathenukraine. Auf diesem multiethnischen und multikonfessionellen Gebiet kam es oft (manchmal kommt es noch heute) zur falschen Bewertung der ethnischen und konfessionellen Identität der griechischkatholischen Gläubiger. In der Studie wird festgestellt, dass unter dem Einfluss des Kirchenslavischen und der byzantinisch-slavischen rituellen Tradition die Begriffe *griechischkatholisch* und *ruthenisch (russisch)* als Synonyme betrachtet wurden. Auf diesem Grund wurden als Russinen (Ruthenen) auch solche Griechischkatholische bezeichnet, die nicht russinischer Ethnizität waren. Im zweiten Teil des Aufsatzes begründen die Verfasser ihre Meinung, dass das kyrillische handschriftliche Schaffen der ostslowakischen Provenienz, in derer man die sprachlichen Elemente der slowakischen Mundarten findet, ein natürlicher Bestandteil des slowakischen kultur-historischen Kontext, ein Bestandteil der kulturellen und sprachlichen Erbschaft bildet.

duhovenstva, kantori i veriáci pokladali za svätý a nedotknuteľný jazyk. (Pozri o tom САБОВ, Е.: Очерк литературной деятельности и образования Карпатороссов. Ужгород, Издание культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра Духновича 1925, s. 8.) Práve zachovanie tohto jazyka bolo jednou z podmienok prijatia únie v roku 1646. Tu treba poukázať aj na to, že niektorí maďarskí gréckokatolíci ešte pred prvou svetovou vojnou boli proti zavedeniu maďarčiny ako liturgického jazyka bohoslužieb východnej cirkvi a snažili sa o udržanie cirkevnoslovanského jazyka, lebo obrad a jazyk pokladali za znak *ruskej viery*. (Pozri o tom PETROV, A. L.: Neznámy rukopisný materiál pro historickou demografiu Slovenska a Podkarpatské Rusi z roku 1864–1865. – In: Věstník královské české společnosti nauk. Helységnévtára – Seznam osad Uher. Red. Fr. Pesty. Praha 1926.)

⁷³ Pozri LACKO, M.: Náčrt dejín slovenských gréckokatolíkov. – Most. Štvrťročník pre slovenskú kultúru. 1966, roč. 13, č. 3-4, s. 134-135.

ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ *

Datovacie formuly pápežskej kúrie

ŠVAGROVSKÝ, Š.: The Date(ing) Formulas of the Pontifical Chancellery. *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 48 – 56. (Bratislava)

The year's indication in the pontifical letters (bulls, encyclics, apostolic briefs) orders some rules: the letters are making out in Latin language and from the beginning of the Christian era there is used the so-called Roman dating, based on the three stationary days in the month – *calendas*, *nonas* and *idas*. In past the years in pontifical letters were indicated according to the reign of the kings and pontificate of the pontiffs. From the second half of the 15th century in pontifical letters has predominated year's indication „since the incarnation, alternatively birth of the Lord“.

Pontifical chancellery. Apostolic chancellery. Bulls, encyclics, apostolic briefs. Roman dating. Years „*anni ab incarnatione domini*“. *Kalends*, *nonas*, *idas*.

Pápežská alebo rímska kúria (*Curia Romana*) je súhrnným pomenovaním inštitúcií a osôb Vatikánskeho štátu (*Città del Vaticano*) na čele s rímskym biskupom – pápežom. Okrem tohto „svetského pomenovania“ vrcholnej inštitúcie katolíckej cirkvi sa podľa kanonického práva používa pomenovanie Svätá stolica (*Sancta sedes*). Všetky inštitúcie pápežskej kúrie sú orgánmi pápežovej administrácie pri spravovaní svetovej katolíckej cirkvi. Forma správy je monarchická. Ostatná rozsiahla reorganizácia kúrie sa uskutočnila v r. 1968 na základe konštitúcie *Regimini ecclesiae universae* pápeža Pavla VI. Cieľom reorganizácie bolo zefektívniť jej činnosť, urobiť ju pružnejšou a schopnejšou reagovať na podmienky a vývoj vo svete po II. Vatikánskom koncile. Menšie organizačné zmeny v rámci kúrie sa priebežne robili aj po r. 1968. Oficiálnym jazykom kúrie zostala aj naďalej latinčina.¹

Kúria má tieto orgány: Štátny sekretariát (ministerstvo zahraničných vecí); Radu pre verejné otázky cirkvi. Obidva úrady vedie kardinál štátny sekretár; Desať kongregácií (ministerstiev). Vedú ich kardináli prefekti a predsedá im kardinál štátny sekretár; Tri sekretariáty; Tri tribunály; Šesť kancelárií, vrátane apoštolskej (pápežskej); Niekoľko pápežských rád, poradných a informačných orgánov pápeža.

Pápežská kúria v retrospektíve

Všimnime si stručne na pozadí dnešnej štruktúry vrcholnej ustanovizne katolíckej cirkvi, ako sa utváralo jej hierarchické usporiadanie od vzniku prvých kresťanských obcí na základe novozákonných textov.

* Doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., J. Cígera-Hronského 26, 831 02 Bratislava.

¹ Znalosť latinčiny po II. vatikánskom koncile aj medzi najvyšším klérom veľmi upadá. Pápežská kúria musí v súčasnosti využívať rozsiahle prekladateľské stredisko, keďže oficiálne dokumenty sa aj naďalej vydávajú len v latinčine. Druhým oficiálnym jazykom sa prakticky už stala taliančina.

V novozákonných textoch nenachádzame osobitné zmienky o tom, že Kristus pred Nanebovstúpením dal svojim učeníkom nejaké pokyny na organizačnú výstavbu cirkvi. Na druhej strane, keď prirovnával cirkev k domu alebo stádu, celkom jasne hovoril o tom, že stavba domu má mať základ na skale alebo, že k vedeniu stáda je nevyhnutná autorita pastiera: *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam et portae inferi non prevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni caelorum...* (A ja ti hovorím: Ty si Peter a na tejto skale postavím svoju cirkev a pekelné brány ju nepremôžu. Tebe dám kľúče od nebeského kráľovstva...). (Mt 16, 18 – 19); *Pasce agnos meos* (Pas moje ovce) (Ján 21, 17 – 18). Sám si vyvolil dvanásť učeníkov, zveril im zvláštnu zodpovednosť a ustanovil Petra za prvého pastiera svojho stáda. Tak sám Kristus ustanovil prvý úrad v cirkvi a keďže úrad a osoba, ktorá ho zastáva, predpokladá v sebe aj nástupníctvo, volili si apoštoli po Ježišovej smrti aj svojich nástupcov.

Najlepší prehľad o organizácii prvých kresťanských obcí nám poskytujú dva pramene ranokresťanskej literatúry: Skutky apoštolov a Pastorálne listy. Z nich sa dozvedáme, že prvá kresťanská obec vznikla v Jeruzaleme a pôsobili v nej prví apoštoli pod Petrovým vedením, ktorí boli očitými svedkami Ježišovho účinkovania, smrti i zmŕtvychvstania. Obec žila v tradičných formách židovskej zbožnosti (synagóga) a riadila sa základnými princípmi židovskej organizácie. Po Apoštolskom koncile okolo r. 50 sa sformovalo prvé hierarchické usporiadanie jeruzalemskej obce diakon – presbyter (kňaz) – biskup. Tak vznikol prvý episkopát. Nebol to ešte monarchický episkopát, biskup v ňom bol skôr akýmsi kormidelníkom. Potom ako sa kresťanská jeruzalemská obec rozišla so židovstvom, došlo k ukameňovaniu Štefana (Sk 7 – 8) a prvému prenasledovaniu obce. K druhému prenasledovaniu došlo za Herodesa Agripu a mučeníckou smrťou pri ňom zomrel apoštol Jakub starší. Uväznený bol aj apoštol Peter, ale z väzenia bol zázračne zachránený (Sk 11 – 12).

Druhá kresťanská obec v Antiochii vznikla z pohanstva a prvýkrát bola označená samostatným pomenovaním kresťanská (christianoí – Sk 11, 26). Z jej centra apoštol Pavel (niekdajší Šavel, prenasledovateľ kresťanov) podnikal početné misijné cesty (Cyprus, Malá Ázia, Pisídia, Atény, Solún, Korint, Efez, Rím; Sk 13 – 28).

Tretia najstaršia kresťanská obec vznikla v hlavnom meste ríše v Ríme. Jej založenie apoštolská tradícia pripisuje apoštolovi Petrovi na základe zmienky v Skutkoch apoštolov, že po zázračnom oslobodení z jeruzalemského väzenia „*odišiel na iné miesto*“ (Sk 11, 13). Tým miestom sa má rozumieť Rím a malo sa to stať v r. 42 alebo 43 podľa historika Eusebia z Cezarey († 339). Ten vo svojich desaťzväzkových Cirkevných dejinách prvýkrát uviedol, že apoštol Peter po úteku z Jeruzalema bol 25 rokov biskupom v Ríme a v tomto meste aj zomrel mučeníckou smrťou v r. 67.

Bullarium Romanum v Petrovom životopise uvádza, že „najvyšším veľkňazom sa Peter stal v 28. občianskom roku, za 15. cisára Tiberia a konzulov C. Furia a C. Rubellia“ („*ac Pontifex maximus anno aerae comm. 28, Tiberii Caesaris XV, C. Furio et C.*

Rubellio coss“) „a mučeníckou smrťou zomrel spolu s apoštolom Pavlom tretieho dňa pred júlovými kalendami (28. júna) roku Pána a v 65. roku všeobecnej kresťanskej éry a v 37. roku po umučení Pána, za cisára vznešeného Nerona Claudia a konzulov A. Licinia Nervu a M. Vestinia Attica“ („*tandem martyrio cum Paulo coapostolo suo coronatur; III., kal. iul., anno aerae Christi, comm. 65, post passionem Domini 37, imperante Nerone Claudio Augusto, coss. A. Licinio Nerva et M. Vestinio Attico*“).

V súčasnosti väčšina cirkevných historikov udáva rok Petrovej smrti 64, ale tiež s otáznikom.

Po smrti Petra a Pavla počas prenasledovania kresťanov za cisárov Domiciána, Decia, Valeriána a Diokleciána popri tisícoch radových kresťanov zomrelo násilnou smrťou aj dvadsať nasledujúcich rímskych biskupov – pápežov. Do r. 304 to boli Linus, Clemens I., Cletus, Anacletus, Evaristus, Alexander I., Sixtus I., Telesphorus, Hyginus, Pius I., Anicetus, Soter, Eutherius, Victor I., Zephyrinus, Urbanus I., Pontianus, Antherus, Fabianus, Lucius I., Eutychianus, Casius, Marcellinus a Marcellus I. Ich mená zámerne uvádzam v latinskom habituse, keďže ich poslovenčené podoby v rozličných prameňoch nie sú jednotné.

Datovanie novozákonných textov a ranokresťanskej literatúry

Počas troch storočí, v ktorých bola kresťanská cirkev zahnaná do katakomb a byť kresťanom bolo už samo osebe trestným činom, zohrávalo ústne podanie a tradícia z čisto bezpečnostných dôvodov oveľa podstatnejšiu úlohu než kalendárové datovanie udalostí, vrátane písomností prvých pápežov. Svedčia o tom novozákonné evanjeliové aj neevanjeliové texty, keďže v nich sa stretávame s označením času ako *in illo tempore*, *hodie*, *heri*, *cras*, *mox* (za onoho času, dnes, včera, zajtra, čoskoro), ktoré sú z dnešného hľadiska datovania historických udalostí obsahovo vágne, ale v ranokresťanskej dobe takými nemuseli byť.

Až doba, keď sa kresťanstvo v rímskej ríši za vlády cisára Konštantína Veľkého r. 313 stalo povoleným náboženstvom, začínajú viacerí ranokresťanskí apologéti, spisovatelia a historici prichádzať s kalendárovým datovaním udalostí a písomností ex post. Tak postupoval aj už spomínaný Eusebius, keď sa pokúsil účinkovanie a smrť apoštola Petra „orámovat“ „rokmi cisárov Tiberia a Nerona a štyroch konzulov, zastávajúcich v tom čase konzulský úrad. A takto ex post sú datované aj pontifikáty pápežov a ich písomností od sv. Petra až po Zephyrina, v poradí pätnásteho rímskeho pápeža. Je preto pochopiteľné, že datovanie ex post po niekoľkých storočiach nemôže byť také presné, ako keď sa udalosť alebo písomnosť datuje v ten istý deň alebo krátko po ňom. To je aj dôvod, prečo životopisy pápežov a presný čas ich pontifikátu, minimálne do r. 200, nemajú celkom presné datovanie. Ale nakoniec sa to týka aj pápežov po spomenutom roku až po Marcella, ktorého pontifikát spadal do rokov 304–309, podľa iných prameňov 307–308, keď vo východnej časti rímskej ríše vyvrcholilo veľké prenasledovanie kresťanov za cisára Galeria a jeho cézara (zástupcu cisára) Maximiána Daju. V Bullariu² má tento posledný predkonštantínovský pápež-mučeník

² Bullarium Romanum... s. 33

dobu pontifikátu orámovanú „*sub Constantio et Maximiano, et deinde sub Constantino imp., a consulatu Constantii Caes. V et Maximiani Aug. V ad annum primum post consulatum XHerculaei, et VIII Gal. Maximiani*“ („za Konstancia a Maximiána a potom za cisára Konštantína a za 5. konzulátu cézara Konstancia a 5. konzulátu vznešeného Maximiána do prvého roku po 10. konzuláte Herkulea a 8. konzuláte Galéria Maximiána“. Pontifikom bol 5 rokov, 7 mesiacov a 25 dní.

Datovanie pápežských písomností podľa juliánskeho kalendára

Na nicejskom koncile, ktorý zvolal prvý rímsky kresťanský cisár Konštantín Veľký v r. 325, bol okrem prijatia cirkevných dogiem (nicejského vyznania viery, zavedenia štyridsaťdňového pôstu, odsúdenia arianizmu a ďalších rozkolníckych siekt) prijatý aj juliánsky kalendár, ktorý v r. 46 pr. Kr. v rímskej ríši zaviedol G. Iulius Caesar. Podľa tohto kalendára mal snečný rok 365 dní, 12 mesiacov a v každom mesiaci rovnaký počet dní ako v súčasnosti. Keď cisár Konštantín dekrétom nariadil v ríši povinné svätenie nedele (tú kresťania slávil už od počiatku ako deň Pána; Sk 20, 7-18 a iné), neskôr pápeži aj ďalších sviatkov, zmenili kresťania pôvodnú pohanskú verziu juliánskeho kalendára s kresťanskými sviatkami a tá zostala trvalým základom pre kresťanské sviatkové kalendáre v ranom i vrcholnom stredoveku. Datovanie podľa tohto kalendára sa v historickej chronografii nazýva rímskym datovaním.

Rímske datovanie sa opiera o tri pevne stanovené dni v mesiaci: *Kalendy* (*Cal.*, *Kal.*), *Nony* (*Nonae*) a *Idy* (*Idus*), z ktorých kalendy pripadali na prvý deň v každom mesiaci; nony – v marci, máji, júli a októbri na 7. deň a v ostatných mesiacoch na 5. deň; idy – v marci, máji, júli a októbri na 15. deň a v ostatných mesiacoch na 13 deň. Ak pripadol dátum na iný deň, než spomínané tri pevné dni, dátum sa vyjadril počtom dní, ktoré chýbali do nasledujúcich kalend, non alebo id. Do počtu sa zarátával aj pevný deň. Deň pred kalendami, nonami a idami sa v dátume vyjadril slovom „*pridie*“, deň po kalendách, nonach a idach slovom „*postridie*“. Súhrne na príklade mesiaca januára datovacie dni možno vyjadriť nasledovne: 1. januára *Kalendis Januariis*, 5. januára *Nonis Januariis*, 13. januára *Idibus Januariis* (názov dňa je v ablatíve), 2. januára *die quarto ante Nonas Januarias*, 10. januára *ante diem quartum Idus Januarias*, 20. januára *ante diem tertium decimum Kalendas Februarias*, 31. januára *pridie Kalendas Februarias*, 2. januára *postridie Kalendas januarias* (vo výrazoch „*ante diem*“ je radová číslovka a pevný deň v akuzatíve, v spojení so slovom „*pridie*“ a „*postridie*“ je názov mesiaca v akuzatíve).

Táto klasická forma sa v stredovekých písomnostiach, vrátane pápežských, zjednodušovala. Z datovacích formúl sa výraz „*ante diem*“ začal vynechávať a názvy mesiacov sa začali považovať za substantíva (*Januarius*, *Februarius* atď.) a chýbajúce dni k pevnému mesačnému dňu sa stali radovými číslovkami (*primus*, *secundus* atď.), ktoré sa vyjadrili buď slovom alebo číslicou: *quinto idus Ianuarii* (9. januára); *undecimo Kalendas Iunii* (22. mája); *III Nonas Augusti* (3. augusta); *VIII Idus Martii* (8. marca).

Od 16. storočia sa v datovacích formulách objavuje priebežne datovanie dňa (od 1. po 31. deň mesiaca), bez vzťahu k pevnému mesačnému dňu: *die VII iulii* (7. júla); *die XVII iunii* (17. júna).

Označovanie roku v pápežských písomnostiach

V starom Ríme sa v písomnostiach roky označovali: a) *od založenia Ríma* (*ab urbe condita*); podľa Catona bol Rím založený r. 751, podľa Varrona r. 753 pr. Kr.; b) *od vyhnaní prvých kráľov* (*post reges exactos*) asi r. 500; c) *od vzniku republiky* r. 510 pr. Kr.; d) *od vzniku cisárstva* r. 45 pr. Kr. Keďže skutočný rok založenia Ríma nikto nepoznal, tento rok bol vyrátaný len retrospektívne, a preto nebol spoľahlivý. Nespoľahlivé bolo tiež označenie rokov od vyhnaní etruských kráľov z Ríma, ako aj od vzniku republiky preto, že neexistoval úplný zoznam najvyšších úradníkov republiky – konzulov od samého začiatku jej vzniku. Napriek tomu sa tento spôsob označovania rokov udržal niekoľko storočí aj v kresťanskom Ríme a datovala podľa neho aj pápežská kancelária. Konzuli v starom Ríme (dvaja) boli najvyšší úradníci, volení spočiatku na ľudových zhromaždeniach, neskôr v senáte na dobu jedného roka. Mali neobmedzenú právomoc v súdnictve, vo vojenstve i v iných oblastiach, ale keď sa senát stal „hlavou štátu“, ich moc postupne klesala, až sa z nich nakoniec stali bezvýznamní úradníci. Do konzulského úradu nastupovali 1. januára. Ak bolo poradie konzulských rokov z nejakých dôvodov prerušené, rátali sa roky od posledného konzula, resp. konzulátu (*anni post consulatum*). *Data III Nonas Augusti, Asterio et Fraesidio viris clarissimis consulibus* (listina pápeža Gelasia z r. 494); *Data decimo Kalendas Iulias post consulatum Ilius viri clarissimi* (listina pápeža Simplicia z r. 479).

Hodnosť konzula mala takú vysokú prestíž, že ju popri iných tituloch používali nielen rímski cisári, ale aj Karol Veľký, dokonca potom, keď mu pápež Lev III. v r. 800 po Kr. vložil na hlavu cisársku korunu. Bolo to tak preto, že tento prvý cisár Franskej ríše sa považoval za dediča-vládcu zaniknutého rímskeho impéria. Dosvedčuje to aj nasledovná datovacia formula: *Data decimo quinto Kal. Febr., per manum Eustathii sancte sedis apostolicae: imperante Domino Carolo, piissimo consule Augusto, a Deo coronato Magno, pacificoque imperatore, anno secundo post consulatum eiusdem Domini, indictione decima* (Dátum, 15 dní pred februárovými kalendami, rukou prvého tajomníka Svätej apoštolskej stolice Eustatia, za vlády pána Karola Veľkého a mierumilovného cisára, najpobožnejšieho vznešeného konzula, v 2. roku po konzuláte tohto pána v 10. indikcii) (Listina pápežskej kancelárie z 18. januára r. 805). Posledné datovanie podľa konzulských rokov, presnejšie podľa „*anni post consulatum*“ je v pápežskej listine z r. 904.

Rovnako staré je aj označovanie rokov podľa vlády panovníkov, či už ako jediné označenie alebo vedľa ďalších údajov. Oficiálne označovanie rokov podľa vlády panovníkov zaviedol do listín byzantský cisár Justinián v r. 537, ale používalo sa aj skôr, ako to dokumentuje listina pápeža Jána II. z r. 534: *Data Kalendas Aprilis, Domino nostro Iustiniano PP Augusto I, et Paulino viris clarissimis consulibus* (Dané 1. apríla, za nášho najvznešenejšieho pána cisára Iustiniana otca vlasti a slávneho konzula Paulina).

Datovanie pápežskej kancelárie podľa rokov byzantských cisárov sa skončilo v r. 772, za pontifikátu Leva III. V jeho listine pápežská kancelária naposledy v datovacej formule uviedla meno byzantského cisára: *Data decimo Kalendas Martii, imperantibus domino nostro Augusto Constantino a Deo coronato Magno Imperatore, anno aetatis quinquagesimo tertio, et imperii eius trigesimo tertio, sed et Leone Mai. imp. eius filio anno vigesimo primo, indictione decima* (Dané 10. februára, za panovania nášho pána, vznešeného Konštantína, cisára Bohom korunovaného, v 53. roku jeho života a 33. roku jeho cisárstva a za Leva Staršieho, jeho syna cisára v 21. roku v desiatej indikcii). Odmietnutie datovať pápežské listiny podľa byzantských cisárov malo nasledovnú dramatickú zápletku: v r. 797 zasadla na byzantský trón cisárovná Irena, v západnej časti bývalej jednotnej ríše (franskej) už ako cisár vystupoval Karol Veľký. Pápež Lev III. považoval ženu na byzantskom tróne za neslýchanú vec a reagoval na to tak, že vyškrtnol meno byzantského cisára (teda ju) z liturgických modlitieb a dosadil tam meno západorímskeho (franského) cisára Karola Veľkého. Podľa pápeža týmto činom došlo k zániku byzantského cisárstva a jeho prenesenia (*translatio imperii*) do Ríma.

Označenie rokov na listinách podľa pontifikátu pápežov

Podľa príkladu panovníkov na listinách začali uvádzať roky zastávania úradu aj pápeži a ďalší vysokí cirkevní hodnostári. Roky pontifikátu (*anni pontificatus*) začal prvýkrát na listinách uvádzať Hadrián I. v r. 781.

V 9. a 10. storočí datovala pápežská kancelária písomnosti striedavo: buď len s uvedením rokov pontifikátu pápeža alebo pontifikátu pápeža aj panovníka. Ako prvý príklad môže slúžiť datovacia formula pápežskej kancelárie z obdobia pontifikátu pápeža Jána VIII:

Data Romae Nonis Septembris, per manum Walberti humillimi episcopi sancte Portuensis Ecclesiae, anno, Deo propitio pontificatus domini nostri Ioannis summi pontificis et universalis papae in sacratissima sede beati Petri apostoli quinto, indictione XI (Dané v Ríme piateho septembra rukou Walberta, najponíženejšieho biskupa Portskej cirkvi, v milostivom piatom roku pontifikátu nášho pána Jána, najvyššieho veľkňaza a všeobecného pápeža na najsvätejšej stolici blaženého Petra, v 11. indikcii). Listina je z r. 877.

Druhý príklad je z obdobia pontifikátu pápeža Benedikta VII: *Data XV Kal. Febr. per manum Widonis episcopi et bibliothecarii sancte sedis apostolicae, anno, Deo propitio, pontificatus domini nostri Benedicti sanctissimi VII papae primo. Imperante domino piissimo imperatore Augusto Ottone, a Deo coronato, Magno, anno VIII, indictione tertia* (Dané 17. januára, v milostivom roku pontifikátu nášho pána Benedikta VII, najmilostivejšieho pápeža, rukou Widona, biskupa a knihovníka Svätej apoštolskej stolice, za panovníka najpobožnejšieho cisára, vznešeného Otta Veľkého, Bohom korunovaného, v jeho ôsmom roku, v tretej indikcii). Táto druhá datovacia formula svojou dikciou výrazne demonštruje prevahu cisárskej moci nad pápežskou. Situácia sa obrátila v druhej pol. 11. storočia, keď v boji o investitúru, v dobe pontifikátu pápeža Gregora VII. (1073-1085) cisárska strana, reprezentovaná kráľmi ottonovskej dynastie

boj prehrala, čo sa v datovacích formulách pápežskej kúrie prejavilo tým, že roky panovania cisárov a kráľov navždy zmizli z pápežských listín.

Označovanie rokov od vtelenia Pána v pápežských písomnostiach

S myšlienkou označovať roky v kalendári od Kristovho vtelenia /*anni ab incarnatione Domini*) prišiel v r. 525 mních Dionýz Exiguus. Ten sa pri zostavovaní tabuliek pre výpočet Veľkej noci nemohol zmieriť s tým, že má v datovaní spomínať roky posledného veľkého prenasledovania kresťanov – cisára Diokleciána (*anni Diocletiani*), ktoré od r. 284 (bol to prvý rok jeho vlády) používali nielen príslušníci rímskeho štátneho náboženstva (pohanského), ale aj kresťania, a preto vo svojich tabuľkách použil namiesto „*anni Diocletiani*“, „*anni Domini nostri Iesu Christi*“ (roky nášho Pána Ježiša Krista). Toto nové označenie rokov dostalo názov Dionýziov alebo kresťanský letopočet.

Napriek svojmu pomenovaniu sa roky od vtelenia, resp. narodenia Pána ujímali v kresťanskej Európe len veľmi pozvoľna. V pápežských písomnostiach sa datovanie podľa roku inkarnácie alebo narodenia Pána objavilo až za pontifikátu pápeža Leva VIII r. 963 a o dva roky neskôr za Jána XIII. Od Benedikta VII r. 972 až po pápeža Viktora II. r. 1055 sa opäť roky inkarnácie z datovacích formúl vytrácajú. Výnimkou je len jedna listina pápeža Leva IX. z r. 1049. Od pontifikátu Mikuláša II. (1059) až po Alexandra III. (1181) sa roky inkarnácie do datovacích formúl znova vracajú.

Počas celého 13. storočia roky „*ab incarnatione Domini*“, resp. ich varianty „*anni a nativitate Domini*“, „*ani dominice incarnationis*“, „*anni verbi incarnati*“ a ďalšie, aj v skratkách (*A.D.*, *DNIC*) v datovacích formulách pápežskej kancelárie chýbajú. V 14. storočí sa inkarnačný rok objavil len v jednej listine za pontifikátu pápeža Benedikta XI. z r. 1304: *Dat. Laterani, per manum Papiani episcopi S. R.E. vicecancellarii, 2. id. martii, indict. 2, incarnationis dominicae anno 1304, pont. vero domini Benedicti PP. XI anno primo* (Dané v Laterane, rukou Papiana biskupa Svätej Rímskej Cirkvi a vicekancelára 14. marca, v druhej indikcii roku 1304 od vtelenia Pána, za pontifikátu pápeža Benedikta XI. v jeho prvom roku).

V 15. storočí sa inkarnačný rok objavil v listine pápeža Eugena IV.: *Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominicae 1432, nono kal. decembris, pontificatus nostri anno II* (Dané v Ríme u sv. Petra, 23. novembra roku 1432 od vtelenia Pána, v druhom roku nášho pontifikátu).

Od pol. 15. storočia sa už datovanie od vtelenia (narodenia) Pána v pápežských písomnostiach používalo pravidelne.

Začiatky rokov a indikcie v pápežských písomnostiach

Kresťanský variant juliánskeho kalendára mal šesť začiatkov roku: 1. január, 1. marec, 25. marec, Pascha, 1. september a 25. december.

Začiatok roku 1. januára zaviedol do búl pápež Gregor XIII. (1572-1585), Gregor XV. ho r. 1621 zaviedol aj do brevií a Inocent XII. jeho používanie v bulách výslovne nariadil v r. 1691.

Začiatok roku 1. marca zaviedol do pápežských písomností Lev I. (440-461). Po ňom pápeži Hilarius, Simplicius, Felix II., Gelasius. Do r. 190 pr. Kr. to bol prvý mesiac

roku (*mense primo, quod est Martiis kalendis*). Okrem 5. storočia sa v pápežských písomnostiach nepoužíval.

Začiatok roku 25. marca mal dva varianty: florentský – 25. marec po našom 1. januári a pisanský – 25. marec pred našim 1. januárom. Medzi týmito dvoma variantmi bol rozdiel jedného roku. Mestá Florencia a Pisa počítali takto roky až do r. 1749. Florentský i pisanský variant sú kalendárovým rokom so začiatkom „inkarnácie, zvestovania“ (*annus incarnationis dominicae*). Podľa florentského variantu datovala pápežská kancelária od 10. do 13. storočia, ale striedavo aj so začiatkom roku 25. decembra. V 15. storočí sa florentský variant používal len celkom výnimočne. Podľa pisanského variantu sú datované písomnosti pápeža Martina V. (1417 – 1431).

Začiatok roku Pascha (*anni a resurrectione*) sa v pápežskej kancelárii, napriek veľkému významu tohto kresťanského sviatku používal len výnimočne vzhľadom na pohyblivosť Veľkej noci.

Začiatok roku 1. septembra platil vo východorímskej ríši od r. 692 a je spojený s byzantským letopočtom od tzv. stvorenia sveta (5509 pr. Kr.). V pápežskej kancelárii sa podľa neho nedatovalo.

Začiatok roku 25. decembra pred našim 1. januárom bol v stredoveku najrozšírenejší. Pápežská kancelária podľa neho datovala od pontifikátu pápeža Jána XIII. do pontifikátu Urbana II. (965-1088), potom sa striedali florentský a pisanský začiatok roka. Po celé 14. storočie sa začiatok roka 25. decembra striedal s inými začiatkami až nakoniec, za pontifikátu Gregora XIII., bol začiatok roku aj v pápežskej kancelárii stanovený na 1. január.

Indikcie v datovacích formulách sú dvojakého druhu: buď je indikcia samostatným chronologickým údajom alebo len doplnkovým. Pápežská kancelária používala dva typy indikcií: grécku (byzantskú) od konca 5. storočia do r. 1087 a rímsku (pápežskú) od 12. storočia. Pre bližšiu orientáciu v indikčnom roku je treba siahnuť po komputistickej príručke, resp. príručke historickej chronológie.³

Názvy rímskych chrámov v datovacích formulách

Od 12. storočia, presnejšie od pápeža Eugena III. (1145), sa súčasťou datovacích formúl, okrem miesta vyhotovenia listiny (buly, encykliky, breviá a pod.) Ríma, Ferarry, Verony, Avignonu, Pisy a pod., stávajú aj názvy rímskych chrámov, v ktorých bola prečítaná (vyhlásená): *Datum Romae apud Sanctum Petrum, V kal. iunii, pontificatus nostri anno primo* (Dané 28. mája 1191). *Datum Romae apud Sanctum Marcum, die VII iulii MDCXI* (Dané 7. júla 1611). *Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem, anno Incarnationis Dominicae MDCXV, V kalendas novembris, pontificatus nostri anno XI* (28. októbra 1615).

³ Napr. v zozname literatúry uvedený slovník A. Bartala, resp. Historická chronologie M. Bláhovej: okrem indikcií sa v nich vysvetľujú aj epaky, konkurenty a iné, súčasne s chronologickými prevodovými tabuľkami. Sú to komplikované otázky patriace už do technickej chronológie. V tejto štúdii sú uvádzané indikcie (grécka aj rímska) len ako doplnkové časové údaje.

Pečat' (prsteň) pápeža ako súčasť datovacej formuly

Od 17. storočia sa datovacia formula pápežských listín rozširuje ešte o výraz „*sub annulo Piscatoris*“ (pod pečatou rybára): *Datum Romae apud Sanctum Marcum, sub annulo Piscatoris, die XVII iunii MDCXI, pontificatus nostri anno VII* (17. júna 1611). Výraz „*sub annulo Piscatoris*“ je alúziou na Ježišove slová, ktoré povedal apoštolovi Petrovi „odteraz budeš loviť už ľudí“ (Lk 5, 4-17).

Záver. Datovacie formuly pápežskej kúrie sú akýmsi minižánrom epištolárnej cirkevnej literatúry, ktoré v stredoveku hojne používali aj ďalší vysokí cirkevní hodnostári, len namiesto pontifikátu pápeža uvádzali v datovacích formulách roky, v ktorých zastávali svoj úrad.

Tento minižánr sa v niektorých prípadoch rozhojňoval až do takej miery, že okrem hlavného chronologického údaja sa udávali aj celé desiatky ďalších a datovacie stredoveké formuly (nie pápežské) nadobúdali umeleckú hodnotu sui generis.

LITERATÚRA

BULLARIUM ROMANUM. Bullarum diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificium.

Augustae Taurinorum MDCCCL-VII. (zv. 1-12).

BARTAL, A.. Glossarium mediae et infinae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae in aedibus B.G.T. (Budapestini MCM).

BLÁHOVÁ, M.: Historická chronologie. Praha 2001.

DEJINY BYZANCE. AVČR 1992.

FRANZEN, A.: Malé církevní dějiny. Praha 1992.

MISÁL LATINSKO-SLOVENSKÝ. Trnava R.P. 1952.

SVĚTÉ PÍSMO. NOVÝ ZÁKON. SSV 1998.

Le formule di datazione della Curia Pontificia

Štefan Švagrovský

L' argomento del presente saggio sono le formule di datazione della Curia Romana, esaminate nella prospettiva storica. Quanto alla documentazione, l'autore si basa su 12 volumi del *Bullarium Romanum* che contengono i sunti più dettagliati dei documenti pontifici dall'epoca del pontificato di Leone I il Grande (l'anno 440). In base a questo materiale, l'autore nel suo saggio, importante in quanto al tema e interessante per il lettore, ci offre, nell'arco di quasi due millenni, una visione istruttiva della formazione storica della struttura e del contenuto delle formule di datazione della Cancelleria Apostolica.

ROZHLADY

VINCENT BLANÁR*

**Jirečkove prednášky zo slovanskej onomastiky
na viedenskej univerzite
(Z archívu K. Jirečka v Sofii)**

BLANÁR, V.: Jireček's Lectures on Slavonic Onomastics at the University of Vienna (From Archives of K. Jireček in Sofia). *Slavica Slovaca*, 37, 2002, No. 1, pp. 57 – 64. (Bratislava)

The paper deals with an analysis of those classes of comparative Slavonic onomastics, which were lectured at the University of Vienna by outstanding Balkan studies specialist Konstantin Jireček. Manuscript of Jireček's lectures was found out in his inheritance, which is placed in archives of Bulgarian Academy of Sciences in Sofia. Although the manuscript of lectures on Slavonic personal names in Middle Ages as well as on Slavonic place names was never prepared for publishing (this applies especially to toponymical part), still K. Jireček contributed to Slavonic onomastics by his fresh view as a historian as well as a specialist in Balkan studies. An extensive material from Balkan countries is based on Jireček's own archival investigations. His viewpoint as a historian proved to be very really perspective, especially in comparative interpretations, in which he takes into consideration the areal and time dimensions of the Slavonic proper names (e.g. interpretations of gradual formation of hereditary surnames).

Linguistics. Slavonic onomastics. Slavonic proper names in Middle Ages. Slavonic local and personal names. Lectures of Konstantin Jireček at the University of Vienna.

1. Konstantin Jireček pôsobil takmer 5 rokov v Bulharsku (november 1879 až september 1884) vo vysokých funkciách pri budovaní bulharského školstva. Rozhodol sa však pre vedeckú a spisovateľskú dráhu, na ktorú sa od mladých rokov vo Viedni sústavne pripravoval a ktorá mala v jeho rodine slávnú tradíciu (hovorilo sa o dynastii učencov: Pavol J. Šafárik, Josef K. Jireček, Harmenegild Jireček). V r. 1884 zamenil vysoké úradné postavenie za profesúru na Karlovej univerzite. Ale Praha sklamlala Jirečkove očakávania. O balkanistickú problematiku, v ktorej bol uznávaným odborníkom, nebol v Prahe veľký záujem (K. Jireček si v pedagogickej práci nepočínal príliš úspešne); vďaka uzavretému spôsobu života (žil len pre výskumnú prácu) ostával na univerzite dosť izolovaný, skoro ako cudzinec a nepriaznivo naňho doliehala aj vtedajšia politická klíma (národnostné boje mu boli dosť cudzie). Keď bola v r. 1892 vo Viedni schválená druhá stolica slovanskej filológie a slovanských starožitností, prijal (po predbežných dohovoroch s V. Jagičom) návrh uchádzať sa o toto miesto na viedenskej univerzite. Vo februári 1893 bol menovaný (po

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingová 67, 811 09 Bratislava.

nemalých administratívnych priet'ahoch) profesorom slovanskej filológie a slovanských starožitností (Dorovský, 1983, s. 167 n.; porov. aj jeho autobiografický článok *Život i dejnost na Konstantin Ireček*, 1904 – vyšlo v českej verzii v čas. Osveta). Slavista V. Jagić a balkanológ K. Jireček boli koncom 19. stor. ozdobou viedenskej univerzity. Svoje prednášky začal v letnom semestri študijného roku 1892/93. Na viedenskej univerzite pôsobil 24 rokov. I. Dorovský vo svojej monografii o K. Jirečkovi nespomína, že koncom svojej pedagogickej činnosti Jireček zaradil do prednáškového cyklu aj prednášky zo slovanskej onomastiky.

Životné osudy, pedagogickú a bádateľskú činnosť K. Jirečka opísali W. Leitsch a M. Stoy v monografii *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907 – 1948* (1983, s. 15 – 59). Vychádzali z Archívu viedenskej univerzity, zo zbierok Jirečkovej pozostalosti (Jirečkov *Bulharský denník* a i.) i z osobných spomienok absolventov viedenskej univerzity. Hoci Jirečkove prednášky oficiálne patrili do okruhu slovanskej filológie, v skutočnosti prednášal – aj so súhlasom V. Jagića – východoeurópske dejiny, slovanskú etnografiu a byzantológiu. Svoje prednášky si dôkladne pripravoval a prednášal z rukopisných textov. Ani úvodné slovo nenechával na improvizáciu. Jeho prednášky predstavujú hrubý materiál na publikovanie. Dôraz kládol na historické pramene a odbornú literatúru. Celkove však bol Jireček slabší pedagóg, prednášal rýchlo a príliš ticho. Nevedel upútať pozornosť poslucháčov. Väčšiu váhu kládol na bádateľskú prácu. „Jireček bol človek pera, a nie človek slova“ (porov. Leitsch – Stoy, 1983, s. 39 – 44). Medzi súpisom a krátkou charakteristikou Jirečkových prednášok sa na s. 44 uvádzajú, ale bez komentára, aj prednášky „Slavische Personen- und Ortsnamen des Mittelalters (1909 – 1916)“. O obsahu prednášok zo slovanskej onomastiky sa nič nedozvedáme. Rukopis týchto nepublikovaných prednášok sa nachádza v podstatnej časti Jirečkovej pozostalosti, ktorú z Viedne odkúpila bulharská vláda, a je uložený v Archíve Bulharskej akadémie vied v Sofii. Tieto prednášky som našiel pri štúdiu archívnej pozostalosti K. Jirečka v r. 1984. Charakteristikou Jirečkových prednášok zo slovanskej onomastiky zaplňame jednu medzeru v poznaní diela významného balkanológa.

2. Vo fonde „K. Jireček“ je 188 fólií z r. 1909 – 1916 s názvom „*Die slavischen Personen- und Ortsnamen*. (Vorlesungen). Jireček“. Ďalej sa tieto prednášky uvádzajú pod názvom „*Die slavischen Personen- und Ortsnamen des Mittelalters*“. (Universitätsvorlesungen). Podľa Jirečkových záznamov sa prednášky o osobných menách konali v letnom semestri r. 1909, 1915 a prednášky o miestnych názvoch v letnom semestri r. 1910, 1916 (Do ľavého horného rohu Jireček pripísal svoju viedenskú adresu: Wien, VIII/1, Ledergasse 16.). K vypracovanému textu prednášok Jireček postupne pridával dodatky s novou literatúrou a novými poznámkami. Dodatky sú v troch priložených obálkach. Podobným spôsobom Jireček spresňoval aj text svojich seminárnych cvičení (doplňal listiny, ktoré sa čítali a pod.). O dôkladnosti Jirečkovej prípravy na univerzitné prednášky a seminárne cvičenia svedčí písomne pripravený text, v ktorom sa načrtáva cieľ a zameranie prednášky či cvičenia.

Pre Jirečkov prístup k spracúvanej látke sú príznačné tieto úvodné slová: „Predmetom prednášok, ktoré dnes začínam, sú stredoveké slovanské osobné mená a miestne názvy; pri tom však nespustíme zo zreteľa ani súčasné formy, predovšetkým miestnych názvov. – Táto tematika má veľký význam. Historik sa každodenne stretáva s obidvomi oblasťami, tak s osobnými menami, ako aj s miestnymi názvami. To isté sa vzťahuje, najmä pokiaľ ide o miestne názvy, aj na geografa. Pre filológa sú veľmi dôležité vlastné mená každého druhu, pretože predstavujú, prinajmenej sčasti, veľmi starodávny materiál“. Pri tomto komplexnom prístupe sa nezastiera pohľad historika, ktorý je pre Jirečkovu dielo charakteristický. V tom sa Jirečkova práca výrazne odlišuje od veľkej syntézy slovanských osobných mien a miestnych názvov F. Miklošiča, ktorá však vyšla pred viac ako polstoročím v porovnaní s Jirečkovými prednáškami. K. Jireček sa usiluje spájať uvádzané vlastné mená s príslušným onymickým objektom. Zemepisná lokalizácia, prípadne historicko-spoločenská identifikácia onymických dokladov tvoria príznačnú stránku Jirečkovho diela. Celkove má rukopis pečať historika – vynikajúceho balkanológa. Zreteľný je aj porovnávací aspekt.

2.1. V úvodnej časti prednášok o stredovekých slovanských osobných menách autor poukazuje na spoločný, ešte z predhistorickej doby pochádzajúci princíp pri pomenovaní osôb u Indov, Peržanov, Grékov, Trákov, Slovanov, Litovcov, Kelto, a to na spájanie „dvoch mien (slovných kmeňov) rozličného významu“. Uvádza príklady z týchto jazykov. Pri kompozitách sa v najstaršom materiáli vyskytujú skrátené podoby (so sufixom alebo bez sufixu). Osobitné postavenie tu majú mená Italikov a Ilýrov, ktoré pozostávajú zväčša z jedného pomenovacieho základu (*Cato*, *Scipio*, ilýrske *Eato*, *Pinnes*). Odôvodnený je Jirečkov predpoklad, že jednoduché mená sú staršie a zložené mladšie. Celým dielom sa ťahne myšlienka, že miestne názvy a osobné mená úzko súvisia. Pri miestnych názvoch rozlišujeme dve veľké skupiny: a) odvodeniny od osobných mien starých obyvateľov, vlastníkov alebo zakladateľov osídlenia; b) druhú skupinu tvoria pomenovania podľa vegetácie, terénnych útvarov, farby a typu vyvýšenín, podľa vôd i zvierat. Takéto triedenie je vhodné nielen pre indoeurópske jazyky (slovanský materiál je mladší), ale aj pre jazyky uraloaltajské, turecké (porov. tur. *Almali* – sl./č./ *Jablečno*).

Slovanské jazyky zatiaľ nemajú veľké odborné onomastikony, ako napr. pre nemčinu vypracoval E. W. Förstemann (Moroškinov *Slavianskij imenoslov*, 1866, je bez vedeckej dokumentácie). Jirečkova historická orientácia sa prejavuje v poukazoch na nové historické objavy, pramene, dokumenty, ktoré posúvajú doterajšie poznatky, týkajúce sa najstarších slovanských osobných mien a miestnych názvov. V ďalšom venuje pomerne veľkú pozornosť jestvujúcej literatúre predmetu a novším prameňom. Miklošičovo dielo *Die Bildung der slavischen Personennamen*, 1860, pokladá vo viacerom ohľade za zastarané. Odborné požiadavky však lepšie spĺňa jeho monografia *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*, 1864. Aj v nej je však najslabšie spracovaný bulharský a macedónsky historický materiál (vtedy ešte slabo preskúmaný; základné výskumy tu robil práve K. Jireček). K. Jireček prejavuje v dôkladnom súpise novej literatúry o vlastných menách výbornú informovanosť

(záujem o bibliografické spracúvanie odbornej literatúry prejavil už vo svojom gymnaziálnom spise z r. 1872 *Knigopis na novobálgarskata literatura 1806 – 1870*).

Pri prehľade novších prameňov a literatúry vyzdvihuje dôležitosť zápisov slovanských a longobardských mien na okrajoch Cividalského evanjelia z konca 8. a 9. stor. Už rok po Bethmannovom publikovaní osobných mien z tohto latinského rukopisu v Cividale referoval Jireček v r. 1877 na zasadaní sekcie pre filozofiu, históriu a filológiu (Českej spoločnosti pre vedu) o dôležitosti tohto materiálu pre históriu a filológiu (*Die Marginalien in der Evangelienhandschrift zu Cividale*, rkp. 1 – 4 str.). Jirečka zaujali najmä zápisy historických osobností starých Bulharov (stáli diplomati kniežat'a Michala *Petrus*, *Sondoke*, *Zergobulas*), chorvátske kniežatá (*Braslav*, *Trpimir*) a moravsko-panónske kniežatá „*Svatopluk* (*Světopluk*), jeho manželka *Svetežizna* (tu je jediný zreteľný zápis: *szuentezizna*), *Fribina* a *Kocel* (*quocili*, *priuina*)“.¹

V práci o slovanských osobných menách Jireček veľmi často uvádza – zväčša ako najstaršie – doklady z Cividalského evanjelia. Pravda, nevyužíva všetok materiál, napr. neuvádza typicky „nitriansko-panónske“ meno *Nitrabor*. Na Slovensku venoval pozornosť slovanským menám z Cividalského evanjelia J. Stanislav v r. 1944 a 1947.

Slovanské osobné mená. Pôvodne mala každá osoba jedno meno, až po christianizácii stojí často kresťanské meno vedľa národného. Osoby s rovnakými menami sa odlišujú pridávaním mena otca, rodu, patronymikami alebo prezývkami. Priezviská sa vyvíjajú pomaly, ich vznik je zväčša neskorý. Osoba sa môže pomenúvať kompozitom alebo jeho hypokoristikou formou, napr. *Rastislav* popri *Rastic* (9. stor.), *Radoslav* popri *Ratko*. Analogické prípady poznáme napr. z gréčtiny v Epiru. Jireček pochybuje o Miklošičovom názore, že kompozitá sú v nemčine častejšie ako v slovančine. Argumentuje bohatým výskytom kompozitných útvarov v stredovekých dalmatínskych a starosrbských listinách. Kompozitá stoja popri hypokoristikách už v 6. stor. Nový južnoslovanský materiál túto Miklošovičovú hypotézu nepotvrdzuje. Znova pripomína, že formy ako *vlk* (a pod.) sú staršie ako *Vlkoslav*, *Vlkomir*, *Vlkodrug*.

Jireček neobišiel otázku pomenúvania mužských a ženských osôb. Ženský rod sa obyčajne tvorí ženskými koncovkami: *Miroslav* – *Miroslava*, *Dragomir* – *Dragomira* (uvádza bohaté príklady z oblasti južných Slovanov). Podobne je v gréčtine, napr. *Agathoklés* – *Agathokleia*. Pravda, nie všetky vokalické koncovky poukazujú na ženského nositeľa, napr. *Radonja*, *Stanichna* (časté u južných Slovanov i v Čechách). Spôsobom pomenúvania mužov a žien sa národy veľmi odlišujú. Napr. u Ilýrov sa používajú na pomenovanie mužských a ženských nositeľov nezmenené podoby, napr. *Cato* (*Cattu*), *Panto*, *Vendo*, *Vandano*, *Trito*. Niekedy majú mužské a ženské mená rovnaký základ, porov. *Ditus* – *Dito*.

¹ K. Jireček neuvádza z Cividalského evanjelia zápis *bribina*, ktorý je dôležitý pre interpretáciu mena nitrianskeho kniežata ako *Fribina*. Podrobnejšie v mojej štúdii *Z ortografickej problematiky osobných mien*, 1946 – 48, s. 90 – 106. Otázku písania tohto mena osvetľujem podrobnejšie po tom, čo sa k písaniu *Pribyna* po M. Weingartovi pripojil (v osobitnom článku) aj D. Rapant; tak píše I. Kniezsa a podľa nich P. Ratkoš.

Keď hovorí o význame mien (rozumie tým lexikálny význam odvodzovacieho základu), pripomína, že mnohé zložené mená sa dajú vysvetliť pomocou gréckych alebo germánskych kompozít. Pobadal, že ich význam nie je vždy „logický“, napr. spájajú sa mená otca a matky. Vznikajú a dlho existujú aj mená „nezrozumiteľné“.

Väčšiu pozornosť venuje zloženým osobným menám. Podobne ako v gréčtine je možná zámena postavenia členov kompozita: *Slavo-mir* — *Miro-slav*. Pri charakteristike zložených útvarov sa opiera o nové výklady V. Jagića. Mená typu *Kalivoda* pozostávajú zo slovesného imperatívu tvaru *kali-*, druhá časť ako objekt má podobu nominatívu substantíva. Skrátene a hypokoristické formy sú časté pri pomenovaní ženských osôb (*Slavuša*, *Božena*).

K. Jireček (zameraním práce historik) podáva triedenie sufixov (na vokalizké a konsonantické) podľa Miklošiča. Cenné doklady historickej antroponymie získal široko koncipovaným archívnym výskumom na Balkáne (najmä v Dalmácii).

Odvodzovacie základy. Vďaka rozmanitému odvodzovaniu tvoria osobné mená rozsiahlu vrstvu slovnnej zásoby, i keď je počet odvodzovacích základov obmedzený; mnohé antropolexémy – vyjadrené dnešnou terminológiou – zanikli a ich stopy nachádzame len v miestnych názvoch.

Osobné mená podľa odvodzovacieho základu (die Stämme) delí na dvojčlenné a jednočlenné. Pretože sa podľa (lexikálneho) významu zložené osobné mená ťažko dajú grupovať, rozlišuje pri menách s dvoma odvodzovacími základmi tri skupiny vzhľadom na pevnosť pozície základu dvojčlenného mena: 1) zložené osobné mená, ktorých postavenie odvodzovacích základov sa môže zamieňať, 2) odvodzovací základ sa používa len ako prvý člen kompozita, 3) osobné meno stojí len ako druhý člen kompozita. Základom jednočlenných mien sú mená zvierat, rastlín, vlastností, postavy, duševných schopností; pomenovanie negatívnymi vlastnosťami chápe ako ochranné mená. Sem priraduje aj etnické mená. Osobitnú skupinu tvoria domáce mená, medzi ktorými sú najfrekvencovanejšie kresťanské mená. Vydelenie prímen a priezvisk do osobitných skupín ukazuje, že Jireček sa približuje k ich chápaniu ako osobitných (povedal by som obsahových) kategórií. Zaujímavé sú úvahy, ktoré pripája na okraj mien *Okoje* (k „oko“) a *Semislav*, *Semorad* (k „sem-“). Podľa Jirečka ich „význam“ je tu hypotetický, nejasný. Zdá sa však, že Jireček sotva myslí na lexikálny význam základu, lebo ten je jasný, ale azda na motivačný vzťah týchto odvodzovacích základov v osobnom mene.

Nasleduje bohatá dokumentácia najfrekvencovanejších odvodzovacích základov starými slovanskými osobnými menami. Pri mnohých sa uvádza prameň výskytu a meno sa často spája s historickými nositeľmi, napr. *děva* „virgo“; Orstname *Děvín*: *Dowina*, 864 *Annales Fuldenses* mit Glossa „puella“. Osobné mená Jireček kvalifikuje podľa jazyka. Uvádza doklady aj z polabčiny („elbeslavisch“). Nenájde však príklady zo starej slovenčiny. Bohato sa využívajú doklady z Cividalského evanjelia, (*Ev.*) *Civ.*, napr. *Szuentiepulc*, *Szuentezizna*. Mená z tohto evanjelia, vzťahujúce sa na Veľkú Moravu, sa hodnotia nerovnako, obyčajne ako moravské (mährisch): *Rastislav*, Mährer 9. Jh., Kurzform *Rastic* Mähren; *Szuentezizna*

(Civ) „Frau des mährischen Fürsten *Svatopluk*“; č. *Mojmír* „mähr. Fürst, 9–10 Jh.“; *Gorazd* peritus, geschickt, Schüler der Slavenapostel, 9. Jh.“

Pri kompozitách odlišuje antropolexémy, ktoré sa vyskytujú v prvej, resp. v druhej pozícii, napr. *bog*: I. *Bogomilla* Ev. Civ., II. r. *Dažbog* – – *brat*: I. srb. *Brati/slav*, II. jsl. *Mužbrat*. – – Jedným z najrozšírenejších základov je *radb*: I. srb. *Radobud*, II. č. *Všerad*. Pri niektorých skrátených menách (Kurzform) sa na jazykovú skupinu nepoukazuje, napr. *Nitra*, *Pribyna* (*Pribina*). Jednočlenné osobné mená sa najčastejšie motivujú názvami zvierat, rastlín, vlastností. Porovnáva bohaté využitie základov *Wolf* a *Bär* v nemčine s využitím základov *vľk* a *medvěď* v slovenčine. Nízkou frekvenciou sa vyznačuje slovanský základ *medvěď* a netvorí kompozitá. Pri (srbo-chorvátskom) mene *Kocelj* podáva Jireček dva možné výklady: 1) „Schwanz einer Schlange“, 2) „Zopf“.

V kapitole o etnonymách nenájdeme mená *Slovák*, *Slovenka*.

K. Jireček načrtol aj situáciu slovanských mien v neslovanských krajinách. Prijatie kresťanstva predstavovalo ideologickú revolúciu a vtlačilo slovenskej onymii trvalú pečať. Cudzie mená zo Starého a Nového zákona, mená svätých a mučeníkov sčasti nahrádzajú staré slovanské mená, sčasti sa používajú domáce i kresťanské mená vedľa seba (porov. *Stephan Vojslav*, *Stephan Uroš*). Ústup národných mien pozorujeme najmä v 13 – 15. stor.; menej výrazný je u konzervatívnych Srbov. Od pôvodu hebrejské, grécke a latinské mená sa hláskovo adaptujú (porov. rus. *Osip*, bulh., srb. *Ivan*), príznačné je tvorenie kompozít na spôsob národných mien; porov. *Christoforus* – *Christobor*, *Petrislav*, *Marislava* z *Maria* + *Slava* (Dalmácia, 13. stor.). Nápadnú obľubu starozákonných mien pozorujeme vo východnej Európe v r. 800 – 1200 najmä u šľachty. Stará domáca onymia sa udržala na území východnej cirkvi dôslednejšie na juhu ako v Rusku.

K. Jireček neuplatňuje len aspekt časový, ale aj zemepisný (areálový) a spoločenský (resp. hospodársko-spoločenský). Preto pridáva ako poslednú kapitolu *Prímená a priezviská* (*Zunamen und Familiennamen*). Samotné osobné mená nevystačili vzájomne odlišovať osoby, z ktorých mnohé mali rovnaké meno. Vzhľadom na spoločenské potreby a organizáciu spoločnosti sa pridávajú druhé mená, prímená. Tieto mená boli alebo len individuálne, nededičné, alebo neskôr ostávali aj pre nasledujúce generácie. V tomto smere bol rýchlejší vývin v mestách ako na vidieku. Autor si všima, ako tento vývin prebiehal v oblastiach stredozemného mora, u Germánov, v Uhorsku a u Slovanov (najpodrobnejšie opisuje situáciu u južných Slovanov). Napr. v románskych mestách Dalmácie v 10. stor. bolo bežné jedno meno, v 11. stor. sú už bežné prímená (zväčša individuálne), z ktorých sa neskôr v šľachtických rodoch a u obchodníkov vyvíja trieda dedičných mien, ale remeselníci ešte v 16. stor. v Dubrovniku nemajú pevné rodinné mená. Neskôr sa začínajú dediť patronymá a mená starých rodičov. U Nemcov má pevné rodové mená šľachta v 12. – 13. stor., mešťania v 14. stor., všeobecne sú priezviská rozšírené až v 16. stor. Jireček postrehol dôležitosť príznaku dedičnosti pri premene prímen na priezviská, na novú kategóriu osobných mien. Jeho pohľad na vývin osobných mien predstavuje prínos pre dejiny slovanskej antroponomastiky.

2.2. „Univerzitné prednášky: Miestne názvy.“

Úvod: Miestne názvy majú mnohoraké vzťahy s osobnými menami. Dôležité sú pre historika, geografa a svojim často konzervatívnym a archaickým rázom pre filológa. Pojem miestne názvy vymedzuje široko. Miestnymi názvami rozumie nie len pomenovania osídlených miest, dedín, hradov, kláštorov a samôt, ale aj pomenovania vôd všetkých druhov, prameňov, potokov, riek, vodopádov, jazier, ďalej aj mená žúp, krajov; ale priraduje sem i etnické mená, hoci už bola o nich reč vo výkladoch o osobných menách. Miestnymi názvami teda rozumie toponymá (zaradenie etnoným by bolo na mieste vo formulácii: miestne názvy od etnických mien, napr. *Šahy*, *Moravce* a pod.). Jireček poukazuje na vzťahy mena a onymického objektu, ktorý sa môže meniť. Svoje pozorovania dokumentuje na príkladoch z juhoslovanského teritória. Podľa pôvodu delí toponymá na útvary odvodené od osobných mien (starí vlastníci pôdy a i.). Tomuto pôvodu zodpovedá ich formálna ustrojenosť. Pri prehľade historických zmien toponým si všima aj zmeny pri preberaní názvu do jazyka iného národného spoločenstva (napr. *Cesar – grad*, *Zagreb – – Agram*).

Nasleduje prehľad novších toponomastických prác. Medzi všeobecnými dielami sa uvádzajú syntetické práce Miklošičove. Mladý Jireček vydal v r. 1872 štúdiu *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur* (98 str.). Literatúru k jednotlivým slovanským toponymám uvádza podľa teritoriálnej schémy. Porov. napr. „Elbeslaven. Böhmen, Mähren, Schlesien. Slovaken (tu sa opiera o prácu L. Niederleho *Národopisná mapa uherských Slováků*, Praha 1893),... Slovenen. Serbokroaten. Bulgarien. Makedonien. Außerhalb der jetzt slavischen Länder: Rumänien und Siebenbürgen, Epirus, Thessalia, Griechenland“.

Pokiaľ ide o jazykovú stavbu, spomína obvyklé využívanie jednotného čísla. Množné číslo je pri obyvateľských názvoch (*-jane*), pri patronymikách (*-iči*, *-ici*) a pri názvoch podľa národov a zamestnania.

Prehľad slovotvornej stavby nesie stopy porovnávacieho aspektu. Pri sufixe *-ice* (v starých českých a poľských pamiatkach prípona nominatívu životných *-ici*: *Dřevohostici*, 1326, ktorá sa potom zmenila na nom.-ak. pl. *-ice* ako pri neživotných a neosobných substantívach) pripomína, že v slovenčine je prípona *-ovce*: *Častovce*, *Dražkovce*, *Drahovce* a i. Ako pochybné uvádza *Bohuslavice* (dali by sa však uviesť početné mená na *-ice*: *Trakovice*, *Malženice*, *Košice*, *Levice* atď.). Pri exemplifikácii javu zo slovanskej toponymie (dokladá 22 sufixov) zachováva vypracovanú teritoriálnu schému. V tejto schéme uvádza Jireček „Slovaken“ vtedy, keď pozná doklady zo slovenčiny, porov. pri sufixe *-ěninъ*, *-janinъ*: *Lieskovany*, *Jäzerany*, *Kameňany*, *Močidlany*, *Michaľany* (Szent Mihály, Šar.), *Mikolčany*, *Jakuboviany*, *Topolčany*.

Pri miestnych názvoch z osobných mien odlišuje cudzie mená z národných jazykov a z kresťanských mien.

Pri toponymách z apelatív je najbohatšie zastúpená motivácia z oblasti flóry (ihličnaté dreviny, listnaté stromy, ovocné stromy, zelenina a kultúrne rastliny, malé rastliny), menej

z oblasti fauny. Pomerne dôsledne sa uvádzajú doklady aj zo slovenčiny pri listnatých a ihličnatých stromoch. Uveďme niekoľko príkladov:

jelъcha: Slovak. *Jelšava, Jelšovec, Jalšovce, Jalšovík (Jel-), Olšava, -vka, -vica, Olšovany*

čermъcha: Slovak. *Čremošne* (sic)

drěňъ: Slovak. *Drienové*

javorъ: Slovak. *Javorina, Berg Javorinka, Javorník*

klenъ: Slovak. *Kleňany, -nky.*

Celkove prednášky o slovanských miestnych názvoch nie sú spracované tak dôkladne ako prvá časť o slovanských osobných menách. Dokumentačný materiál je však rozšírený o slovenčinu. Jireček sa usiluje dokladať toponymiu tiež z neslovanských krajín (Grécko, Rumunsko). Jeho teritoriálne hľadisko sa vždy nekryje s kritériom národného jazyka.

3. Hoci rukopis prednášok o slovanských osobných menách v stredoveku a o slovanských miestnych názvoch nebol pripravený na publikovanie (najmä jeho toponymická časť), Konstantin Jireček priniesol na sklonku svojej vysokoškolskej činnosti do slovanskej onomastiky svieži pohľad historika – významného spoluzakladateľa balkanológie. Bohatý materiál z balkánskych území sa opiera o Jirečkove archívne výskumy. Diachrónny pohľad historika spojený s konfrontačnými prístupmi sa ukázal ako perspektívny.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Z ortografickej problematiky osobných mien. I. Metodologické poznámky k prepisovaniu stredovekých osobných mien do dnešného jazyka. II. Osobné meno *Fribina*. *Linguistica Slovaca*, 4 – 6, 1946 – 48, s. 90 – 106.
- BLANÁR, V.: Konstantin Jireček a Pavol Jozef Šafárik. (Z archívu K. Jirečka v Sofii). In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slovakistike. Zborník referátov venovaný 11. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae, Literárnovedný zborník 10, Jazykovedný zborník 11, Historický zborník 4. Red. P. Petrus et al. Košice 1993, s. 191 – 195.
- DOROVSKÝ, I.: Konstantin Jireček – život a dílo. Brno 1983.
- LEITSCH, W. – STOY, M.: Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907 – 1948. Wien-Köln-Graz 1983.

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Mikuláš Štec jubiluje

16. marca 2002 sa dožil významného životného jubilea popredný slovenský ukrajinista a slavista, dlhoročný pracovník Katedry ukrajinského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, prof. PhDr. Mikuláš Štec, DrSc. Narodil sa v Habure pri Medzilaborciach na slovensko-ukrajinskom jazykovom pomedzí, čo ho priam predurčilo na slavistickú dráhu. Dobré slavistické vzdelanie dostal už počas stredoškolských štúdií na Ruskom gymnáziu v Humennom. Bolo celkom prirodzené, keď sa po maturite rozhodol pokračovať v štúdiu ruského a ukrajinského jazyka aj na univerzite: na Karlovej univerzite v Prahe (1952 – 53) a na Kyjevskej štátnej univerzite v Kyjeve (1953 – 58).

Lásku k dialektológii v ňom prebudil profesor F. T. Žylko, popredný ukrajinský dialektológ, ktorého natoľko zaujal rodný dialekt jubilanta, že mu ponúkol aj tému diplomovej práce. Bola to veľká česť pre mladého adepta slavistiky, ale aj výzva pripraviť čo najlepší opis jazykového systému haburského dialektu, v ktorom sa podobne ako aj v ostatných ukrajinských (lemkovských) dialektoch na východnom Slovensku vyskytujú na jednej strane početné archaizmy a na druhej strane aj výrazné interferenčné javy ako výsledok slovensko-poľsko-ukrajinských jazykových kontaktov. Profesor Žylko viedol dlhé rozhovory so svojim diplomantom o jazykovom systéme ukrajinských (lemkovských) nárečí, ktoré pre spomínané vývinové tendencie i vďaka svojej genéze pomáhajú pri rekonštrukcii najstarších dejín ukrajinského jazyka.

Po absolutoriu na Kyjevskej štátnej univerzite Mikuláš Štec nastúpil na Katedru ukrajinského jazyka a literatúry VŠP v Prešove, ktorá sa r. 1959 stala súčasťou Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika. Na novom pracovisku ho čakalo veľa práce – vedeckovýskumnej, pedagogickej i organizačnej. Bolo treba vychovávať nových učiteľov ukrajinského jazyka a literatúry, organizovať výskum ukrajinských (lemkovských) nárečí, podieľať sa na príprave učebníc pre základné a stredné školy s ukrajinským vyučovacím jazykom. V rokoch 1968 – 1981 pôsobil ako vedúci katedry, 1970 – 1976 ako prodekan pre vzdelávaciu činnosť a v rokoch 1976 – 1990 ako dekan Filozofickej fakulty UPJŠ.

Nepoľavil ani vo vlastnej vedeckej príprave a r. 1964 obhájil na Kyjevskej štátnej univerzite dizertačnú prácu na tému *Spisovný jazyk Ukrajincov na Zakarpatskej oblasti a východnom Slovensku (po r. 1918)*, ktorá vyšla knižne r. 1969. Je to druhá téma, ktorej sa jubilant upísal a ku ktorej sa vrátil aj neskôr v doktorskej dizertácii, publikovanej r. 1996 pod názvom *Ukrajinský jazyk na Slovensku (Sociolingvistické a interlingvistické aspekty)*. Prednosťou tejto monografie M. Šteca je jej teoreticko-metodologický základ, široký porovnávaci aspekt, čo mu umožnilo podať jednak objektívny opis dejín spisovného jazyka v uvedenom regióne, jednak neraz veľmi zložitej jazykovej situácie na slovensko-ukrajinskom jazykovom pomedzí.

Tretou celoživotnou témou profesora Šteca je konfrontačný výskum spisovnej ukrajinčiny a spisovnej slovenčiny ako dvoch geneticky blízko príbuzných slovanských jazykov, ako aj otázok jazykovej kultúry spisovnej ukrajinčiny, fungujúcej v dvojjazyčnom slovensko-ukrajinskom jazykovom prostredí a ovplyvňovanej aj diglósiou, t. j. vzťahom vznikajúcim v procese komunikácie medzi dialektom ako štandardne nižším jazykovým útvarom a spisovným jazykom ako štandardne najvyšším jazykovým útvarom. Nezanedbateľný v tomto regióne bol aj zástoj slovenského jazyka, ruského jazyka a cirkevnoslovanská tradícia. Túto problematiku rieši M. Štec v spomínanej monografii formou pozoruhodnej teoretickej schémy rozvrstvenia národného jazyka ukrajinského (rusínskeho) obyvateľstva na jednotlivé útvary, čo mu umožnilo netradične určiť miesto spisovnej ukrajinčiny v živote Rusínov-Ukrajincov. M. Štec priznal, že spisovná ukrajinčina na východnom Slovensku má zväčša štatút knižného spisovného jazyka, lebo funguje najmä v písanej podobe.

V bežnej jazykovej praxi sa používa subštandardná varieta, v ktorej sa vyskytujú foneticko-fonologické, gramatické a lexikálne osobitosti, ktoré používatelia vedome vnášajú zo svojho nárečového prostredia.

Tento stručný životopisný medailón prof. Šteca by nebol úplný, keby sme nespomenuli ešte jednu oblasť, ktorej sa venuje v posledných rokoch a ktorá mu vyvstala pri štúdiu dejín spisovného jazyka, ale aj ukrajinských (lemkovských) dialektov na východnom Slovensku. Od r. 1990 prof. M. Štec prednáša cirkevnú slovančinu na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte PU. Výsledkom tejto jeho pedagogickej činnosti je vysokoškolská učebnica *Staroslovienčina a cirkevná slovančina*, ktorá vyšla v dvoch vydaniach (1994, 1997) ako prvá učebnica cirkevnej slovančiny na Slovensku. Autor v nej predkladá opis jazykového systému cirkevnoslovanského jazyka ukrajinskej redakcie v porovnaní so staroslovienskym jazykom, čo z metodického hľadiska značne uľahčuje štúdium tohto liturgického jazyka pravoslávneho a gréckokatolíckeho obyvateľstva na východnom Slovensku. Vhodným doplnkom učebnice je výber paralelných staroslovienskych a cirkevnoslovanských textov. M. Štec v súčasnosti pripravuje učebnicu cirkevnej slovančiny, venovanú opisu jazykového systému iba ukrajinského typu cirkevnoslovanského jazyka.

V posledných rokoch sa M. Štec venuje ponajviac vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti, ako aj výchove doktorandov. Organizačnú činnosť prenechal mladším kolegom. Mnohé povinnosti mu vyplývajú z členstva v redakčnej rade časopisu *Мовознавство*, ktorý vydáva Jazykovedný inštitút O. O. Potěbnju UAV v Kyjeve. Ako člen Národnej pravopisnej komisie Ukrajiny sa podieľa na riešení zložitých otázok ukrajinského pravopisu. Slovenskú jazykovedu zastupuje v Komisii pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitáte slavistov, a ako člen komisie pre obhajoby doktorských dizertácií v odbore ukrajinistiky pri Ukrajinskej akadémii vied v Kyjeve. Bohatá je aj jeho redakčná činnosť v početných zborníkoch a publikáciách doma i v zahraničí.

Záverom z úprimného srdca blahozeláme prof. Mikulášovi Štecovi k milým sedemdesiatinám a do ďalších rokov mu želáme veľa dobrého zdravia, tvorivého elánu, akribie, radosti a rodinnej pohody. Aby aj naďalej s rozvahou a s nadhľadom – tak ako doposiaľ – riešil zložité otázky našej doby.

МНОГАЯ ЛЕТЬ! БЛАГАЯ ЛЕТЬ!

Júlia Dudášová-Kriššáková

Životné jubileum profesora Dragoljuba Petroviča

V jubilejnom roku 2000 dovŕšil prof. Dr. Dragoljub Petrovič, významný srbský jazykovedec, svoje životné jubileum. K 65. narodeninám dostal veľmi pekný darček od Matice srbskej. Bol ním zborník, v ktorom je publikovaných 77 štúdií domácich i zahraničných jazykovedcov. Zborník uzrel svetlo sveta v r. 2001, a tak azda naša gratulácia bude prijatá aj s oneskorením.

Profesor Petrovič sa narodil v r. 1935 v Kosore blízko Podgorice, hlavného mesta Čiernej Hory. Základnú školu ukončil v Zmajeve, Gymnázium a Filozofickú fakultu v Novom Sade. V r. 1960 obhájil diplomovú prácu a v r. 1964 magisterskú prácu zo srbského jazyka. Témou jeho magisterskej práce bol hláskový systém rovského nárečia (*Glasovni sistem rovačkog govora*) v Čiernej Hore.

V rokoch 1964 – 1965 vyučoval na Pedagogickej akadémii v Nikšiči, neskôr sa stal asistentom na Filozofickej fakulte v Novom Sade, na ktorej bol do r. 1977 docentom, do r. 1982 mimoriadnym profesorom a po r. 1982 sa stal riadnym profesorom. Na tej istej fakulte v r. 1971 obhájil svoju doktorskú prácu s názvom *О говору Змијанја* (1971).

Profesor D. Petrovič prednáša dialektológiu srbského jazyka. Dvakrát bol zvolený za vedúceho Katedry srbského jazyka na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Veľa práce vynaložil a vkladá do vedeckej výchovy mladých dialektológov. Viacerí z nich predstavili svoje štúdie v menovanom zborníku, o ktorom ešte bude reč. Vo svojej vedeckej práci sa zaoberá výskumom srbských nárečí, osobitne sa venuje ich lexike a onomastike.

Vydal vyše 270 prác, spomedzi ktorých spomenieme aspoň knižné publikácie *O govoru Zmijanja* (1973), *Govor Eanije i Korduna* (1978) a objemnú monografiu *O govoru Vračana* (1972 – 1974), teda o nárečí Srbov žijúcich v Albánsku severne od Skadaru. Bibliografia prác profesora Petroviča do r.1999 je súčasťou spomenutého zborníka.

Profesor D. Petrovič je v súčasnosti jedným z najvýznamnejších srbských dialektológov, je členom Medziakademického výboru pre dialektologické atlasy Srbskej akadémie vied (SANU), členom redakčnej rady Srbského dialektologického zborníka SANU, ako aj jednotlivých komisií medzinárodného Komitétu slavistov – Medzinárodnej komisie pre jazykové kontakty, Medzinárodnej komisie Celoslovenského jazykového atlasu (OLA) a Medzinárodného redakčného kolégia Celokarpatského dialektologického atlasu (CKDA). V súvislosti s atlasovými projektami doteraz napísal a vydal vyše 70 prác vo vlastnej krajine, ale i v Záhrebe, v Skopje, v Moskve, Varšave, Kišineve, Lvove, Kyjeve a v Bratislave. Je zrejmé, že svojou vedeckou prácou je prof. Petrovič trvalo spojený s výskumom srbských dialektov.

Je potrebné spomenúť aj prácu prof. Petroviča ako vedeckého redaktora. Pripravil do tlače dva diely Vybraných spisov A. Beliča (*Izbrana dela A. Beliča*), štyri zväzky Zbraných spisov P. Iviča (*Celokupna dela P. Iviča*), Slovník báčskych Bunevcov (*Rečnik bačkih Bunjevaca*, 1990), knihu J. Kašiča – Stopou Vukovho slova (*Tragom Vukove reči*, 1987), Menoslov báčskych Buňevcov (*Imenoslov bačkih Bunjevaca*, 1994). Taktiež pripravil do tlače prvý diel Slovníka srbských nárečí Vojvodiny písmená A–B (*Rečnik srpskih govora Vojvodine A–B*).

Profesor D. Petrovič je členom redakcie Zborníka Matice srbskej pre filológiu a lingvistiku. Venuje sa i písaniu publicistických, kritických a polemických článkov. Väčšina z nich je publikovaná v knihe Škola nemého jazyka (*Škola nemuštog jezika*, 1996).

Aj keď život a prácu človeka možno len ťažko spoznať z niekoľkých strohých faktov, usilovali sme sa priblížiť aspoň tie najzákladnejšie podľa úvodného článku Alexandra Mladenoviča, ktorý je autorom oslávencovho vedeckého životopisu.

Ako sme už spomenuli, chceli by sme podať čo len základnú informáciu o Zborníku Matice srbskej pre filológiu a lingvistiku č. XLIII. Je v ňom publikovaných 77 príspevkov v ôsmich jazykoch, pričom prevládajú slovanské. Aj tematicky sú príspevky natoľko rozmanité, že zostavovatelia zborníka zvolili – vari najvhodnejšie – abecedné poradie prispievateľov. Nájdeme tu príspevky z etymológie, dialektológie, slavistického výskumu, najmä k medzinárodným atlasovým projektom OLA a CKDA. Striedajú sa teoretické štúdie s materiálovými, štúdie o medzijazykových kontaktoch so štúdiami venovanými niektorému konkrétnemu jazyku alebo jeho nárečiam. Nájdeme tu príspevky z histórie srbského jazyka i z jazyka, ktorý sám už je históriou – zo staroslovienčiny. Niektoré štúdie sa zaoberajú filozofickými otázkami jazyka, ďalšie zasa načierajú do nových politických a kultúrnych jazykových súvislostí. Prispievateľmi sú jazykovedci, ktorí už majú meno, mnohí nielen vo vlastnej krajine, ale i jazykovedci, ktorí si meno ešte len budujú.

Z Bratislavy sú v zborníku traja prispievatelia: z Filozofickej fakulty UK prof. P. Žigo so štúdiom *Vývin slovenskej a srbskej lexiky na pozadí kvalitatívnych vlastností času*, G. Múcsková s témou *Porovnanie sémantických štruktúr názvov húb spracovaných v 5. zväzku CKDA* a z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV L. Dvornická s prácou *Téma chudoby v slovenskej nárečovej frazeológii*. Slovenskej menšiny žijúcej na území Juhoslávie sa týkajú príspevky novosadských lingvistov D. Dudka *Charakteristické znaky priezvisk Slovákov v Juhoslávii* a M. Dudka *Kompromisná replika u uslovima jezičke dijaspora* (Kompromisná replika v podmienkach jazykovej diaspory).

Profesor Petrovič dostal naozaj pekný dar. Ako sa píše vo venovaní zborníka, dar od svojich priateľov, kolegov, žiakov a Matice srbskej. Želáme mu aj naďalej pevné zdravie a veľa síl do nových vedeckých projektov.

Lubica Dvornická

BLANÁR, V.: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktion der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation.

Hildesheim – Zürich – New York, Georg Olms Verlag 2001. 207 s.

Už v recenzii monografie Vincenta Blanára *Teória vlastného mena* (Slavica Slovaca, 32, 1997, č. 2, s. 177 – 179) sme signalizovali, že autor pripravuje nemeckú mutáciu tejto monografie. Tento projekt sa na konci roka 2001 stal skutkom: v rade prestížnej edície Germanistische Linguistik, vydávanej vo vydavateľstve Georga Olmsa, ako 164. – 165. zväzok vyšiel titul V. Blanára pod názvom *Theorie des Eigennamens*. Prácu tvorí 13 kapitol (ktoré svojimi názvami zodpovedajú východiskovému slovenskému textu s analogickým názvom *Teória vlastného mena*), ako aj nevyhnutné úvodné a záverečné texty, t. j. na začiatku práce sprievodné slovo vydavateľa publikácie profesora Friedhelma Debusa z Kielu a predslov autora a v závere zhrnutie výsledkov, súpis skratiek a odbornej literatúry a napokon výberový autorský register.

F. Debus svoje sprievodné slovo začína konštatovaním, že predkladaným dielom prichádza k slovu „jeden z najprofilovanejších bádateľov v onomastike vo východnej Európe“, a v krátkosti osvetľuje históriu vzniku vychádzajúceho diela: predstavuje sa ako pôvodca návrhu, aby V. Blanár zhmul svoju teóriu mena do nemeckého vydania. Príprava pôvodného vydania v slovenčine a jeho prekladanie do nemčiny spôsobili, že nemecké vydanie sa oddialilo, ale podarilo sa ho pripraviť pri príležitosti 80. výročia narodenia autora. V závere vydavateľ vyslovuje želanie, aby Blanárovo dielo „zúrodnilo ďalšiu onomastiku v oblasti, ktorá od začiatku výskumu vlastných mien bola zanedbávaná: teóriu vlastného mena“.

A práve táto myšlienka, ako sa zdá, vyvolal „tichú“ polemiku medzi vydavateľom a autorom *Teórie vlastného mena*, ktorý hneď na nasledujúcom liste vo svojom predslove na záver – tiež vo forme želania – píše, že „táto stále aktuálna problematika statusu vlastných mien... už od čias gréckych filozofov pútala a ďalej púta pozornosť mysliteľov z rozmanitých vedných disciplín“. Takéto stanovisko autora vonkoncom neprekvapuje, keď si uvedomíme, že autor sám sa teoretickej problematike vlastných mien venuje už vyše pol storočia – od svojej doktorskej dizertačnej práce s názvom *Osobné mená*. K základom semiologickej onomastiky, ktorá nesie dátum vzniku rok 1945 a ktorú spomína aj v úvode svojej monografie o teórii vlastného mena (v nemeckej verzii na s. 11).

Odôvodnene sa možno nazdávať, že o spomínanej ponuke na vydanie súhrnnej práce o teoretickej problematike vlastných mien v nemčine rozhodla práve teoretická a metodologická priebojnosť onomastických štúdií V. Blanára, široko známych nielen na Slovensku, prípadne v bývalom Česko-Slovensku, ale aj v bližšom či vzdialenejšom zahraničí. Teoretickú a metodologickú oporu Blanárových onomastických výskumov predstavovali a predstavujú také princípy a postupy, ako je znakovosť onymických prvkov, ich jazyková a spoločenská dimenzia a funkčnosť, systémový prístup, sémantická analýza vlastného mena a formulovanie špecificky onomastického vo význame a výraze vlastného mena, kombinácia semaziologického a onomaziologického prístupu pri vedeckom poznávaní problematiky vlastných mien, široké uplatňovanie porovnávacieho medzijazykového prístupu a dôraz na pevnú zaradenosť vlastného mena v sociálnom priestore človeka a jazyka. Tieto vlastnosti sa naplno ukazujú práve v súhrnnej monografii V. Blanára venovanej teórii vlastného mena.

Aj autor sa v predslove venuje histórii vzniku slovenskej i nemeckej verzie monografie o teórii vlastného mena a pripomína, že sa pri tvorbe nemeckej verzie v širokej miere usiloval brať do úvahy nemeckého čitateľa; preto veľa v nej formuloval práve z tohto zorného uhla, pričom sa to poľa autora týka predovšetkým formálnej stránky onymických znakov. Táto zovšeobecňujúca formulácia nepochybne vystihuje podstatu nemeckej verzie Blanárovej monografie, ale z hľadiska vystihnutia miery autorskej úpravy nemeckého vydania je ešte stále akási priskromná. Na jej základe čitateľ môže očakávať, že autor venoval ešte väčšiu pozornosť germanistickej onomastickej literatúre a že sa sústredil predovšetkým na obohatenie ilustratívnych príkladov nemeckými dokladmi, prípadne na nahradenie niektorých priveľmi exkluzívnych slovenských príkladov zodpovedajúcimi nemeckými. Takéto očakávanie sa naplnilo. No treba objektívne povedať, že na niektorých

miestach sú zásahy do východiskového slovenského textu oveľa podstatnejšie, niektoré výklady zo slovenskej verzie sú vypustené a v nemeckej verzii sú nahradené inými textami. Môžeme to ukázať na príklade zo s. 143 – 148 slovenskej verzie: tu autor podrobne rozoberá osobné meno Eugen Pauliny, a to jednak jeho jazykovú stránku a jednak onymickú platnosť tohto mena v mennej sústave. Naproti tomu v zodpovedajúcej kapitole nemeckej verzie pod názvom Začlenenie vlastných mien do slovotvorných radov a frekvenčná distribúcia (s. 118 – 120) sa z rovnakých dvoch stránok venuje rozboru nemeckého ženského mena Gertrud Langer(ová). To značí, že výskumná tematika aj metodický postup v oboch verziách zostávajú nezmenené, ale predmet výskumnej pozornosti sa mení, zreteľne sa prispôbuje nemeckému čitateľovi.

Spomínané teoretické a metodologické postuláty sa v Blanárovej nemeckej monografii zreteľne prejavujú už v rozvrhnutí látky do kapitol a v slede kapitol: autor postupne rozoberá komplexný prístup k problematike vlastného mena, funkčnú podmienenosť sémantického protikladu apelatívum : proprium, potom formuluje vlastné chápanie otázky, charakterizuje onymický objekt a onymickú nomináciu a vlastné meno ako jednotu všeobecného, jednotlivého a špecifického, predkladá porovnávaciu analýzu vybraných príkladov z hľadiska lexikálnej a onymickej sémantiky, všima si prechody medzi apelatívom a vlastným menom a zhŕňa onymickú sémantiku a onymickú nomináciu, podrobne analyzuje výrazovú stránku onymického znaku, predstavuje systém vlastných mien, osobitne rozoberá onymický systém zo spoločensko-komunikatívneho hľadiska a napokon opisuje paradigmu, predmet a metódy onomastických disciplín.

Ako svedčí aj prehľad Blanárovej vedeckovýskumnej publikačnej aktivity uverejnený v knihe, jeho koncepcia vlastného mena a onomastiky sa kontinuálne vyvíjala od spomenutej doktorskej rozpravy z roku 1945 až po syntézu v podobe predloženej Teórie vlastného mena. Svoju koncepciu rozpracúval v hlbokom, aktívnom a konštruktívnom dotyku jednak so starostlivo zhromažďovanou, mnohostrannou a reprezentatívnou jazykovou metódou a jednak s bohatou odbornou onomastickou, semaziologickou a vo všeobecnosti lexikologickou a jazykovednou literatúrou. Nevšedne široký záber použitej domácej, ale najmä zahraničnej odbornej literatúry v monografii predstavuje súpis zaoberajúci 26 strán (od 180 po 205). Plných 35 položiek tohto súpisu patrí menu V. Blanár, čo nepochybne svedčí o celoživotnom hlbokom vedeckom záujme autora o problematiku vlastných mien, ako aj o spomínanom kontinuálnom rozvíjaní tejto výskumnej témy počas svojej už vyše polstoročnej vedeckovýskumnej práce na poli onomastiky a jazykovedy vôbec.

Popri bohatstve a mnohostrannosti analyzovaného jazykového materiálu si v prácach V. Blanára možno všimnúť ešte jednu stránku, a to vývinový aspekt, ktorý výrazne uplatňuje aj vo svojich onomastických štúdiách a ktorý mu umožňuje významne obohatiť výskumnú dimenziu svojho diela a aj pomocou nej sa komplexnejšie vedecky zmocniť zložitej jazykovej skutočnosti.

Výdanie Blanárovej Teórie vlastného mena v nemčine hodnotíme ako významný vedecký aj kultúrny čin, ktorý dobre reprezentuje svojho autora V. Blanára ako poprednú osobnosť slovenskej jazykovedy, ale aj slovenskú jazykovedu ako celok, jej teoretickú a metodologickú úroveň, o ktorú sa významným spôsobom pričínal sám V. Blanár. Autorovi sa v mene jazykovednej obce na Slovensku patrí poďakovať za jeho celoživotnú vernosť jazykovede a za výsledky, ktoré svojou vedeckou akribiou a pracovitosťou dosiahol. Napokon sa na informáciu ešte žiada dodať, že teória vlastného mena nie je jedinou monografiou, ktorá v zahraničí vyšla pri príležitosti osemdesiatročného životného jubilea V. Blanára. Univerzitné vydavateľstvo v Lipsku totiž v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV pri rovnakej príležitosti vydalo s vročením 2000 na 257 stranách pozoruhodný výber Blanárových jazykovedných a onomastických prác pod názvom *Selecta Linguistica et Onomastica*. Vydavateľom publikácie je známy nemecký slavista profesor Ernst Eichler. Aj toto dielo dôstojne pripomína a aj v budúcnosti bude pripomínať zastavenie sa pri sviatku slovenskej jazykovedy, za ktorý treba pokladať 80. výročie narodenia profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc.

Ján Kačala

BUFFA, F.: Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov.

1. vyd. Prešov, Vydavateľstvo Náuka 2001. 49 s.

V poslednom čase sa aj u nás venuje čoraz viac jazykovedcov komparatistike, pričom sa skúšajú rozličné metódy i spôsoby výskumu. Aj náš známy polonista Ferdinand Buffa sa v recenzovanej práci pokúša porovnávacou metódou na obsiahlom materiáli konfrontovať poľskú a slovenskú lexiku z hľadiska pomenovacích funkcií jazyka. Pritom nadväzuje na svoju monografiu *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov* (1998), týkajúcu sa porovnávania hláskoslovnej, grafickej, ortografickej oblasti a tvaroslovnej i slovotvornej roviny poľštiny a slovenčiny.

Podľa autora základným cieľom recenzovaného krátkeho náčrtu „ako výťahu pôvodne obširnej monografie“ (s. 5) je poukázať na rozličné druhy rozdielov, odlišností, podobností a zhôd medzi jednotkami porovnávaných lexikálnych systémov poľštiny a slovenčiny, a to pri všetkých typoch pomenovaní, avšak len v oblasti substantív. Pozoruhodná je autorova snaha o postihnutie rozličných stupňov diferencií, teda od maximálnej rozdielnosti cez väčšie alebo menšie odlišnosti a podobnosti až k minimálnej odlišnosti, ba až skoro k úplnej totožnosti, zhodnosti jednotlivých obsahovo i formálne súvzťažných poľských a slovenských lexém. (O podobné detailnejšie členenie sa autor pokúsil pri porovnávaní poľskej a slovenskej frazeológie, kde rozoznáva dvojice zhodných, súbežných, rozdielných, samostatných a svojských poľských a slovenských frazém. Porov. *O poľskej a slovenskej frazeológii*, 1993.) O jednotlivých skupinách a najmä o niektorých dokladoch v nich možno s autorom polemizovať, ale nemožno autorovi uprieť snahu detailnejším delením materiálu dostať sa k podrobnejšej charakteristike rozoberaných lexém.

V prvej kapitole sa hovorí o početných poľsko-slovenských lexikálnych dvojiciach so zhodným obsahom, ale s úplne rozdielnymi formami (pričom sa abstrahuje od hláskoslovne a graficky odlišných foriem). Sú to najmä značkové slová typu *droga – cesta*, ďalej sú tu časté dvojice domáceho a pôvodom cudzieho slova typu *kalesony – spodky*, *listopad – november*, resp. dvojice slov cudzieho pôvodu v oboch jazykoch typu *gielda – burza*, ale sú tu časté aj pozoruhodné dvojice novších odvodenín typu *ręcznik – uterák*, *nadzień – plnka*, *naszyjnik – náhrdelník*, *odbiornik – prijímač*, *wieprzowina – bravčovina*, *wielokąt – mnohouholník*, pričom pri posledných typoch je už napriek formálnej odlišnosti značná motivačná blízkosť, až totožnosť (p. posledné dva typy). Istá nepresnosť, ktorej si bol vedomý aj autor (s. 9), je však v tejto kapitole pri označovaní „zhodný význam“, pretože v niektorých kontextoch alebo v ustálených spojeniach takéto lexémy môžu mať aj rozdielne významy v porovnávaných jazykoch.

Druhá, príbuzná kapitola zahŕňa také významovo zhodné poľsko-slovenské lexikálne dvojice, ktorých zložky majú čiastočne zhodnú a čiastočne odlišnú formu. Takáto odlišnosť sa týka najmä afixálnej časti názvu, resp. jednej zložky zloženiny alebo viacslovného pomenovania. Ide o dvojice názvov typu *nasładowca – nasledovateľ*, *naprawa – oprava*, *przeżycie – zážitok*; *wielościan – mnohosten*, *wodociąg – vodovod*, *kołodziej – kolár*. Je to vlastne prechodná oblasť od dvojíc so zhodným významom a úplne odlišnou formou k oblasti so zhodným významom a zhodnou formou.

V tretej kapitole sú dvojice poľských a slovenských lexém so zhodnou formou i so zhodným významom, pričom sa abstrahuje od spomínaných už grafických a hláskových rozdielov, ako aj od významových rozdielov vyskytujúcich sa v ojedinelých ustálených slovných spojeniach. So spomínanými grafickými a hláskoslovnými rozdielmi možno súhlasiť, ale zložitejšie je to s kontextovými rozdielmi, ktoré nie sú zanedbateľné, lebo značne skresľujú vzťah takýchto dvojíc. Sú to prípady typu *pole = pole* (napr. *magnetyczne, grawitacyjne – magnetické, gravitačné pole*), ale *pole karne = trestné územie*, *pole trójkąta = plocha trojuholníka* a pod. Ide tu o typy ako *nos – nos*, *rolnik – roľník*, *kontekst – kontext*, *groch – hrach*, *czarnoziem – čiernozem*.

Žiada sa uviesť, že v každej z uvedených troch kapitol sú primerane doložené aj viacslovné pomenovania, ďalej aj frazeologické jednotky a ustálené prirovnania.

Ďalšia (stručná) kapitola sa týka dvojíc so zhodnou formou, ale s rozdielnym významom v poľštine a slovenčine. Sú to medzijazykové homonymá, tzv. paronymá typu *zapach „vôňa“ – zápach „smrôd“*, *deresz „strakatý kôň“ – dereš „narzedzie tortur“*. (Ako zaujímavosť autor tu uvádza, že ako prvý u nás upozornil na tento jav už v r. 1957.) Podobne veľmi stručná je aj kapitola o bezekvivalentných pomenovaniach v poľštine typu

bigos, lajkonik, koltun a v slovenčine napr. *lokša, parenica, športka* a pod. Pozoruhodná je tu skupina slovenských lexém, za ktoré sú v poľštine iba názvy so širším obsahom, takže si vyžadujú (napr. v slovníku) sémantizáciu, porov. *obyvateľka – pokój (dzienny), vstupenka – bilet (wstępu), nocležné – opłata (za nocleg)* a pod.

Celkove autorovi z uvedeného porovnania vychádza, že medzi poľskou a slovenskou lexikou prevažujú rozličného stupňa rozdiely nad zhodami, pričom tieto rozdiely môžu mať rozličnú motiváciu, čo sa však dnes už dosť ťažko zisťuje (p. niektoré autorove pokusy na s. 12). Podľa autora možno v súčasnosti očakávať aj v oblasti lexiky nárast spoločných alebo podobných lexikálnych prvkov (najmä prevzatých) v oboch porovnávaných jazykoch (s. 41). Recenzovaná práca aj napriek svojej stručnosti je závažným pokusom o komparatistickú charakteristiku lexiky dvoch príbuzných jazykov, poľštiny a slovenčiny, takže môže byť inšpiračným popudom pre detailnejšie rozbery v tejto oblasti.

Štefan Lipták

KRŠKO, J.: *Terénne názvy z Muránskej doliny.*

Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied 2001.

Na sklonku roku 2001 obohatila slovenskú onomastickú knižnicu publikácia Jaromíra Krška s priliehavým názvom *Terénne názvy z Muránskej doliny*. Monografia je len prirodzeným vyústením autorovho niekoľkokoročného výskumného záujmu o pomenovania terénnych objektov v Muránskej doline. Nemožno však povedať, že ide o úplne bežnú onomastickú prácu. V predchádzajúcich príspevkoch do slovenskej onomastiky (napr. 1996, 1998) J. Krško totiž viac ráz zdôraznil potrebu vnímať vlastné mená v ich komplexnosti, teda aj ako javy sociolingvistické a psycholingvistické. Takýto prístup napokon vyplýva aj zo samotnej podstaty vlastného mena a jeho špecifik, čo dokumentuje aj predstavovaná práca. Autor si v práci podrobne všimá aj vplyv neslovanských etník na osídlenie skúmaného regiónu a jeho odraz v toponymii Muránskej doliny.

Vo všeobecnej časti nadväzuje na diskusiu o toponomastickej terminológii. Keďže si všimá nielen názvy vrchov, lesov či polí, ale aj onymické body ojkonymického priestoru, ktoré pôvodne mohli byť chotárnymi názvami (napr. Cesta do kostola v obci Muránska Huta), so zreteľom na objekt svojho výskumu prijíma ako hyperonymum termín terénny názov a objekty, ktorými sa v ďalších kapitolách zaoberá, bližšie špecifikuje. Heuristický výskum bádateľovi priniesol i potrebu zmeniť sa o hranici medzi apelatívami a propriami. Hádám najväčšie problémy zaznamenáva v rozlišovaní apelatív a proprií v predložkových názvoch (v niektorých prípadoch dokumentuje až tri rôzne podoby). V takýchto prípadoch sa východiskom stáva existencia, resp. neexistencia primárneho názvu a chápanie relačného objektu ako apelatíva, ak funguje v aktívnej slovnej zásobe, a propria, ak sa pôvodné apelatívum v aktívnej slovnej zásobe nenachádza. Týmto problémom sa venovali napr. V. Šmilauer (1970), M. Majtán (1996), ale aj J. Krško (1990). Preto pokladá za nevyhnutné, aby štandardizácia takýchto názvov odzrkadľovala poznanie terénnych názvov konkrétnej lokality, ako aj proces ich vzniku. Vo všeobecnej časti monografie predstavuje J. Krško aj pomerne komplexný pohľad na polyonymiu terénnych názvov, ktorú dokladá množstvom názvov zo skúmaného regiónu. Ako dosvedčujú súčasné výskumy slovenskej hydronomastiky, tento jav sa výrazne vyskytuje najmä v pomenúvaní menej dôležitých tokov. Bohatý materiál získaný heuristickým výskumom autorovi umožňuje pomenovať aj príčiny polyonymie. Tie súvisia najmä s pretvárajúcou činnosťou človeka (autor sem zaraďuje vznik nového názvu zmenou charakteru lokality alebo jej hospodárskeho využívania, zmenu vlastníka, uprednostnenie iného motivačného činiteľa, zmenu štruktúry názvu, a to elipsou alebo univerbizáciou). Ďalšie podrobnejšie skúmanie tohto javu viedlo J. Krška k odhaľovaniu podstaty tzv. mikrosociálnych toponým, teda individuálne používaných názvov, ktoré sa zväčša viažu len na určitý okruh používateľov, členov istej mikrosociety (či už príbuzenskej alebo profesijnej, napr. poľovníci). Mikrosociálne toponymá (tento pojem uprednostňuje pred pojmom rodinná forma toponyma) autor identifikoval predovšetkým tam, kde bolo nevyhnutné objekty rovnakého charakteru od seba navzájom odlišiť. Závažnosť výskumu takýchto sociálne i komunikačne limitovaných názvov smeruje, ako poznamenáva J. Krško, k fungovaniu vlastných mien v uzavretých skupinách, teda k socioonomastike.

Autor vyčleňuje niekoľko typov polyonymie. Prvý sa dotýka chronologickej roviny a neraz problematickej identifikácie a lokalizácie pomenúvaného objektu a takisto stotožnenia s dnešným pomenovaným objektom. Ďalší typ vyplýva z protikladu medzi všeobecne používaným názvom a individuálne používaným názvom. Z výskumu vyplýva, že roviny nárečových – spisovný tvar a neštandardizovaný – štandardizovaný (úradný) názov sa prekrývajú, pretože do máp sa zapisujú (štandardizujú) spisovné tvary. Ďalšie typy polyonymie vyčleňuje protikladmi neutrálnosť – expresívnosť, pôvodnosť – substituovanosť do iného jazyka (podobne Karas, 1968; Majtán, 1974, 1976). Heuristický výskum autorovi umožnil bližšie analyzovať aj formálny proces vzniku nových pomenovaní. Medzi štyri doložené spôsoby zaraďuje zmenu onymizovaného apelatíva, čo často súvisí so zmenou charakteru pomenúvaného objektu (Črchl'a > Košariská); zmenu lexémy vo viacčlennom názve so zachovaním počtu členov názvu; univerbizáciu (deriváciou, substantivizáciou, elipsou, metonymiou a pod.) a napokon zmenu súvisiacu s individuálnym vzťahom k osobe, z ktorej mena je terénny názov odvodený. Tento typ polyonymie vychádza napríklad z kontrapozície úradné krstné meno – hypokoristická podoba. Tu treba osobitne oceniť, že J. Krško používa termín krstné meno, ktorý sa v období socializmu z ideologických príčin celkom vytlačil zo slovenských textov, keďže v sebe obsahoval narážku na vecnú súvislosť s náboženským obradom. Namiesto neho sa presadzoval termín rodné meno, ktorý pôsobil zavádzajúco, pretože takto sa pôvodne nazývalo priezvisko ženy za slobodna.

Dôležitou súčasťou Krškovo výskumu bolo sledovanie vplyvu dialektu skúmaného územia, zaraďovaného do skupiny gemerských nárečí, na terénne názvy. Ich realizáciu v nárečí zapisuje podľa zásad fonetickej transkripcie. Všíma si aj špecifické nárečové prvky jednotlivých obcí a dokladá ich terénnymi názvami. Mnohé z nich predstavujú veľmi staré zachované podoby, ktorých v súčasnom stave nárečí už nieto. Skúmanie takejto lexiky, pochopiteľne, významným spôsobom vyplňa medzeru v historickej lexike národného jazyka. Pri charakteristike obsahových modelov terénnych názvov autor použil desiatinné triedenie V. Šmilauera, dokazujúce bohatosť toponymie Muránskej doliny.

Osobitne si autor všima terénne názvy odvodené z osobných mien. Tie overoval z dostupných prameňov. V prípadoch, v ktorých šlo o názvy odvodené z prezývok, vysvetlenie motivácie bolo viazané na spoluprácu s informátormi. V súvislosti so štandardizáciou podobných názvov upozorňuje, že neraz dochádza k nárečovej homonymii (názov *Fapeška* podľa osobného mena *Fapeš*, v ľud. etymológii *papešky* > náreč. *papeški* „papeky“). Všíma si aj typy sufikálnej derivácie, ktorou mnohé terénne názvy vznikli a podrobne analyzuje slovotvorné modely skúmaného korpusu názvov.

Výraznú pozornosť venoval J. Krško vzťahu medzi regionálnymi špecifikami a terénnymi názvami. Prvý veľký okruh názvov súvisí s typickým zamestnaním obyvateľov, druhý odzrkadľuje nemeckú kolonizáciu. Výrazný vplyv na formovanie terénnych názvov v Muránskej doline autor identifikoval v ťažbe a spracovaní železnej rudy a v súvisiacich pracovných činnostiach, ktoré majú v skúmanom regióne takmer dvojtisícročnú tradíciu. Mnohé názvy tohto charakteru sú nemeckého pôvodu. Po rokoch 1241 a 1242, keď demografický a hospodársky rozvoj regiónu negatívne poznamenal tatársky vpád, prichádzajú do oblasti na pozvanie kráľa cudzinci. Šoltýs Stojan pozval do okolia Revúcej obyvateľov z nemeckého Porýnia, prevažne baníkov. J. Krško dokumentuje tri formy vplyvu nemčiny na terénne názvy Muránskej doliny, a to proprializáciu nemeckých apelatív, vznik názvov z mien jednotlivcov (posesívny vzťah), časť z nich sa univerbizovala a v názve zostalo len meno majiteľa. Aj tu zaznamenáva mikrosociálne toponymá (napr. z poľovníckeho prostredia *Jégeres* < nem. *der Jäger* „poľovník“; označenie lesnej poľany, na ktorej poľovníci striehnu na zver). Autor dokumentuje aj terénne názvy motivované dobíjaním hradu Muráň (*Šance* < *der Schanze* „hradba, násyp“) a venuje sa interpretácii viacerých názvov nemeckého pôvodu, ktoré sú však neraz ovplyvnené dialektom alebo komolením, napr. *Hemtribel*, *Hemtriber*, *Hemtribr* – *das Heim* „domov“, apel. *der Bühel* „vršok“; označenie kopca rozdeľujúceho chotáre obcí, pričom sám leží v chotári jednej z nich, „domáci (revúcky) kopec“. Zaoberá sa aj terénnymi názvami, ktoré vznikli podľa mien majiteľov. V skúmanom regióne okrem domácich a nemeckých názvov zaznamenáva aj také, ktoré súvisia s valaskou kolonizáciou. Najmenej frekventované v súbore terénnych názvov Muránskej doliny sú propriá maďarského pôvodu.

Ďalšiu časť práce autor venoval lexikálno-sémantickému rozboru terénnych názvov, a to podľa jednotlivých obcí (Muránska Huta, Muránska Lehota, Muráň, Muránska Dlhá Lúka, Revúca). Heslá tvorí sedem komponentov:

1. druhové označenie objektu, 2. názov (pri polynymickom objekte názvy) získaný terénnym výskumom, 3. názov doložený v pozemkovo-knižných mapách, 4. názov doložený z prameňov zostavených J. Orlovským, 5. názov zapísaný v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, 6. výklad názvu, resp. názvov (lexikálno-sémantická alebo slovtvorná interpretácia), 7. motivácia názvu. Publikáciu formou prílohy dopĺňa zoznam terénnych názvov zostavený podľa jednotlivých obcí a podľa prameňov, o ktorých sme sa už zmienili.

Predstavovaná monografia Jaromíra Krška poskytuje ucelený pohľad do minulosti Muránskej doliny prostredníctvom terénnych názvov, dokumentujúci aj podiel neslovanských etník na vývine skúmaného regiónu. Výsledky jednotlivých výskumov autora upozornili na potrebu všímať si v onymii sociálny, resp. sociálno-psychologický aspekt, ktorý bude jedným z výskumných objektov J. Krška v nasledujúcom období.

Juraj Hladký

KUCHAR, R.: Žilinská právna kniha. Záписы právnych úkonov žilinských mešťanov.

Žilina, Knižné centrum 2001. 103 s.

V r. 1993 vydal R. Kuchar prvú časť Žilinskej knihy, ktorou bol preklad magdeburského práva pod názvom Žilinská právna kniha (magdeburské právo) (Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1993. 135 s., 10 s. obrazová príloha). V štúdiu, ktorú k vydaniu autor priložil, naznačil niektoré problémy jazyka prekladu tohto textu. Na túto edíciu nadväzuje bezprostredne jeho vydanie záписov právnych úkonov žilinských mešťanov z 15. a zo začiatku 16. storočia: *Žilinská právna kniha. Záписы právnych úkonov žilinských mešťanov* (Žilina, Knižné centrum 2001. 103 s.). Vydaním tohto diela autor sprístupnil odbornej i širšej verejnosti texty záписov a poskytol tak okrem možnosti hlbšieho štúdia jazyka pamiatky aj možnosť spoznávať spôsob života slovenského etnika v oblasti majetkovoprávných vzťahov v polovici 15. a začiatkom 16. storočia. Sám autor poznamenáva, že vydaním záписov právnych úkonov pred žilinskou mestskou radou sa naplnila myšlienka neobohého profesora Jána Stanislava o sprístupnení textov Žilinskej knihy v transliterovanej podobe.

V publikácii sú zahrnuté iba texty, ktoré sú písané slovenčinou 15. storočia, ktorá predstavuje, resp. ich jazyk predstavuje nadnárečový jazykový útvar západoslovenského typu s početnými jazykovými prvkami, ktoré sú blízke stredoslovenským nárečiam. Publikácia neobsahuje latinské a nemecké texty.

Cennou súčasťou diela je úvodná autorova poznámka k spoločensko-hospodárskej a jazykovej situácii v čase vzniku žilinských záписov. Autor v nej zdôrazňuje úlohu vyspelého slovenského (domáceho) etnika pri rozvíjaní hospodárskeho vzrastu Žiliny. Upozorňuje na význam politickej a právnej aktivity Slovákov (1381 Privilegium pro Slavis), ktorá sa v konečnom dôsledku prejavila aj v oblasti jazyka a nedlho potom (1473), keď bol do slovenčiny preložený z iniciatívy žilinského richtára V. Pangráca významný nemecký právny kódex magdeburského práva, ktorý bol prepísaný pre Žilinu v Krupine asi v r. 1379. Tak bol položený základ vzniku Žilinskej knihy, ktorej súčasťou sa stal aj text rozličných právnych úkonov žilinských mešťanov (z rokov 1451 – 1561), z ktorých viaceré nesú výraznú pečať slovenčiny. Problematikou jazyka Žilinskej knihy sa autor zaoberal už aj vo svojich starších štúdiách od r. 1969 (napríklad *K Chaloupeckého prepisu Žilinskej knihy*. Jazykovedný časopis, XX, 1969, 1, s. 50 – 62; *Jazyk mesta Žiliny v 15. – 16. storočí*. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 2000, s. 133 – 137 a i.).

Hodnotu Kucharových transliterovaných záписov zvyšuje bohatý poznámkový aparát za každým z nich, obsahujúci okrem iného aj porovnávajúce informácie o odlišnostiach v jeho transliterácii a v Chaloupeckého transkripcii originálu (p. Chaloupecký, V.: *Kniha Žilinská*. Bratislava, Nákladom Učené spoločnosti Šafarikovy 1934. 239 s.).

V komentárovej časti publikácie venovanej jazyku autor podáva prehľad doterajšej odbornej literatúry k problematike jazyka Žilinskej knihy. Za dôležité pokladá ukázať, aké bolo zastúpenie lexikálnych

a gramatických jazykových prostriedkov slovenčiny od začiatku 15. storočia v obidvoch častiach textov Žilinskej knihy, pričom konštatuje, že slovenskosť slovnej zásoby v Žilinskej knihe je neodškriepiteľná, a to v písomne zachytenej hovorovej reči i v terminologickej vrstve slovnej zásoby jazyka. Originálny je prístup autora a jeho vedecky zdôvodnené zistenia k uvedenej téme. Veď všeobecne sa jazyk Žilinskej knihy pokladá za češtinu. Preniknutie autora do problematiky textov a ich jazykových javov vyplýva zo štúdia a porovnávania konkrétnych jazykových prvkov v rozsiahlej domácej i cudzej odbornej literatúre jazykovedného zamerania, konkrétne v oblasti vývinu slovenského jazyka, ale aj niektorých slovanských jazykov.

Slovenské jazykové javy autor dokladá vo všetkých jazykových rovinách (fonológia, morfológia, syntax). Autor uvádza viaceré morfológické javy poukazujúce na slovenčinu, napríklad prípona *-om* pri substantívach maskulín a neutier v datíve a inštrumentáli sg. a pl., *-ov (-of, -uof)* v genitíve pl. maskulín a pod. Pozoruhodné sú jeho zistenia v oblasti príbuzenskej terminológie, najmä však v oblasti právnej terminológie (*sestrenica, sestrenec, strýčený brat, otčizna, umoriť, slobodiť, postúpiť, prísť k človečenstvu, pre lepšie svedomie*). Slovenská podoba spomenutých lexém súvisí podľa autora s faktom, že pri preklade magdeburského práva do slovenčiny a pri právnych zápisoch v Žilinskej knihe sa bral zreteľ na slovenského adresáta textov, ako sa to napokon konštatovalo aj v štúdiách V. Chaloupeckého alebo F. Ryšánka, najmä však I. Nemca a E. Michálka (s. 75, 93). Zaujímavé sú autorove sondy o nemecko-slovenských ekvivalentoch podľa nemeckého transliterovaného textu Žilinskej knihy (podľa transliterácie I. T. Piirainen) (s. 77). Dôkladné porovnanie nemeckého textu so slovenským prekladom však len čaká na vedeckú analýzu, prinieslo by však užitočné zistenia.

Prínosom sú autorove záverečné výsledky jazykovej analýzy skúmanej pamiatky. Na základe zohľadnenia nárečovej normy západoslovenskej oblasti, ktorá sa odráža v textoch popri uplatňovaní českého úzu písára a prekladateľa diela, možno konštatovať, že jazyk, ktorým je Žilinská kniha napísaná, predstavuje písanú podobu vzdelaneckej komunikácie (s. 88). Tu sa však žiada pripomenúť, že funkčné hľadisko, zameranie textu na slovenského adresáta, ovplyvnilo odbornú terminológiu i jazyk diela smerovaním k slovenčine. Jazyk Žilinskej knihy teda reprezentuje síce často formálne k češtine prispôbovaný, ale kultivovaný nadnárečový útvar západoslovenského typu.

Hodnotu publikácie zvyšujú presné citácie z prameňa. Prejavila sa v nich autorova dlhoročná skúsenosť práce s historickým jazykovým materiálom (spoluautor a redaktor Historického slovníka slovenského jazyka) a spracovanie jazykovej problematiky v predchádzajúcich štúdiách a publikáciách.

Elena Krasnovská

РИСТИЋ, С. – РАДИЋ, М.: Реч. Смысл. Сознање (Студија из лексичке семантике).

Филошки факултет Београдског универзитета (монографије, књига 88).
Београд, 1999. 276 с.

Recenzovaná publikácia *Slovo. Zmysel. Poznanie* (štúdia z lexikálnej sémantiky) zaujala slavistickú verejnosť aktuálnou problematikou kognitívnej lingvistiky, presnejšie kognitívnej sémantiky. Spoluautorám recenzovanej monografie (srbskej rusistke Filologickej fakulty Belehradskej univerzity M. Radić-Dugonićovej, a srbskej S. Ristićovej zo Srbského inštitútu Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade), sa podarilo zostaviť kohéznu monografickú štúdiu, ktorú vydala Filozofická Fakulta Belehradskej univerzity v edícii Monografie ako svoju 88 monografiu za rok 1999.

Napriek tomu, že časť publikovaných prác S. Ristićovej a najmä M. Dugonićovej sme poznali, doplnené a prepracované štúdie v tomto monografickom celku nadobudli širší (kognitívny) rozmer. Podľa M. Dugonićovej (autorky prvej monografie o interlingválnej rusko-srbskej homonymii), rozličné vrstvy lexiky si vyžadujú rozličné teoretické prístupy a metódy, a tie sa vo výskume sémantickej problematiky najlepšie dajú

zohľadniť kognitívny prístupom. Autorka najprv komponentovou analýzou (v spomínanej monografii o medzijazykovej homonymii-paronymii) vymedzila pravidlá vzájomnej podmienenosti fungovania lexikálnych jednotiek tak v rámci jedného jazykového systému, ako aj v rámci medzijazykovom, pričom poukázala i na hierarchickú organizovanosť polysémickej štruktúry lexikálneho významu rozličných typov lexiky. Avšak iba kognitívny prístup k lexikálnej sémantike umožnil autorke vymedziť *identifikačné, diferenciálne a potenciálne sémy*, ktoré zohrávajú rozličnú úlohu pri organizovaní *jadra a periférie významu* jednotlivých lexikálnych jednotiek. Napokon odhalenie *denotatívnych, pragmatických a modálnych komponentov* priviedlo obe autorky ku konceptnému kognitívnemu prístupu. Pritom ako nevyhnutný objekt výskumu lexiky sa im „vnútil“ človek – používateľ jazyka a nositeľ „vedenia“ poznania, ktorého jazykové správanie je podmienené predovšetkým psychickými sociálnymi a kultúrnymi činiteľmi. S cieľom zjednotiť všeobecno-lingvistický a socio-psycho-etno-kultúrno-lingvistický prístup, autorky uplatnili pri výskume lexikálnej sémantiky základné postuláty teórie *jazykovej osobnosti* („jezičke ličnosti“). Uvedenie základného pojmu tejto teórie umožnilo autorkám objasniť kontinuitu vývinu lexikálnych významov, ako aj úlohu statiky a dynamiky v určovaní všeobecného jazykového typu v rovine synchronickej a diachronickej, tak v systéme jedného jazyka, ako aj v systéme dvoch blízko príbuzných jazykov (ruského a srbského). Kognitívnym prístupom následne identifikovali mnohé lexikálne významy (javy) ako srbského, resp. ruského jazykového typu. Korešpondujúce lexikálne významy v srbskom a ruskom jazyku (s rovnakými alebo podobnými sémantickými realizáciami jednotlivých lexikálnych jednotiek), autorky skúmali aj z hľadiska teórie *integrálneho opisu* jazyka. Aplikované postupy autoriek monografie v zhode s Filmorom („rozličné typy lexiky si vyžadujú rozličné metódy a rozličné spôsoby tlmočenia“) majú viacero styčných bodov, z ktorých analýza lexikálneho významu cez prizmu používateľa jazyka, „jazykovej osobnosti“, je naisto ich kľúčovým styčným bodom.

Monografia pozostáva z piatich vzájomne nadväzujúcich tematických celkov, ktorých obsah tvorí sedem prác Rističovej a osem prác Dugoničovej. Úvodná štúdia prvého tematického celku *Lexikálny význam (odkomponentovej analýzy po integrálny opis lexikálnych jednotiek)* M. Radić-Dugoničovej, prehľadne podáva nevyhnutné informácie o teoretických prístupoch a metódach aplikovaných v ďalších kapitolách monografie. Prvý tematický celok pozostáva z desiatich kapitol: 1. Lexikálny význam ako predmet lingvistického výskumu; 2. Typy lexikálnych významov; 3. Lexikálny význam a všeobecný jazykový typ; 4. Lexikálny význam a jazykový (konceptuálny) obraz sveta; 5. Lexikálny význam a pragmatika; 6. Organizácia lexikálneho významu a spôsob jej predstavenia (prezentácie); 7. Sémantický metajazyk: predstavenie lexikálneho významu „sémantickými primitívmi“; 8. Integrálny opis lexikálnych jednotiek a systémová lexikografia; 9. Lexikálne funkcie a typológia skladby lexikálnych jednotiek; 10. Kognitívny prístup k lexikálnemu významu a aplikácia teórie „jazykovej osobnosti“.

Úvodná štúdia oplýva informáciami o rozličných teóriách a metódach predstaviteľov ruskej a poľskej sémantickej školy (Apresian, Karaulov, Wierzbicka), ako aj významnými západnými lingvistami (van Dijk, Filmore, Bendix a i.). Druhý tematický celok *Organizácia lexikálneho významu*, obsahuje šesť kapitol, prác M. Radić-Dugoničovej: 1. Identifikátor – kľúčový element sémantickej štruktúry slova; 2. Sémantické jadro a jeho miesto v komplexnej štruktúre lexikálneho významu slova; 3. Sémantické jadro a sémantická periféria ako základné elementy lexikálnych jednotiek slovanských jazykov v kontakte; 4. K otázke sémantickej periférie lexém a jej úlohe v prekladateľskej lexikografii; 5. Ideografická klasifikácia rusko-srbských parónym; 6. Frazologicky viazané významy v rusko-srbskom slovníku. V štúdiách je viditeľná autorkina bohatá teoretická rozhladenosť, ale i lingvodidaktická skúsenosť v pedagogickej práci (so srbskými študentmi rusistiky). Autorka sa v tomto tematickom celku upriamila najmä na výskum sémantického potenciálu slova a spôsoby jeho analýzy. Tretí tematický celok s názvom *Kognitívny integrálny prístup* tvoria štyri zaujímavé prepracované doplnené práce S. Rističovej o partikulách. Aplikáciou teórie integrálneho opisu sa ozrejmuje nepreskúmaný problém tohto slovného druhu srbskej gramatiky. Vo štvrtom tematickom bloku s názvom *Jazyková osobnosť a konceptualizácia lexikálneho významu* na príklade niektorých kľúčových slov z duchovnej sféry srbského a ruského jazyka (duch, duša, srdce), autorky pútavým spôsobom ozrejmujú duchovnú a lingvistickú podmienenosť konceptualizácie lexikálneho významu týchto lexém. Uvedené slová skúmali z hľadiska Karaulovej teórie jazykovej osobnosti, Wierzbickej teórie univerzálnej sémantiky a Černejkovej konceptuálnej analýzy. V tejto

teoretickej časti autorky sa prezentovali metajazykom so špecifickým slovníkom („sémantické primitívy“) a špecifickou syntaxou predikatívno-argumentatívnej hĺbkovej sémantiky. Piaty tematický celok *Aplikácia teórie jazykovej osobnosti v prístupe k literárnemu dielu* obsahuje dva príspevky oboch autoriek. O preklade nepreložiteľného na príklade ruského prekladu „Gorskog vijenca“ sa poukazuje na problematiku preložiteľnosti (srbské slovo *gusle*, označujúce srbský ľudový hudobný nástroj).

Pri výskume geneticko príbuznej srbsko-ruskej lexikálnej sémantiky autorky zohľadnili tak nacionálne, jazykové a sémantické špecifiká, ako aj všeobecné, univerzálne obsahy lexikálnych sémantických jednotiek. Srbská monografia *Slovo. Zmysel. Poznanie* prináša aktuálne poznatky modernej jazykovedy zaujímavé nielen pre slavistiku a teoretickú lingvistiku, ale rovnako i pre aplikovanú lingvistiku, najmä lexikografiu, translatológiu a lingvodidaktiku. Svojím filozofickým zameraním určite zaujme okrem jazykovedcov, slavistov, lexikografov, prekladateľov, učiteľov, či študentov slovanských filológií aj filozofov.

Radmila Horáková

Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember nach den slavischen Handschriften der Rus' des 12. und 13. Jahrhunderts.

Teil 1: 1. bis 8. Dezember, besorgt und kommentiert von D. Christians, A. G. Kraveckij, L. P. Medvedeva, H. Rothe, N. Trunte und E. M. Vereščagin, herausgegeben von Hans Rothe und E. M. Vereščagin. [= Patristica slavica, Band 2] Westdeutscher Verlag Opladen 1996, LXX + 663 s.

Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember nach den slavischen Handschriften der Rus' des 12. und 13. Jahrhunderts.

Teil 2: 9. bis 19. Dezember, besorgt und kommentiert von D. Christians und N. Trunte, herausgegeben von Hans Rothe und E. M. Vereščagin. [= Patristica slavica, Band 3] Westdeutscher Verlag Opladen 1997, XXIX + 694 s.

Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember auf der Grundlage der Handschrift Sin. 162 des Staatlichen Historischen Museums Moskau (GIM). Historisch-kritische Edition.

Teil 3: 20. bis 24. Dezember einschliesslich der Sonntage vor Christi Geburt, besorgt und kommentiert von D. Christians, Dieter Stern, und Arnd Wöhler, herausgegeben von Hans Rothe. [= Patristica slavica, Band 6] Westdeutscher Verlag Opladen 1996, XL + 802 s.

Recenzované publikácie predstavujú tri diely edície cirkevnoslovanských bohoslužobných minej, teda liturgických kníh obsahujúcich hymny na oslavu sviatkov a svätých, ktorých pamiatka pripadala v byzantsko—slovanskom kalendári na december. Publikácie sú súčasťou rozsiahleho projektu, ktorý by mal v niekoľkých desiatkach zväzkov obsiahnuť aj texty na ďalšie mesiace roka a ktorého dušou je H. Rothe, iniciátor a realizátor viacerých monumentálnych edičných počínov modernej nemeckej slavistiky. Sami editori označujú svoj projekt za pokračovanie v diele V. Jagića *Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095-1097 г.*, ktoré vyšlo ešte r. 1886 a v ktorom sú obsiahnuté texty na prvé tri mesiace liturgického roka.

Pôvodne mali byť základom vydania decembrových textov v Rotheho edícii rukopisy CGADA, f. 381, č. 96 a 97, teda mineje z 12./13., resp. z 13. stor., preto v rámci projektu vyšiel r. 1993 aj faksimilný zväzok, v ktorom boli sprístupnené ich fotokópie. Keďže sa však koncepcia vydania medzičasom pozmenila a za základ edície bol pojatý rukopis Sin. 162, teda najstaršia úplne zachovaná slovanská mineja na december (pochádza z kompletu minej novgorodského chrámu sv. Sofie a datuje sa do 12. stor.), editori avizujú, že k decembrovým textom pripravujú ďalší faksimilný zväzok, ktorý bude obsahovať rukopis Sin. 162. Upravovanie a dopĺňanie koncepcie

a plánu práce nemožno otcom tohto veľkolepého projektu ani v najmenšom vyčítať, naopak, je celkom prirodzené, najmä ak vezmeme do úvahy slabú spracovanosť rukopisných pamiatok hymnografie. Napokon s podobnými problémami zápasil svojho času aj V. Jagić, ktorý viaceré manuskripty zapracoval do svojho vydania dodatočne, čo síce bolo na úkor prehľadnosti publikácie, ale v konečnom dôsledku ju to nesmierne obohatilo. Tieto chyby krásy jej teda iste odpustí každý, kto docení skutočné hodnoty Jagićovho titanského diela

Porovnávaniu Jagićovej a Rotheho edície sa ťažko ubrániť aj pri hodnotení ďalších aspektov. Celkom všeobecne pritom možno konštatovať, že Rotheho vydanie vytvára pre bádateľa vo viacerých ohľadoch podstatne komfortnejšie podmienky. Jeho veľkou prednosťou je predovšetkým to, že okrem slovanského znenia s variantami podáva aj grécke paralely hymnov, ba aj varianty doložené v gréckej rukopisnej tradícii, čo mimoriadne uľahčuje prácu so slovanským textom. V mnohých prípadoch možno práve v gréckych variantoch nájsť vysvetlenia variantov znenia slovanského. Aj keď sa editorom nepodarilo identifikovať grécke predlohy všetkých hymnov, to, čo tu dostáva paleoslavista k dispozícii, je neoceniteľnou pomocou. Rotheho edícia okrem toho obsahuje aj preklad textov do modernej nemčiny, ktorý sám o sebe vyžadoval riešenie sporných a nezrozumiteľných miest v slovanských rukopisoch, a teda aj analýzu vzťahov slovanského prekladu a gréckej predlohy. Rotheho vydanie boduje v porovnaní s edíciou Jagićovou aj pokiaľ ide o prehľadnosť kritického aparátu, v ktorom sa odzrkadľujú výsledky dlhoročných diskusií o edičnej technike a skúsenosti, ktoré má slavistika s podobnými vydaniami. Tu sú však namieste dve drobné poznámky súvisiace s istými nedôslednosťami v uvádzaní variantov:

a) Editori využívajú úsporný spôsob evidovania variantov, pri ktorom sa nevypisujú celé slová, ale len tá ich časť, ktorá sa od základného textu odlišuje, napr. variant k slovu **ВЪЗЫВААШЕ** je pri skratke príslušného rukopisu zapísaný ako **-ВАШ-**. Editori však nepostupujú v tomto úspornom spôsobe jednotne: napr. v službe na 21. decembra (s. 305) je k slovu **ДОУХЪМЪ** ako variant uvedené **ДХМЪ**, hoci by stačilo **ДХМ-**, no na tej istej strane napr. k slovu **ПЛѢТЬ** sa vo variantoch uvádza **-ЛОТ-**, t. j. prvá a posledná litera vypísaná nie je. Takýchto prípadov je celý rad. Väčšia dôslednosť by sa žiadala aj v uvádzaní osobitne pozoruhodných variantov, na ktoré upozorňuje značka **→**: niekedy sa takéto varianty skracujú podľa vyššie uvedených úsporných pravidiel, niekedy sa z neznámych dôvodov (a neúčelne) vypisujú celé.

b) V rukopisoch sa okrem bežných písárskych skratiek pomerne často vyskytujú aj slová, ktoré pisár – zväčša na konci strofy – nevypísal celé. Na takéto prípady vyhradili editori osobitnú skratku „rump.“ (= rumpitur). Napr. v textoch na 22. decembra (s. 515) čítame v základnom texte **БѢЗРАЧНЫЯ** a v poznámke o. i. nájdeme že „T -ЧНЫ rump.“, t. j. rukopis T podáva poškodené, neúplné znenie slova v podobe **БѢЗРАЧНЫ**. Podobne je to aj v službe na nedeľu pred Narodením Pána (Propatrum, s. 42): k slovu **ПОНТЕ**, ktoré je v základnom texte, čítame vo variantoch „M п rump.“ V inej službe na ten istý sviatok (Patrum, s. 54) máme zasa v základnom texte **ВЕАЮ** a v aparáte sa dokladá „M rump. **ВЕА**“. Tento spôsob vyznačovania nedopísaných slov sa javí účelný, ale, žiaľ, neuplatňuje sa dôsledne. Výnimku nájdeme napr. v službe na 9. decembra (s. 72), kde v základnom texte čítame **ВЪПННААШЕ**, ale v aparáte stojí: „T -НАШ.“ V tejto súvislosti vzniká pochybnosť, ako čítať napr. variant v službe na 20. decembra (s. 209), kde sa k slovu **СЪШЕСТВНІК** uvádza v poznámke: „T -ШЕС;“. V zmysle princípov, ktorými sa editori riadia, by mal takýto údaj znamenať, že dané slovo nie je v T zapísané v úplnosti, ale len ako **СЪШЕС**. Skratku „rump.“ tu ale nenachádzame a je otázka, či tu vôbec má byť. Reálnejšia je druhá alternatíva, a síce, že došlo k chybe a že poznámka by mala uvádzať „T -ШЕС-“, čo by znamenalo, že v T je slovo zapísané ako **СЪШЕСТВНІК** a že jediný rozdiel medzi dvoma rukopismi je vo vokalizovanom jere. Takýmto pochybnostiam by sa dalo vyhnúť, keby sa skratka „rump.“ používala dôsledne.

Keďže nemám k dispozícii rukopisy, z ktorých Rotheho edícia vychádza, nedokážem, žiaľ, zhodnotiť presnosť prepisu základných textov a variantov uvádzaných v aparáte, no tento aspekt je mimoriadne dôležitý už len z tohto dôvodu, že vydanie sa iste stane na dlhé roky aj základom jazykovedných analýz. Môžeme len dúfať, že tejto časti svojej práce venujú editori primeranú pozornosť, pretože väčšia miera chýb a nepresností by mohla znamenať, že analýzy založené na vydaných textoch sa dopracujú k nesprávnym výsledkom. Prirodzene, chybám sa v dielach tohto druhu nedá vyhnúť a nevyhol sa im ani taký erudovaný editor ako V. Jagić, ktorý k svojmu vydaniu pripojil corrigenda s desiatkami položiek. Corrigenda môžu veľa napraviť aj v Rotheho edícii, preto tu upozorním na problémové

miesta, ktoré dávajú tušiť, že niekde sa stala chyba, no opraviť ju môžu len sami editori. Kontrolu by si žiadal napr. text v službe na 24. decembra na s. 721, kde čítame v základnom texte slovo **бракoнeнскоуcьныа** a v príslušnej poznámke nájdeme, že rukopis T tu má **бракоу нeнскоуcьныа**. Na inom mieste v tej istej službe (s. 734), kde máme v základnom texte opäť slovo **бракoнeнскоуcьныа**, však zisťujeme, že editori uvádzajú v aparáte variant rukopisu T ako **-коун-**. Vzniká teda problém, či variant čítať ako **бракоу нeнскоуcьныа**, alebo ako **бракoнeнскоуcьныа**. Len editori môžu uviesť na pravú mieru aj problém, ktorý sa ukazuje v službe na 4. decembra (s. 142-143). V základnom rukopise čítame **пребожьствьнаа**, v aparáte sa uvádza variant z rukopisu M bez prefixu, t. j. **бж(с)твьнаа** a ortografický variant z rukopisu П **пребжьствьна**. Nemecký preklad základného textu tu má *über göttliche*, ale v príslušnej poznámke čítame, že variant П znie *göttliche*. Nevedno teda, či sa chyba stala v aparáte k slovanskému textu alebo v aparáte k nemeckému prekladu. To isté možno povedať aj v prípade nejasností v poznámkach k službe na 6. decembra (s. 411), kde sa v aparáte slovanského textu uvádzajú k základnému zneniu **пoвeрaвъ** rozličné varianty, ale poznámka k tomuto miestu v nemeckom preklade dáva protirečivú informáciu. Zachytil som aj ďalšie problémy, ktoré môžu riešiť len editori: v službe na 3. decembra (s. 84) nachádzame v texte 21 indexov, no v aparáte je iba 15 poznámok: alebo teda 6 poznámok chýba, alebo je 6 indexov navyše; v službe na nedeľu pred Narodením Pána (Patrum, s. 72) v základnom texte čítame **н oтpoци coуть**, a v poznámke 15, ktorá je indexom vyznačená nad posledným citovaným slovom, čítame: „П var. **тpик oтpoци**“. V П teda môžeme predpokladať znenie **н тpик oтpoци coуть**, alebo aj **н тpик oтpoци**, ale keby sme mali byť dôslední a slovo označené s indexom nahradili znením uvedeným v poznámke, potom by vyšlo **н oтpoци тpик oтpoци**.

V edícii možno nájsť aj rad menej závažných chýb v „technických sekciách“ vydania, napr. nepresnosti v uvádzaní indexov poznámok a v ich číslovaní. V tomto smere dokonca vyznieva porovnanie edície Jagića a Rotheho v neprospech recenzovaného vydania. Mám už roky pomerne často príležitosť pracovať s vydaním V. Jagića, ale nepamätám sa, že by sa mi podarilo nájsť podobnú chybu, a to aj napriek tomu, že V. Jagić varianty dopĺňal „za pochodu“ a poznámky k tomu istému miestu základného textu sa uvádzajú na rozličných miestach publikácie. „Výhodou“ takýchto chýb je, že čitateľ si zväčša ľahko zrekonštruuje správne znenie, no aj tak by ich bolo dobre zahrnúť do opráv. Zachytil som tieto: v službe na 1. decembra (s. 12) treba text uvedený v poznámke 13 presunúť do pozn. 14 a text poznámky 14 k poznámke 13; v službe na 4. decembra (s. 129) je chybné číslovanie indexov k nemeckému prekladu (má byť dvakrát za sebou index 4, potom dvakrát index 5 a napokon dvakrát index 6); v službe na 6. decembra (s. 331) sa v aparáte k nemeckému prekladu uvádza poznámka č. 5, no v základnom texte takýto index nenájdeme; taká istá chyba sa v tejto službe vyskytuje aj v aparáte ku gréckemu textu (s. 344), kde je poznámka 3, no index v texte chýba; v tej istej službe sa v aparáte ku gréckemu textu (s. 368) chybné uvádza poznámka č. 2-2, namiesto 3-3 a poznámka označená ako 3, má byť označená číslom 4. K opravám tejto kategórie možno zaradiť napr. chybu v obsahu služby na 20. decembra (s. 173), kde sa uvádza, že jeden tropár VII piesne kánona je dopísaný na margu základného rukopisu a že v edícii figuruje pod č. 76a. Medzi margináliami však nájdeme tento tropár označený ako 77a (s. 294). Pochybnosti o tom, ktorý údaj je správny, sa môžeme zbaviť, ak si nalistujeme text VII. piesne kánona a tu zistíme, že k tropáru označenému číslom 76 (s. 281) je v poznámke uvedená: C addit in margine manu recentiore XX-76a, vide marginalia. Správne označenie marginálie teda má byť 76a.

Drobné chyby sa nájdu aj v úvodoch k jednotlivým dielom, napr. rukopis T je chybné označený ako Tipografičeskaja namiesto Tipografskaja mineja (1. diel, s. XIII); v úvode k 1. dielu sa na s. XLII nesprávne uvádza IV-79 až IV-110 namiesto VI-79 až VI-110; v tom istom dieli na s. XLVI je chybné *непeд omnыcmоу* – namiesto *непeд omnыcmом*; úvode k 3. dielu sa na s. XXV chybné uvádza XXIII-7,8, namiesto XXII-7,8.

Z praktických dôvodov sa žiada ešte upozorniť na jednu „problémovú“ položku v zozname literatúry: v 1. a 2. dieli sa v bibliografii cituje práca Ch. Hannicka *Kniga glagolema Irmoloi* ako ešte nevydaný počítačový výťahok, v 3. dieli už tento titul nefiguruje, ale namiesto toho je tu odkaz na dielo Ch. Hannicka s názvom *Das altslavische Hirmologion*, pričom ako miesto a rok vydania sa uvádza Freiburg 1999, s poznámkou „v tlači“. Táto publikácia sa v badaní o cirkevnoslovanskej hymnografii už dlhšie očakáva, preto ma príjemne prekvapilo, že už je na svete. O to viac som bol sklamaný, keď som zistil, že ju v nijakej nemeckej knižnici neevidujú. Ako mi následne oznámil Ch. Hannick, táto práca dosiaľ, žiaľ, nevyšla, no jej vydanie sa predpokladá v r. 2002.

Hymnografia dnes patrí azda k najproduktívnejším témam paleoslavistiky a asi v každom významnejšom slavistickom časopise, kde sa venuje aspoň minimálna pozornosť stredoveku, sa za ostatné roky objavili príspevky z tejto oblasti. Rotheho edíciu minejí treba preto vrelo privítať. Je výrazom návratu k dlho zanedbávanému archívnemu výskumu v mimoriadne bohatých rukopisných fondoch ruských zbierok. Čiastkové výskumy v tomto smere každoročne prinášajú veľké prekvapenia (por. ostatné ročníky časopisov *Paleobulgarica* a *Slavianovedenje*), ale nemôžu nahradiť komplexný prístup, pre ktorý dáva priestor práve projekt H. Rotheho. V tomto smere je veľmi povzbudzujúce, že súčasťou edície liturgických minejí by mal byť aj osobitný zväzok s komentármi k použitým slovanským rukopisom a slovník, resp. index slov. Takéto vydanie bude naozaj reprezentačným dielom svetovej slavistiky 21. storočia.

Lubor Matejko

Етимолошки речник српског језика. Огледна свеска.*

Београд, Институт за српски језик САНУ 1998. L, 99 s.

(Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 15.)

V rámci tematického bloku *Slovanská etymologická lexikografia* v súčasnosti, usporiadaného na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove, predstavili belehradskí etymológovia zúčastneným slavistom ukážkový zošit *Etymologického slovníka srbského jazyka*, vydaný v r. 1998. Na jeho príprave sa podieľal kolektív autorov v zložení M. Bjeletičová, J. Vlajićová-Popovićová, A. Loma, S. Petrovićová, B. Sikimićová a nedávno zosnulý P. Ivić (zároveň vedecký redaktor publikácie).

Základné informácie o tomto lexikografickom projekte prináša vstupný *Fredslov* (s. VII – X). Srbsčina a chorvátčina patria k slovanským jazykom, pre ktoré existuje ucelený etymologický slovník v podobe rozsiahleho diela P. Skoka (*Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jazyka*. Zagreb 1971 – 1974. 4 zv.); Skokov slovník – ukončený ešte v 50. rokoch a vydaný až po autorovej smrti – však možno v súčasnosti označiť ako v mnohom zastaraný. Vzhľadom na obdobie svojho vzniku toto dielo nemôže zohľadňovať novšie poznatky slovanskej etymológie (aktuálny stav v tejto oblasti lepšie odráža jednozväzková príručka A. Gluhaka: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb 1993), ale ani výsledky výskumov v oblasti nárečovej a historickej lexiky či onomastiky za posledné desaťročia, ktoré priniesli množstvo nového lexikálneho materiálu. Preto v r. 1983 z iniciatívy dnes už nebohého akademika P. Ivića (†1999) vzniklo v rámci bývalého Ústavu srbochorvátskeho jazyka (v súčasnosti Ústav srbského jazyka) Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade samostatné etymologické oddelenie, ktorého cieľom sa stala – v súlade s vtedajším chápaním vzťahu srbsčiny a chorvátčiny – príprava nového etymologického slovníka srbochorvátčiny. V 90. rokoch sa uskutočnili určité zmeny v koncepcii tohto projektu, zohľadňujúce novú situáciu po rozpade bývalej Juhoslávie: slovník (pôvodne zamýšľaný ako dielo, ktoré bude okrem lexiky štokavských nárečí obsahovať aj čakavský a kajkavský lexikálny materiál) má vychádzať zo srbských lexikálnych prameňov; chorvátsky nárečový materiál sa v ňom bude uvádzať iba selektívne, na doplnenie areálovej, fonetickej či sémantickej charakteristiky jednotlivých srbských lexém; vzhľadom na zložitost' srbsko-chorvátskych lexikálnych súvislostí sa budú presne citovať pramene chorvátskeho materiálu. Ako základné materiálové východisko pre srbský etymologický slovník bude slúžiť predovšetkým *Rečnik* Srbskej akadémie vied a umení (1959 n.), nebudú sa však analyzovať úzko odborné termíny, evidentné okazionalizmy atď.; z nárečového materiálu sa v slovníku budú spracúvať etymologicky relevantné výrazy (napr. slovanské archaizmy, staré domáce deriváty, staré a etymologicky zaujímavé prevzatia), nebudú sa uvádzať novšie prevzatia s obmedzeným územným rozšírením. Takto koncipovaný slovník „sa má stať základnou príručkou srbskej etymológie a byť určitým prínosom predovšetkým pre slavistiku, ďalej pre balkanológiu, indoeuropeistiku a iné disciplíny“ (s. IX).

* Recenzia vznikla v rámci realizácie projektu *Rozšírenie Stručného etymologického slovníka slovenčiny* (grant VEGA č. 2/1055/22).

Charakteristiku slovníka z lexikografického hľadiska prináša *Úvod* (s. XI – XXI). Štruktúra etymologického slovníka môže byť v zásade dvojaká – 1. v heslách sa uvádzajú celé slovotvorné hniezda (takto je spracovaný napr. slovník P. Skoka), 2. heslá interpretujú jednotlivé výrazy; ESSJ je z tohto hľadiska koncipovaný ako dielo kombinujúce obidva princípy, pričom sa však uprednostňuje lexémový princíp (autori podľa vlastných slov pripúšťajú „tvorbu „minimálnych“ etymologických hniezd“ – s. XII). Samotné heslá pozostávajú z troch častí. – V prvej časti sa uvádza heslový výraz. Archaizmy sa signalizujú krížikom (napr. †*Бѣм*, toponymum substrátového pôvodu doložené v 13. a 14. stor.); ako heslové výrazy vystupujú aj tzv. viazané slovné základy, resp. výrazy rekonštruované na základe doloženého lexikálneho materiálu (tie sa označujú hviezdíčkom – napr. **myz*, rekonštruované na základe fytonyma *debetomyz*, *Gentiana lutea* L. a antroponyma *Тѣомуп*). Heslové výrazy sa uvádzajú v podobe zodpovedajúcej spisovnému jazyku (v ekavskej forme); ak taká podoba nie je doložená, využíva sa forma, ktorá je jej najbližšia. Ďalej nasleduje prehľad reflexov heslového výrazu v jednotlivých dialektoch (podľa stupňa prehľadnosti jednotlivých nárečových foriem, resp. podľa geografického kritéria), nakoniec sa uvádza zmienka o chronológii najstaršieho dokladu. – Druhá časť obsahuje etymologickú charakteristiku výrazu (praslovanský výraz/dialektizmus, južnoslovanská inovácia, cudzojazyčné prevzatie), pričom sa uvádza východiskový výraz a eventuálne paralely z iných slovanských, resp. balkánskych jazykov. – Tretia časť hesla je venovaná samotnému etymologickému výkladu. V prípade, že výraz nemá jednoznačnú etymológiu, jednotlivé interpretácie sa uvádzajú v poradí podľa stupňa ich pravdepodobnosti. Táto časť obsahuje aj odkazy na odbornú literatúru (podrobný bibliografický súpis prác použitých pri príprave slovníka sa uvádza na s. XXIII – XLVI), resp. na ďalšie heslá v slovníku.

Uvedené princípy sa v ukážkovom zošite názorne demonštrujú na viac ako 130 heslách (s. 3 – 85), v ktorých sa interpretujú výrazy patriace do rôznych genetických vrstiev srbskej slovnej zásoby. Úroveň spracovania recenzovaného ukážkového zošita naznačuje, že v Belehrade vzniká hodnotné etymologické kompendium, ktoré nepochybne prinesie zaujímavý lexikálny materiál i podnetné etymologické interpretácie: z tohto hľadiska bude *Etymologický slovník srbského jazyka* cenný nielen pre štúdium srbciny a južných slovanských jazykov, ale aj pre slovanskú etymológiu vo všeobecnosti – máme tu na mysli aj jeho dôležitosť z hľadiska výskumu slovensko-južnoslovanských lexikálnych súvislostí. Preto želáme kolektívu belehradských etymológov (po smrti P. Iviča pracujúcemu pod vedením A. Lomu) veľa tvorivých úspechov pri realizácii tohto náročného, avšak fundamentálneho vedeckého projektu.

Lubor Králik

Vlastné mená v jazyku a spoločnosti.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Bratislava – Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000. 296 s.

Zborník *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti* je súborom tridsiatich štyroch referátov, ktoré odznali na 14. slovenskej onomastickej konferencii 6. – 8. júla 2000 v Banskej Bystrici. Na konferencii, ktorá sa niesla v znamení významného životného jubilea prof. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., zakladateľa modernej slovenskej onomastiky, sa zúčastnili bádatelia (jazykovedci, historici, geografi, pracovníci z Úradu geodézie, kartografie a katastra SR) zo Slovenska, Poľska, Čiech i Nemecka.

V úvodnom referáte (*Slovenská onomastika dnes a zajtra*) V. Blanár zdôrazňuje, že slovenská teoretická onomastika sa aktívne podieľala (a podieľa) na prebojovaní chápania onomastiky ako relatívne samostatnej jazykovednej disciplíny s vlastným špecifickým obsahom, ktorý sa prejavuje i na formálnej stránke vlastných mien. Popri bilancovaní výsledkov onomastického výskumu na Slovensku autor načrtáva aj aktuálne úlohy slovenskej onomastiky v ďalšom období.

Podstatná časť príspevkov sa v súlade s aktuálnym smerovaním onomastického výskumu venuje fungovaniu vlastných mien v spoločenskej komunikácii. Za špecifikum onymickej sféry jazyka R. Mrózek považuje práve

jej prepojenosť so spoločenskou komunikáciou, v ktorej sa odrážajú etnicko-lingvistické, historické (migračné), administratívne a iné činitele. Vlastné mená popri nominatívnej, pomenovacej funkcii plnia (podľa M. Rutkowského) i funkciu deskriptívnu, ktorá nie je v protiklade s ich onymickým charakterom, nejde však len o vzťah názvu a objektu, ale najmä o ich vzájomnú sémantickú previazanosť. Viacerí autori preto analyzujú nielen formálnu, ale aj významovú stránku rôznorodých druhov proprií. M. Rutkiewicz si na materiáli zo stredo západnej časti Vojvodstva veľkopolského všima štruktúru a sémantiku názvov vidieckych a mestských obydľí, A. Belchnerowska odraz charakteru krajiny (jej fauny a flóry) v toponymii západného Pomoria. M. Pančíková zisťuje spoločné znaky v gramatickej štruktúre a sémantike slovinských a slovenských oroným, I. Očenáš skúma formálnu a významovú stránku pomenovaní kostolov na Slovensku a na rozdiely v skloňovaní a určovaní rodovej príslušnosti niektorých hydroným v miestnom úze a v spisovnom jazyku upozorňuje Ľ. Sičáková. Rolu onymickej derivácie pri vzniku českých anojkoným si všima M. Harvalík. Poukazuje na využitie okrajových slovotvorných prostriedkov a postupov pri vzniku proprií, ktoré nemusia nevyhnutne mať oporu vo formálne totožných apelatívach. J. Matúšová odporúča zahrnúť do výskumu vlastných mien i syntaktické hľadisko, keďže rozbor českých toponým integrovaných do nemčiny v juhozápadných Čechách ukázal, že sa do ich formálneho vývoja premietli aj jazykové javy na úrovni vety, napr. dynamicko-melodické zdôraznenie predposlednej slabiky. Niekoľko príspevkov sleduje problematiku sémantickej motivácie vlastných mien, napr. L. M. Szewczyk odкрýva motiváciu mien sestier Klarysek od Wieczistej adoracji, J. I. -Skowrońska využitie apelativizovaných vlastných mien -eponým- v slangových výrazoch mládeže a M. Imrichová mieru informačnej hodnoty v rôznych typoch logoným (často oslabenú subjektívnym zámerom upútať pozornosť percipienta napríklad nezvyčajnou formálnou či zvukovou podobou logonyma). I. Valentová zaujíma jazyková stránka individuálnej charakteristiky živého osobného mena, a to jeho slovotvorná i sémantická motivácia, pôvod a expresivita, teda špecifické jazykové vlastnosti prejavujúce sa napr. v použití osobitých tvarov, prípon, pádov, slovných druhov atď. A. Holá venuje pozornosť najfrekventovanejším priezviskám a menám domu (resp. živým menám rodiny) v obci Jánova Lehota a klasifikuje nemecké priezviská podľa sémantickej charakteristiky ich odvodzovacieho základu.

Socioonomastickým príspevkom do onomastického bádania je referát o sociálno-psychologických aspektoch pomenovania, v ktorom si J. Krško na jednej strane všima, ako sociálna štruktúra skupiny (najmä status a rola jednotlivých jej členov) ovplyvňuje tvorbu a používanie prezývok, na druhej strane sa zaoberá problematikou vzniku a fungovania prezývkových obyvateľských mien, vyznačujúcich sa silnou expresivitou a emocionalitou.

Problematiku krstných mien otvárajú M. Dudok, M. Knappová a S. Ondrejovič. M. Knappová približuje právne, jazykové i mimojazykové faktory ovplyvňujúce voľbu a fungovanie rodných mien v Čechách po zmene spoločenskej situácie v r. 1990. Z jazykového hľadiska ide napríklad o problematiku overenia existencie a pravopisnej podoby, resp. prepisu cudzieho mena, či určenie hranice medzi oficiálnou podobou mena a jeho hypokoristickým tvarom. Na ortoepickú stránku vlastných mien obracia pozornosť príspevok S. Ondrejoviča. Autor upozorňuje na absenciu príručiek z oblasti propriálnej ortoepie, no zároveň oboznamuje so zámerom zaradiť do pripravovaného ortoepického slovníka slovenského jazyka aj kapitolu s touto špecifickou problematikou, rovnako ako aj výslovnostný slovník osobných mien, mien známych osobností a známych toponým. Príspevok obsahuje súpis výslovnostne sporných osobných mien spolu s ich náležitou (výskumom preverenou) výslovnosťou. M. Dudok uzatvára, že distribúcia a frekvencia rodného mena sú indikátorom kultúrnej identity istej komunity.

Historickej onomastike sa na konferencii dostalo menej pozornosti. E. Eichler na základe onomastického bádania osvetľuje dávne historické vzťahy starých slovanských etník na dotykovej hranici západných Slovanov a Germánov. M. Majtán rozoberá niekoľko konkrétnych príkladov a typov zmien slovenských geografických názvov v stredoveku, ako aj ich špecifické príčiny. J. Malenínska na základe štúdia lužickosrbských vplyvov a južnoslovanských paralel v oronymii Českého stredohoria prízvukuje dôležitosť detailného štúdia toponým, ktorými sa označujú staré sídelné priestory, pričom pri analýze ich slovotvornej štruktúry dôležitú kultúrno-historickú hodnotu nadobúda apelatívum fungujúce ako toponymický základ. V. Sedlák upozorňuje na konkrétne lingvistické problémy spojené s témou Panónia a južní Slovania v 7. – 9. storočí, a to v súvislosti s pripravovaným Medzinárodným zjazdom slavistov v Ljubljane, na ktorý Slovenský komitét slavistov chystá tematický blok s touto problematikou.

Onomastika sa obohacuje aj o novú tematiku. Počítačová technika predstavuje prínos pre onomastické bádanie nielen vo svojom využití pri budovaní onymických databáz a v možnosti jazykového skúmania takto získaných súpisov vlastných mien, ale prináša i nové podnety – napr. z oblasti internetovej komunikácie. Práve internetovej komunikácii a najmä špecifikám mien resp. prezývok, s ktorými komunikátori do nej vstupujú, sa venujú sociolingvisticky, resp. socioonomasticky ladené príspevky V. Patráša a J. Wacharczykovej. Príspevok V. Patráša sa zameriava (slovami autora) na komunikačné prostriedky a postupy, ktorými počítačová prezývka získava a naplňa svoje poslanie, a na spôsob uplatnenia sociokomunikačných parametrov používateľa prezývky pri naplňaní tohto posolania. J. Wacharczyková odhaľuje pojem virtuálna identita a ako prostriedok na jej vyjadrenie chápe prezývku s jej osobitou charakterizačnou funkciou.

Previazanosť onomastickej teórie a onomastického výskumu s jazykovou praxou, a teda i plodnosť spolupráce jazykovedcov a geodetov, dokumentujú viaceré príspevky týkajúce sa problematiky štandardizácie vlastných mien. I. Horňanský informuje o snahe OSN obmedziť až odstrániť používanie vžitých názvov (exoným) v spoločenskej, najmä kartografickej praxi. M. Kováčová opisuje proces štandardizácie geografických názvov v Slovenskej republike ako aj výhody a možnosti využitia výpočtovej techniky nielen pri budovaní databázy toponým, ale aj pri ich rôznorodom lingvistickom skúmaní. D. Fičor načrtáva nedostatky v názvosloví katastrálnych území a možné spôsoby ich riešenia (napr. zjednotením názvov katastrálnych úradov s názvami obcí resp. častí obcí). M. Považaj sa sústreďuje na problematiku štandardizácie rôzne motivovaných názvov vodopádov, konkrétne na riešenie problému s dosiaľ nepomenovanými alebo nevhodne pomenovanými vodopádmi, ktoré sa nachádzajú vo vzájomnej blízkosti na jednom vodnom toku. P. Odlož mapuje legislatívne dokumenty, ktoré upravovali a upravujú proces pomenovania ulíc a námestí na Slovensku v rokoch 1918 – 2000. I. Horňanský a R. Smyčková na základe štatistického prieskumu výskytu geografických názvov so základom drieň/drien navrhujú reštandardizovať menšinovú a nesystémovú skupinu geografických názvov so základom zakončeným na tvrďú spoluhlásku (napr. *drien, jablon, jaseň*) v prospech ich „mäkkých“ náprotivkov (*drieň, jablŏň, jaseň*).

Zaujímavým je príspevok M. M. Nowakowskej, zaoberajúci sa špecifickým postavením a fungovaním vlastných mien v literárnej tvorbe Marka Nowakowského, a prehĺbená interpretácia výrazu *abrahámoviny*, resp. spojenia *vidieť Abraháma* na základe širšieho extralingvistického kontextu a inojazyčných paralel od L. Kráľika.

Rozmanitosť referátov prednesených na 14. Slovenskej onomastickej konferencii a širokej verejnosti predložených v zborníku *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti* odráža náročnosť a obsažnosť úloh stojacich pred (nielen slovenskou) onomastikou a pred mladými pokračovateľmi práce začatej bádateľmi, ktorí sa zaslúžili o vytvorenie teoretických a heuristicko-materiálových predpokladov pre onomastický výskum.

Ľubica Horváthová

Správa zo semináru Knižná kultúra na Považí

Pracovníci aj spolupracovníci Slavistického kabinetu SAV sa už tradične zúčastňujú na seminároch venovaných knižnej kultúre. I v dňoch 9. – 11. 10. 2001 sa v Trenčíne uskutočnil celoslovenský seminár *Knižná kultúra na Považí*. Organizátormi podujatia boli: Slovenská národná knižnica – Národný bibliografický ústav, Spolok slovenských knihovníkov – Bibliografická a Knihovnícka sekcia – Komisia pre historické knižné fondy, Historický ústav SAV, Slovenská historická spoločnosť pri HÚ SAV, Štátna krajská knižnica Michala Rešetku v Trenčíne, Mestský úrad v Trenčíne, Trenčianske múzeum.

Seminár otvoril M. Kováčka úvodným slovom, v ktorom oboznámil účastníkov podujatia s pripravovanou 10. slovenskou bibliografickou konferenciou, kde mala byť témou rokovania problematika UNIMARC, MARC 21, ISBD, MDT AACR2 a súborov autorít. Ďalej sa malo hovoriť o retrokonverzii a konverzii generálnej bázy slovacikálnych bibliografických údajov, Národnom bibliografickom systéme, súbornom katalógu a medzinárodnej bibliografickej spolupráci. Predstaviť sa mali: Sekcia národnej retrospektívnej bibliografie, sekcia vedeckých a akademických knižníc, sekcia regionálnej bibliografie.

I keď úpdukatie bolo zamerané v prvom rade na považský región z 33 referátov, ktoré tu odznali, viaceré poodhalili kultúrne vzťahy Slovenska s inými európskymi krajinami.

A. Škovierová v referáte *Fovažie prelomu 16. – 17. storočia v kontexte slovensko-českých vzťahov* poodhalila príčiny príchodu českých exulantov do Trenčína. Venovala sa pôsobeniu najznámejších reprezentantov tejto komunity na našom území a typologickému rozboru ich literárnej produkcie, v ktorej sa odrážali nielen osudy českých evanjelikov, ale aj ich vzťahy k osobnostiam evanjelického spoločenstva na Slovensku.

E. Mazalová v referáte *Moravsko-slovenské dotyky v tlačiarensťve 18. – 19. storočia: Olomouckí Škarniclovci a Frstonárodní Holomoucké noviny* poukázala na to, že Holomoucké noviny ako jedno z mála súdobých periodík vychádzajúcich v češtine (väčšina vychádzala v nemčine) a mali informovať o revolučnej vlne v roku 1848 sa často odvolávajú na revolučný pohyb na Slovensku. Vydávanie týchto novín bolo spojené so škarniclovskou tlačiarňou a autorka priblížila aj genézu príchodu Škarniclovcov do Skalice.

M. Kovačka v referáte *Dadanova Kniha života v kontexte duchovných dejín Slovenska* priblížil reč, ktorú predniesol roku 1704 na pohrebe Jána Dadana Daniel Krman. V prvej línii reči Krman predstavil dejiny tlačiarstva a písárstva a k významným tlačiarom Európy priradil aj Jána Dadana. V druhej línii reči Krman vyložil biblické osudy knihy – na základe biblických konkordancií sledoval výskyt slova „knihá“ v Biblii.

Latinská produkcia exulantskej tlačiarne v Trenčine je témou príspevku M. Kujovičovej. Prevaha tlačí v latinskom jazyku v produkcii tejto tlačiarne súvisí podľa autorky nie len s používaním latinčiny ako úradného jazyka, ale poukazuje i na vysokú vzdelanostnú úroveň samotných autorov aj čitateľov. Z obsahového hľadiska ide najmä o poéziu príležitostného charakteru – epicédiá, enkómiá a epitalamiá, no zastúpená je i odborná próza – historické, filozofické, pedagogické a právnické spisy. Dramatickú tvorbu reprezentujú školské divadelné hry.

E. Klecker v referáte *Ein slovakischer Ovid des 18. Jahrhunderts* predstavila jezuitského autora Petra Schetza (1691 – 1756) z Viedne, ktorý istý čas pôsobil na trnavskej univerzite. Jeho text v elegickom distichu svojím štýlom pripomínajúci Ovidiove Metamorfózy dokumentuje vzťahy medzi Slovenskom (trnavskou univerzitou) a Rakúskom (Viedňou) v tomto období.

V. Čičaj charakterizoval v referáte *Francúzska kniha a stredoeurópsky čitateľ v období novoveku* knihy písané po francúzsky zachované v našich historických zbierkach. Poukázal i na sociálny status majiteľov týchto zbierok a spôsoby, akými tieto neraz veľmi vzácne exempláre nadobudli.

L. Kačic v referáte *Slovenské texty v hudobnej zbierke trenčianskych jezuitov a piaristov* predstavil rukopisy slovenských hudobných skladieb v pozostalosti Jozefa Zbraneckého, Jána Ignáca Ambra a Augustína Šmehlíka. Nachádzajú sa v trenčianskom archíve a viažu sa k Vianociam, fašiangom, meninám, oslave rektorov, návštevám panovníkov a i.

Výpovede svedkov chotárneho sporu z roku 1575 boli podkladom pre referát J. Doruľu – *Z jazykovo – historických svedectiev písomností 16. storočia z okolia Trenčína*. Porovnal stav jazyka z r. 1575 s dnešným stavom slovenčiny a poukázal i na prvky nárečia z obce Drietoma.

Lexiku inventárov poskytujúcich verný obraz o živote predkov (dom, súčiasťky, hospodárske zvieratá, odevy, bielizeň, zariadenie miestností a pod.) predstavila J. Skladaná v referáte *Slovenské jazykové pamiatky z okolia Trenčína v pramennej základni Historického slovníka slovenského jazyka*.

V. Jarý v referáte *Slovaciká ve fondech východočeských muzeí* podal prehľad o ich autorskom i obsahovom zložení, ako aj o ich tlačiarenskej proveniencii.

Seminár, na ktorom sa zúčastnili i hostia z Čiech, Rakúska a Francúzska, poukázal na skutočnosť, že problematika výskumu dejín knižnej kultúry je interdisciplinárnou problematikou. Dokumenty a ich zbierky možno posudzovať a skúmať z hľadiska kultúrno-historického, umeleckého, literárneho, jazykového, z hľadiska medzinárodných vzťahov sociologického i konfesijnálneho hľadiska. Prednesené referáty odrážajú širokospektrálny pohľad na knižnú kultúru v jednom so slovenských regiónov a nepochybne budú inšpiráciou i pre ďalší výskum v odbore.

Angela Škovierová

Národnostné kultúry v Békešskej Čabe

V dňoch 2. – 4. októbra 2001 sa uskutočnila VII. Medzinárodná národopisná konferencia venovaná životu a kultúre národností v Békešskej Čabe, na ktorej sa zúčastnila početná skupina odborníkov zo Slovenska. Usporiadateľmi konferencie boli viaceré vedecké a kultúrne inštitúcie – Maďarská národopisná spoločnosť, Ministerstvo národného kultúrneho dedičstva Maďarskej republiky, Odbor pre národné a etnické menšiny, Úrad pre národné a etnické menšiny v Maďarsku. Zo slovenskej strany sa na nej zúčastnili pracovníci Slovenského národného múzea, Slovenskej národnej knižnice v Martine, Filologickej fakulty UMB v Banskej Bystrici, Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a iní. Témou konferencie boli *Národné kultúry na prelome tisícročia (vyhládka, možnosti, výzvy)*. Konferencia sa konala v dvoch sekciách: 1. Identita – segregácia – kultúrna autonómia, 2. Interetnické vzťahy – multikulturálna existencia.

Na konferencii v obidvoch sekciách vystúpili s aktuálnymi príspevkami šiesti predstavitelia zo Slovenska. Pozornosť upútali najmä príspevky J. Čukana *O nerôlnych zamestnaniach v kontexte etnických procesov*, E. Pančuhovej *Zvykové normy v spoločenstve Slovákov v Banke a v Kestúci*, V. Sedlákovej *Etnokultúrna identifikácia obyvateľov obce Čemer (neďaleko Budapešti)*, L. Mlynku *Národnostné menšiny v podmienkach etnického rozdelenia (Slováci v Maďarsku a v Poľsku)*, Z. Beňuškovéj *K interpretácii etnickej integrity a diverzity (Skúsenosti z výskumu multietnickej obce Tekovské Lužany, Slovensko)* a iné. So zaujímavými príspevkami vystúpili aj referenti z maďarskej strany, ktorí sa zaoberajú problematikou Slovákov v Maďarsku. Z nich treba spomenúť M. Zsilákovú, ktorá vystúpila s príspevkom *Zložky identity v korešpondencii presídlencov z Veľkého Bánhedesa*, A. Divičanovú (*Národná kultúrna autonómia a spoločná Európa*), A. Krupu a iných.

Patričný ohlas vzbudil aj náš príspevok *O bulharských zeleninároch na Slovensku*, osvetľujúci príčiny a podmienky príchodu Bulharov na Slovensko, o postupnom osídľovaní slovenských oblastí s dôrazom na región Turiec, o pracovných príležitostiach, rodinných zvykoch, náboženstve a postupnej asimilácii zapríčinených jednak novým prostredím, ale tiež zmiešanými manželstvami.

Katarína Sedláková

Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919 – 1939)

V sérii Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Presoviensis vyšiel Zborník prác zo 6. karpatistickej konferencie, ktorá bola venovaná výročiu pričlenenia Zakarpatska k Československu.

Zborník obsahuje 33 príspevkov, venovaných 20-ročnej histórii Zakarpatskej Ukrajiny v rámci Československa z rozličných uhlov pohľadu.

Príspevky sú zoradené do troch častí (podľa sekcií) – dejiny, literárna veda a jazykoveda. Nosnou časťou zborníka je historická časť, ktorú prezentujú domáci i zahraniční autori – V. M a r k u s, A. P e k a r, J. D a n k o (USA), O. R u s y n (Maďarsko), S. Z a b r o v a r n y j (Poľsko), M. Ž i r o š (Juhoslávia), P. S k a l a (Česko), I. L i c h t e j, V. C h u d a n y č, D. S y d o r, M. B o j a n o v s k á, P. F e d á k a, O. H a n y č (Ukrajina). Uvedení autori sa vo svojich príspevkoch venujú otázkam politicko-právnej evolúcie Zakarpatska, jeho ekonomickým, náboženským a iným otázkam medzivojnového obdobia.

Z domácich autorov I. V a n a t s k úma štátoprávne postavenie Ukrajincov v rámci Československa. Všíma si otázku celostnosti územia Zakarpatska a jeho autonómneho spravovania, ktoré bolo stále v centre pozornosti politických strán a občianskych združení. Úsilie o autonómiu Zakarpatska dosiahlo mimoriadny rozmach prijatím zákona o novej administratívnej reforme v roku 1927, podľa ktorej sa československé územie rozdelilo na 4 administratívne celky: Česko, Moravu a Sliezko, Slovensko a Podkarpatskú Rus. Bola stanovená administratívna hranica, čo považovali Ukrajinci za nespravodlivé riešenie, lebo tým bola otázka

spravodlivého teritoriálneho vymedzenia na základe etnografického princípu a ekonomickej účelnosti zamietnutá. No napriek tomu, podľa autora príspevku, nové československé demokratické zriadenie v značnej miere napomohlo rozkvetu vzdelanosti a kultúry Zakarpatska a urýchlilo proces národného sebaurčenia zakarpatských Ukrajincov.

M. D a n i l a k v príspevku *Problematika začlenenia Zakarpatska do ČSR v ukrajinskej historiografii* predstavuje minulé, ale aj tie najnovšie pohľady a prístupy ukrajinských historikov k skúmanej problematike. Na začiatku roku 1919 sa na Zakarpatsku uvažovalo o štyroch možnostiach zahraničnopolitickej orientácie: 1) o zjednotení s Československom na federatívnom základe, 2) o autonómii v rámci Maďarska, 3) o zjednotení s Ukrajinou, 4) o nezávislosti. Autor príspevku súhlasí s autormi ukrajinskej monografie Narysy istoriji Zakarpat'ja (1995), podľa ktorých pod vplyvom vývoja udalostí v strednej a východnej Európe bola voľba za pričlenenie Zakarpatska k Českoslovenku jedine možná a optimálna.

P. Š v o r c sa venuje stanoveniu krajinskej hranice medzi Slovenskom a Zakarpatskom. R. I š t o k sa vyjadruje ku geopolitickej pozícii Zakarpatska v rokoch 1919 – 1939. P. K o n y a sa pozastavuje pri historických medzníkoch vývinu Zakarpatska do roku 1918.

M. M u š i n k a píše o Chustskom celonárodnom kongrese, ktorý sa konal 21. januára 1919. Vychádza pritom z kópie originálu protokolu kongresu, ktorý sa autorovi podarilo získať z pozostalosti českého vedca F. Zapletala. Ide o 5-stránkový dokument, ktorého hlavnou ideou bolo pričlenenie Zakarpatska k Ukrajine. Tento dokument je podľa autora príspevku dôležitý pre novodobú históriu Zakarpatska. Je názorným svedectvom toho, že idea zjednotenia Zakarpatska a Ukrajiny má dávne a hlboké korene a popiera tvrdenia novodobých rusinológov, že ju na Zakarpatsko priniesli sovietske vojská v rokoch 1944 – 1945.

M. O l e x a rozoberá problematiku pravoslávnej cirkvi na Zakarpatsku z pohľadu československého práva. E. H a r b u ň o v á skúma osudy ruských porevolučných emigrantov na Zakarpatskej Ukrajine v medzivojnovom období.

Ďalší autori sa vo svojich príspevkoch venujú významným osobnostiam kultúrneho života a ich vzťahu k Zakarpatskej Ukrajine: I. G r e š ľ í k – tvorbe legendárnej sochárky Oleny Mandyčovej v medzivojnovom období, S. K o n e č n ý – Alexandrovi Beskidovi a politickému vývoju na Zakarpatsku v 2. polovici 30. rokov, A. K o v á č – Poznámkam o problémoch podkarpatoruských Alexeja Ilkovyča, ktoré predstavujú takmer 100-stránkovú prácu spomienok na skúmané obdobie.

Autori príspevkov v časti literárna veda skúmajú literárne otázky tohto obdobia (O. M y š a n y č, J. B a l e h a), život a dielo literárnych osobností – Mykolaji Božuk (L B a b o t o v á), Mychajla Muchyna (M. N e v r l ý) a Zoreslava (J. D ž o g a n í k).

Jazykovednú časť zborníka reprezentujú tri príspevky. M. Č i ž m á r o v á predstavuje dialektologické výskumy zakarpatských nárečí na stránkach slovenských vedeckých zborníkov – Sborníka Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu a v *Linguistica Slovaca*. Publikujú v nich také osobnosti ako I. Paňkevyč, Z. Stieber, I. Ohijenko, J. Vira, V. Kuraškievyč, E. Novák a iní. Významný slovenský jazykovedec Ľudovít Novák uverejňuje svoju prácu Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie, ktorú venoval šesťdesiatinám I. Zilynského, profesora Krakovskej Jagelonskej univerzity.

M. Š t e c predstavuje národný jazyk Ukrajincov Zakarpatska v medzivojnovom období z pohľadu sociolingvistiky. Vyčleňuje dve etapy zavedenia spisovného jazyka na Zakarpatsku: 1) prípravná (1919 – 1925) a 2) etapa prechodu na jediný spisovný jazyk s novým pravopisom (1926 – 1939). Zhrňujúc svoje postrehy a výskumy konštatuje, že česká administratíva utvorila lepšie podmienky pre rozvoj národnokultúrneho života Zakarpatska ako predchádzajúce režimy. Aj napriek istým ťažkostiam sa ukrajinský spisovný jazyk značne rozšíril do všetkých sfér spoločensko-politického a kultúrno-vzdelávacieho života Zakarpatskej Ukrajiny.

P. Č u č k a (Ukrajina) rozoberá ukrajinskú otázku v zrkadle vlastných názvov Zakarpatska a prichádza k záveru, že postoj československých úradov k zakarpatským Ukrajincom, ich jazyku a kultúre sa len trocha odlišuje od postoja predchádzajúceho režimu.

Zborník predstavuje podnetné dielo pre štúdium témy veľmi aktuálnej z hľadiska ukrajinských a slovenských dejín, ale i európskych dejín. Prináša nové pohľady a nové námety na ďalší výskum tohto obdobia.

Mária Čižmárová

Zo správy o činnosti Slavistického kabinetu SAV za rok 2001

I. Základné údaje o pracovisku. V roku 2001 nenastali v zameraní pracoviska ani v jeho organizačnej štruktúre nijaké zmeny; Slavistický kabinet SAV je vedeckovýskumným a koordinačným centrom interdisciplinárnych slavistických výskumov v celoslovenskom a medzinárodnom rámci.

K zvýšeniu kvalifikačnej úrovne pracoviska prispelo preradenie P. Žeňucha do kategórie IIa (samostatný vedecký pracovník) na základe atestácie a úspešného absolvovania rigorózneho skúšky na získanie titulu PhDr.

Od 1. júna 2001 bolo možné do Slavistického kabinetu SAV (SK SAV) prijať počítačového (programového) odborníka. Stalo sa tak po prijatí uznesení Predsedníctva SAV č. 812 a 851 o zvýšení finančných prostriedkov v mzdovom fonde SK SAV. Hoci výška pridelených finančných prostriedkov umožnila prijať iba programového odborníka so stredoškolským vzdelaním, prítomnosť takéhoto odborníka v trvalom pracovnom pomere znamená pre naše pracovisko významnú pomoc pri riešení vedeckovýskumných úloh.

II. Vedecká činnosť. Vedeckým publikačným orgánom kabinetu je interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca* vydávaný v spolupráci s Maticou slovenskou. Publikujú sa v ňom príspevky vo všetkých slovanských jazykoch a v nemčine, angličtine a francúzštine. Členmi redakčnej rady časopisu sú pracovníci kabinetu J. Doruľa a P. Žeňuch, T. Grigorjanová je výkonnou redaktorkou, zabezpečuje výrobu tlačových podkladov jednotlivých čísel a technicky spolupracuje na ich redigovaní.

V roku 2001 sa pracovníci kabinetu zúčastňovali na riešení 8 grantových projektov Slavistického kabinetu SAV schválených grantovou agentúrou VEGA. Vo všetkých boli vedúcimi projektov pracovníci kabinetu a spoluriešiteľmi pracovníci ďalších ústavov SAV, vysokých škôl na Slovensku a v zahraničí. Väčšina projektov má interdisciplinárny a medzirezortný charakter, v dvoch projektoch spolupracujú aj zahraniční spoluriešitelia.

Za významný výsledok vedeckej aktivity pracoviska v roku 2001 treba pokladať skoncipovanie nemeckej verzie odborných komentárov k faksimilnému vydaniu Kamaldulskej Biblie v edícii *Eiblia Slavica* vydávanej v Nemeckej spolkovej republike (autori komentárov: J. Doruľa, V. Gregor, E. Krasnovská).

V roku 2001 pracovníci kabinetu aktívne účinkovali (referátmi a v diskusiách) na viacerých významných vedeckých podujatiach. K takýmto podujatiam patrí medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 18. storočia v európskom kontexte* v Ružomberku, ktorej rokovania prebiehali v štyroch tematických okruhoch: 1. *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilo-metodský odkaz*, 2. *Slovenská a latinská teologická a apologetická spisba 15. – 18. storočia v Uhorsku (rukopisné a tlačené pramene)*, 3. *Cantus Catholici – prvý slovenský katolícky spevník (kritické vydanie)* a 4. *Vedecké vydanie rukopisu tzv. Kamaldulského slovníka z roku 1763*. Vo všetkých okruhoch rokovania sa v prednesených 22 referátoch i v nasledujúcej rozprave predložil celý rad nových poznatkov z výskumov prebiehajúcich v posledných rokoch najmä v rámci riešenia úloh viacerých interdisciplinárne zameraných projektov. Konferenciu organizoval Slavistický kabinet SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov a s Katolíckou univerzitou v Ružomberku. Referáty na nej predniesli šiesti pracovníci a doktorandi kabinetu (J. Doruľa, L. Kačic, E. Krasnovská, A. Škoviera, A. Škovierová, P. Žeňuch). Na rokovaní konferencie bolo prítomných aj 13 zahraničných hostí z 10-tich európskych krajín (Bielorusko, Česko, Chorvátsko, Poľsko, Slovinsko, Ukrajina; Nemecko, Rakúsko, Rumunsko, Taliansko) a bližšie nezatrúvaný počet poslucháčov z radov učiteľov a študentov Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Na tomto mieste treba spomenúť, že Slavistický kabinet SAV organizačne zabezpečoval celú prípravu a priebeh zasadnutia prezídia Medzinárodného komitétu slavistov (MKS) 5. – 7. decembra 2001 v Ružomberku, na ktorom

rokovali predstavitelia národných komitétov a organizácií slavistov z 9-tich slovanských a neslovanských krajín Európy o príprave XIII. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 2003 v Ľubľane. Bolo to najvýznamnejšie stretnutie slavistov na Slovensku od roku 1993, keď sa konal v Bratislave XI. medzinárodný zjazd slavistov. Ponuka usporiadať toto významné stretnutie slavistov na Slovensku znamená vysoké uznanie a ocenenie činnosti Slovenského komitétu slavistov. Úspešnú prípravu a priebeh tohto podujatia pomohlo zabezpečiť aj Ministerstvo kultúry SR svojím finančným príspevkom. Zahraniční slavisti zúčastnení na zasadnutí prezídia MKS boli prítomní aj na paralelne prebiehajúcej konferencii *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 18. storočia v európskom kontexte*. Spolu s účastníkmi konferencie navštívili pamätník ľudovej architektúry Vlkolínec, boli prítomní na prijatí u primátora mesta Ružomberka a na osobitne pripravenom programe speváckeho súboru *Benedictus* a folklórneho súboru *Liptov*.

V organizačnej spolupráci s Katolíckou univerzitou v Ružomberku organizoval SK SAV medzinárodnú interdisciplinárnu vedeckú konferenciu *Slovensko-poľské pomedzie – jazyk, ľudová kultúra a dejiny osídlenia*. Konferencia sa uskutočnila 18. – 20. septembra 2001 v Ružomberku. Rokovania prebiehali v troch tematických okruhoch: 1. *História*, 2. *Ľudová kultúra* a 3. *Jazyk*. Prednesené referáty 19 domácich a troch zahraničných (z Poľska a Bieloruska) historikov, etnológov a jazykovedcov boli podnetným vstupom do rozpravy a výmeny názorov, v ktorých sa hodnotili najmä postoje poľských odborníkov a publicistov vzťahujúce sa na etnicitu a jazyk goralského obyvateľstva na slovensko-poľskom pomedzí. Najmä zo strany slovenských bádateľov sa predložili závažné vedecké poznatky a argumenty osvetľujúce proces etnického a jazykového vývinu osídlenia danej oblasti. Pracovníci kabinetu predniesli na konferencii 3 referáty (J. Doruľa, Š. Lipták, D. Patrnčiaková).

Na medzinárodnej vedeckej konferencii *História a historiografia gréckokatolíkov karpatského regiónu*, venovanej 180. výročiu smrti Juraja Joannikija Baziloviča OSBM (1742–1821), prvého gréckokatolíckeho historika, ktorá sa konala 20. – 21. októbra 2001 v Košiciach a Hľivštiach, predniesli referáty A. Škoviera a P. Žeňuch, na medzinárodnom interdisciplinárnom vedeckom seminári *Knižná kultúra na Považí* v Trenčíne-Opatovej 9. – 11. októbra 2001 predniesli referáty J. Doruľa, L. Kačic a A. Škovierová, na kongrese Mladej generácie *Otázky integrácie Slovenska do európskych štruktúr*, konanom v Bardejovských Kúpeľoch 6. – 7. októbra 2001 predniesol referát P. Šoltés, na medzinárodnej vedeckej konferencii *O preklade z/do málo rozšírených jazykov* v Smoleniciach 3. – 7. novembra 2001 v Smoleniciach predniesla referát T. Grigorjanová, na medzinárodnej vedeckej konferencii v Užhorode 16. – 19. februára 2001 *Українське і слов'янське мовознавство* predniesol referát Š. Lipták, na medzinárodnom vedeckom sympóziu *Die Entwicklung der Orgelbegleitung zum Kirchenlied und gregorianischen Choral (bis 1930)* v Tübingene 24. – 27. mája 2001 a na medzinárodnej vedeckej konferencii *Fragen der grenzüberschreitenden Musikgeschichte* v Viedni 11. – 12. júna 2001 predniesol referát L. Kačic.

Pracovníci kabinetu predniesli odborné prednášky na ďalších vedeckovýskumných akademických a vysokoškolských pracoviskách v zahraničí: P. Žeňuch vo Lvove, L. Kačic v Grazi, J. Doruľa v Kolíne nad Rýnom a vo Würzburgu.

Výsledky svojich vedeckých výskumov prezentovali pracovníci kabinetu a doktorandi aj na ďalších domácich konferenciách, sympóziách a iných odborne zameraných podujatiach v Bratislave (J. Doruľa, A. Škoviera), v Banskej Bystrici (L. Kačic), v Nitre a v Trenčíne (J. Doruľa).

Pri riešení úloh 8 grantových projektov SK SAV sa v roku 2001 dosiahli tieto výsledky:

1. *Bulharsko-slovenský slovník. II. (L-P)*; vedúca projektu Mária Košková. V roku 2001 bolo skoncipovaných 1. 347 hesiel písmena L a 1937 hesiel písmena M. Priebežne sa excerpoval jazykový materiál z bulharských prameňov (zákonníky, vyhlášky, encyklopédie, odborná a umelecká literatúra, periodická a denná tlač). Vedúca projektu v rámci medziakademickej dohody (MAD) vykonala pracovnú cestu do Bulharska, kde prekonzultovala najmä sporné prípady rozdielne interpretovaných bulharských lexém.

2. *Slovensko-poľské pomedzie. Jazyk, ľudová kultúra a dejiny osídlenia* (vedúca projektu Anita Murgašová). Riešitelia projektu (J. Dudášová-Kriššáková, Š. Lipták, L. Mlynka, A. Murgašová, D. Patrnčiaková) predniesli referáty na vyššie spomínanej interdisciplinárnej vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou v Ružomberku (18. – 20. 9. 2001). Zo seminárnych prác poslucháčov Katolíckej univerzity v Ružomberku

pribudlo 25 strán textov z goralských obcí Sihelné, Malé Borové, Mútne, Zakamenné, Jurgov, ďalšie texty pribudli prepisom z kaziet prof. J. Dudášovej z obcí Horná a Dolná Zubrica, Stará Hora, Podvilk, Podsrnie, Pekelník, Bukovina, Harkabuz, Veľká a Malá Lipnica. Podľa záverečného hodnotenia komisie VEGA riešiteľa projektu *splnili ciele vynikajúco*. V ďalšom výskume problematiky slovensko-poľského pomedzia sa bude pokračovať v rámci riešenia úloh projektu Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici; od roku 2002 sú pracovníci SK SAV spoluriešiteľmi tohto projektu.

3. *Slovenská a latinská teologická a apologetická spíša 15. -18. storočia v Uhorsku (rukopisné a tlačené pramene)*; vedúca projektu Elena Krasnovská. V roku 2001 sa zavŕšilo plánované transliterovanie a prepisovanie do počítača rukopisných pamiatok (Blosius, Dubnicay; spolu 929 strán), na medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencii *Slovenská, latinská a cirkevno-slovenská náboženská tvorba 15. – 18. storočia v európskom kontexte* (Ružomberok 5. – 7. decembra 2001) odznelo 6 referátov riešiteľov grantovej úlohy (referáty predniesli: E. Krasnovská, M. Kohútová, A. Škovierová, E. Frimmová, D. Škoviera, E. Brtáňová).

4. *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilometodský odkaz* (vedúci projektu Peter Žeňuch). Vedecké ciele projektu sa plnia priebežne; pri archívnom výskume sa získali výpisky a mikrofilmy ďalších cyrilských rukopisných spevníkov východoslovenskej proveniencie; v SK SAV sa buduje báza pramenného materiálu, ktorá už obsahuje 15 cyrilských rukopisných spevníkov východoslovenskej a podkarpatskoruskej proveniencie z 18. a 19. storočia, nové archívne výskumy ju obohatili o rukopisy biskupských vizitácií z rokov 1746, 1750 a 1772. Získaný materiál sa postupne spracúva, jednotlivé spevníky sa prepisujú do počítača, robí sa jazyková excerpčia prameňov a pripravuje sa ich historicko-literárna interpretácia. Popri archívnom výskume sa organizoval aj terénny výskum na východnom Slovensku. Jeho výsledkom sú viaceré rukopisné pamiatky, ktoré sú v elektronickej podobe uložené v SK SAV. Týmto pamiatkam sú venované dve štúdie odovzdané do tlače (*Nálezy cyrilských rukopisných pamiatok na východnom Slovensku I. a II.*). Vedúci projektu pokračoval v archívnych výskumoch vo Lvove, kde skúmal cyrilské rukopisné spevníky východoslovenskej proveniencie. Na tamojšom pracovisku Národnej akadémie vied Ukrajiny predniesol dve odborné prednášky.

5. *Cantus Catholici – prvý slovenský katolícky spevník (kritické vydanie)*; vedúci projektu Ladislav Kačic. V druhom roku riešenia projektu sa uskutočnil kompletný prepis textov Cantusu Catholici do počítača, ako aj podstatná časť prepisu melódií v profesionálnom notovom editore. Pri prepise boli zohľadnené obidva zachované exempláre 1. vydania spevníka *Cantus Catholici* (na xerokópiách, resp. mikrofilme). Priebežne pokračoval porovnávací výskum s ďalšími prameňmi, ktorých mikrofilmy boli získané v prvom roku riešenia. Čiastkové výsledky výskumu boli publikované v časopise *Hudbná veda* (L. Kačic), ako aj na konferencii *Slovenská, latinská a cirkevno-slovenská náboženská tvorba 15. -18. storočia v európskom kontexte* (Ružomberok 5. -7. 12. 2001; L. Kačic, P. Ruščin).

6. *Vedecké vydanie rukopisu tzv. Kamaldulského slovníka z roku 1763*; vedúci projektu Ján Doruľa. Pod vedením spoluriešiteľky projektu E. Krasnovskej bol prepísaný celý text rukopisu (948 strán) do počítača, spoluriešiteľ projektu V. Gregor skolacionoval časť prepísaného textu slovníka (250 strán) a pracoval na jeho konfrontácii s ďalšími dobovými slovníkmi (G. Cnapia, Párizza Papaiho a K. Vusína). Vedúci projektu na konferencii *Slovenská, latinská a cirkevno-slovenská náboženská tvorba 15. – 18. storočia v európskom kontexte* 5. -7. decembra 2001 v Ružomberku predniesol referát *Kamaldulský slovník a Kamaldulská Biblia – súvislosti a závislosti*, na pôde Slovanského ústavu Kolínskej univerzity (Slavisches Institut der Universität zu Köln) predniesol prednášku *Die slowakische Sprache im 18. Jahrhundert vor ihrer Kodifizierung durch Bernolák* a na Katedre slovanskej filológie vo Würzburgu (Lehrstuhl für slavische Philologie der Julius-Maximilians-Universität Würzburg) prednášku *Über die Sprache der ersten Übersetzung des ganzen Eibeltexes ins Slowakische*. V týchto prednáškach prezentoval aj výsledky výskumov z oblasti riešenej v projekte.

7. *Rusko-slovenský právnicko-ekonomický slovník* (vedúca projektu Tatjana Grigorjanová). Práca na slovníku sa zameriavala na dopĺňanie základného konceptu slovníka na základe špeciálnej (výberovej) excerpcie

ruských a slovenských prameňov z oblasti práva a ekonomiky, na konzultácie s ruskými a slovenskými špecialistami (N. B. Trojpol'skaja – Moskva, JUDr. Viktória Vaľová – Generálna prokuratúra SR) a spracúvanie ich pripomienok a na priebežnú redakciu textu. Výsledkom je hotový koncept slovníka o rozsahu 603 normostrán (5836 hesiel s 28. 000 významovými jednotkami), pripravený na záverečnú vedeckú redakciu, recenzné pokračovanie, zapracovanie pripomienok recenzentov a prípravu technických podkladov pre tlač (v pláne na posledný rok riešenia grantovej úlohy).

8. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie* (vedúci projektu Štefan Lipták). Vedúci projektu sa aktívne zúčastnil na medzinárodnej vedeckej konferencii v Užhorode (16. – 19. 2. 2001) s referátom *Slovensko-ukrajinské jazykové pomedzie ako odraz vzájomných vzťahov*. Na konferencii odznel aj referát zástupcu vedúceho projektu doc. L. Bartka (*Príspevok k dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a náčrt ďalších úloh tohto výskumu – od S. Cambela cez J. Dzendzelivského do 3. tisícročia*) a spoluriešiteľky doc. N. Dzendzelivskej (*Davni i tay v slovach 'kij movi na tli inšych slov' jans' kych mov*). V súvislosti s riešením úloh projektu pokračovalo štúdium nárečovej lexiky, konali sa pracovné rokovania spoluriešiteľov, prepisovali sa posledné nahrávky nárečových textov z kaziet do počítača a kontrolovala sa ich fonetická transkripcia. V zahraničnom zborníku *Ukrajins'ke i slov'jans'ke movoznavstvo* (Užhorod 2001. 544 s.) boli uverejnené tri štúdie riešiteľov projektu.

Aj v roku 2001 boli pracovníci SK SAV spoluriešiteľmi projektov iných pracovísk SAV a vysokých škôl. L. Kačic bol spoluriešiteľom dvoch takých projektov: 1. *Teoretické a filozofické východiská duchovnej hudby* (vedúca projektu Jana Lengová). V rámci riešenia úloh projektu uskutočnil L. Kačic výskum v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni, kde získal xerokópie nevyhnutné na bližší porovnávací výskum. Ako súčasť projektu vznikla štúdia *Preklady škôl generálneho basu z prostredia františkánov*, ktorá vyjde v zborníku v roku 2002; 2. *Hudobná kultúra 16. – 18. storočia na území Slovenska – regionálne špecifiká, európske súvislosti* (vedúca projektu Marta Hulková). Z danej výskumnej oblasti boli v roku 2001 publikované 3 štúdie L. Kačica.

Elena Krasnovská bola v roku 2001 spoluriešiteľkou dvoch projektov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: 1. *Výskum náboženskej literatúry zo 17. – 18. storočia a jej odraz v ľudovej a umelej tvorbe 18. – 19. storočia v medziodborovej spolupráci* (vedúca projektu Jana Skladaná). V rámci riešenia úloh projektu vypracovala E. Krasnovská dve štúdie: *Parafrázy biblického textu v staršej slovenčine a otázka slovenského prekladu Biblie v predkodifikačnom období slovenčiny* (In: *Studia Culturologica Slovaca*. 2. Slovenská kresťanská a svetská kultúra. Ed. Jana Skladaná. Bratislava: Veda – vydavateľstvo SAV 2001, s. 99 – 113) a *Bernolákovská spisovná slovenčina v diele Juraja Fándliho (kázňová tvorba)* (In: *Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 1998–1999*. Ed. Imrich Sedlák. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť 2000, s. 49 – 59); 2. *Historický slovník slovenského jazyka* (vedúci projektu Milan Majtán). V roku 2001 E. Krasnovská skoncipovala a upravila po redakcii heslá prepísané do počítača. Spolu bolo odovzdaných 257 hesiel písma U (u – ukrútený).

V roku 2001 uverejnili pracovníci kabinetu (spolu s doktorandmi) 32 štúdií v domácich a zahraničných periodikách a zborníkoch a na vedeckých podujatiach predniesli 26 referátov a prednášok. Boli posudzovateľmi mnohých príspevkov určených na publikovanie v časopisoch a zborníkoch, vypracúvali oponentské posudky pre grantové agentúry, pôsobili v komisii a predsedníctve grantovej agentúry VEGA, boli školiteľmi doktorandov, pravidelne bývali oponentmi a členmi komisií na inauguračných a habilitačných konaniach, viedli a posudzovali diplomové práce, vypracúvali oponentské posudky na dizertačné práce, vykonávali funkcie predsedov a členov konkurzných a skúšobných komisií v SAV a na vysokých školách, boli členmi a funkcionármi spoločných odborových komisií, vedeckých kolégií, Ústrednej jazykovej rady pri MK SR, členmi vedeckých rád fakúlt v Trnave, Banskej Bystrici a Nitre, členmi vedeckých rád v ďalších inštitúciách doma aj v zahraničí, členmi a funkcionármi Slovenského i Medzinárodného komitétu slavistov, Matice slovenskej atď. V rozličných odborných periodikách a knižných publikáciách sme zaznamenali 119 ohlasov (citácií) publikovaných štúdií pracovníkov SK SAV.

V roku 2001 vykonali pracovníci kabinetu celý rad výskumov v domácich aj zahraničných archívoch – v Trnave a Bratislave (L. Kačic), v Košiciach (P. Šoltés, P. Žeňuch), vo Viedni (L. Kačic), vo Lvove (P. Šoltés,

P. Žeňuch) a v Prahe (P. Žeňuch), vykonali terénne výskumy v gréckokatolíckych farnostiach Košického apoštolského exarchátu a Prešovského biskupstva (P. Šoltés, P. Žeňuch).

III. Vedecká výchova. V dennej forme doktorandského štúdia bolo v roku 2001 v SK SAV päť doktorandov, v externej forme (výchova doktorandov pre iné inštitúcie) šesť doktorandov (z Trnavskej univerzity, z Katolíckej univerzity v Ružomberku, z Prešovskej univerzity a z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici).

Dvaja doktorandi v dennej forme štúdia – A. Škovierová a P. Šoltés – úspešne vykonali skúšku z odboru. V SK SAV ako školiacom pracovisku v odbore 73-09-9 Slavistika – slovanské jazyky úspešne vykonali skúšku z odboru aj dvaja externí doktorandi z Trnavskej univerzity (K. Vaverčáková, J. Hladký). Do externého doktorandského štúdia v SK SAV bola prijatá odborná asistentka Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Do dennej formy doktorandského štúdia neboli v roku 2001 prijatí nijakí absolventi VŠ (limitujúcim faktorom je najmä veľká priestorová stiesnenosť na pracovisku a ťaživá hrozba neprijatia úspešných absolventov doktorandského štúdia do pracovného pomeru v SAV), v dennej forme doktorandského štúdia pokračuje po materskej dovolenke K. Žeňuchová. Všetci doktorandi v dennej forme štúdia si zodpovedne plnili povinnosti v doktorandskej príprave, významne prispeli k plneniu výskumných úloh pracoviska a jeho ďalších činností. Uverejnili celý rad vedeckých a odborných štúdií a recenzií, absolvovali zahraničné študijné pobyty a výskumné cesty, do tlače a rozhlasu pripravili viacero publicistických príspevkov a relácií.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. Slavistický kabinet SAV má uzavretú dohodu o spolupráci s Užhorodskou štátnou univerzitou. Dohoda bola uzavretá na 5-ročné obdobie, s platnosťou od 1. 10. 1996. V roku 2001 bola predĺžená na ďalšie päťročné obdobie.

Dňa 7. 12. 1999 bola uzavretá dohoda o spolupráci medzi Ústavom bulharského jazyka pri BAV v Sofii a Slavistickým kabinetom SAV. Uzavretie tejto bilaterálnej dohody bude mať významný vplyv na realizáciu projektu *Bulharsko-slovenský slovník*.

Prostredníctvom Slovenského komitétu slavistov sú pracovníci SK SAV zapojení do spolupráce s Medzinárodným komitétom slavistov, pracovník kabinetu L. Kačic je členom Vedeckej rady Ústavu pro hudební vědu AV ČR a členom (wissenschaftlicher Beirat) Johann-Joseph-Fux-Gesellschaft v Grazi.

Popri aktívnej účasti pracovníkov kabinetu na vedeckých konferenciách, sympóziách a prednáškových pobytoch v zahraničí sú rovnako významné, ba z perspektívy rozvoja našej vedy ešte významnejšie pracovno-výskumné a študijné pobyty najmä mladých pracovníkov v zahraničí. Za hľadanie a nachádzanie možností realizovať takéto pobyty v rámci medziakademických dohôd si Predsedníctvo SAV a Zahraničný odbor zaslúžia osobitné uznanie.

V roku 2001 navštívili SK SAV traja zahraniční hostia, dvaja z nich v rámci MAD. Trojdňový pobyt Mariny Valencovej z Moskvy (Ústav slavistiky Ruskej akadémie vied) mal pracovno-konzultatívny a študijný charakter, Ginka Ďulgerová zo Sofie (Ústav bulharského jazyka Bulharskej akadémie vied) počas svojho 21-dňového pobytu intenzívne pracovala na dopĺňaní a precizovaní hesiel Bulharsko-slovenského slovníka a Natalija Dzendzelivska z Užhorodu (Užhorodská štátna univerzita) využila svoj trojdňový pobyt na konzultácie s vedúcim a so spoluriešiteľmi projektu *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie* (podpora tohto projektu vyplýva aj z dohody o spolupráci medzi SK SAV a Užhorodskou štátnou univerzitou).

V. Spolupráca s vysokými školami a inými domácimi inštitúciami. Aj v roku 2001 spolupracoval Slavistický kabinet SAV s Trnavskou univerzitou (s jej Pedagogickou fakultou a s Fakultou humanistiky), s Katolíckou univerzitou v Ružomberku, s Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre (s Filozofickou fakultou) a s Vysokou školou múzických umení v Bratislave (s Hudobnou a tanečnou fakultou). Slavistický kabinet SAV je externým školiacim pracoviskom šiestich doktorandov zo štyroch slovenských univerzít.

Slavistický kabinet SAV má uzavreté dohody o spolupráci s Maticou slovenskou, so Slovenským komitétom slavistov a s Katolíckou univerzitou v Ružomberku. Na základe dohody je Matica slovenská spoluvydavateľkou časopisu *Slavica Slovaca* (zabezpečuje jeho tlač a distribúciu).

Úspešne a efektívne prebieha spolupráca so Slovenským komitétom slavistov. Činnosť obidvoch inštitúcií je úzko prepojená – Slavistický kabinet SAV vykonáva podľa dohody celú agendu Slovenského komitétu

slavistov, na ktorú podľa uzavretej dohody prispieva komitét aj svojimi finančnými prostriedkami. V roku 2001 sa zintenzívnili práce na príprave účasti slovenských slavistov na XIII. medzinárodnom zjazde slavistov v Ľubľane v roku 2003. Konali sa dve plenárne zasadnutia Slovenského komitétu slavistov, uskutočnil sa výber z prihlásených referátov, pripravili sa návrhy na štyri tematické bloky a i., uskutočnilo sa spomínané zasadnutie prezídia MKS a pod.

V rámci expertíznej činnosti pre štátnu správu vykonávali pracovníci kabinetu (P. Žeňuch, M. Košková a T. Grigorjanová) tlmočnicke a prekladateľské činnosti pri plnení povinností súdnych tlmočníkov ruského jazyka pre Najvyšší súd SR, Generálnu prokuratúru SR a Policajný zbor SR, z ukrajinského jazyka pre Krajské riaditeľstvo Policajného zboru SR a pri tlmočení z bulharčiny do slovenčiny a opačne pre Generálnu prokuratúru SR a pri štátnej návšteve predsedu NR SR v Bulharsku.

VI. Vedecko-organizačné a popularizačné aktivity. Pracovníci kabinetu uverejnili v roku 2001 pätnásť príspevkov v odbornej a dennej tlači, predniesli dve vedecko-popularizačné prednášky, Slovenský rozhlas odvysielal dve literárne pásma autorsky pripravené doktorandkou kabinetu, odvysielal tri priame vystúpenia pracovníkov kabinetu a rozhovory s nimi, jeden pracovník kabinetu (Š. Lipták) vystupoval v 30-minútovej relácii Zakarpatskej televízie v Užhorode.

Pracovníci kabinetu tvorili organizačné štáby medzinárodných interdisciplinárnych vedeckých konferencií *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. -18. storočia v európskom kontexte* a *Slovensko-poľské pomedzie – jazyk, ľudová kultúra a dejiny osídlenia*, zabezpečovali celú prípravu a úspešný priebeh zasadnutia prezídia MKS v Ružomberku.

Popri už spomínaných činnostiach spojených s vydávaním a redigovaním časopisu *Slavica Slovaca* vyvíjajú pracovníci kabinetu činnosť ako členovia redakčných rád ďalších časopisov (*Proglas* – almanach akademickej mládeže, *Historická revue* – časopis o dejinách spoločnosti, *Slovenská hudba* – časopis Slovenskej hudobnej únie).

Väčšina pracovníkov kabinetu sú členmi Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Pracovníci kabinetu sú ďalej členmi týchto spoločností: Muzeálna slovenská spoločnosť, Komisia pre historické knižné fondy, Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry, Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry, Cyrilo-metodská spoločnosť, Spolok sv. Cyrila a Metoda, Bernolákova spoločnosť, Spoločnosť svätých sedmopočetníkov.

VII. Iné významné činnosti pracoviska. Zostávajú v platnosti údaje z predchádzajúcej správy (*Slavica Slovaca*, roč. 36, 2001, č. 1, s. 91); pribudla spolupráca s Vysokou školou múzických umení v Bratislave.

VIII. Podnety pre činnosť SAV. Ak necháme bokom finančné a materiálové problémy, ktoré trápia všetky pracoviská SAV, môžeme hľadať tzv. vnútorné rezervy zlepšenia nášho postavenia. Mohlo by medzi ne patriť racionalizovanie hospodárenia s niektorými výdavkami súvisiacimi s údržbou budov a zariadení, s nákladmi na energie, vykurovanie, OLO. Prostriedky na hradenie týchto nákladov by sa nemali prideľovať pracoviskám, ale zveriť ústrednej technicko-hospodárskej správe, do rúk schopných odborníkov. Pracoviská by mali dostávať prostriedky potrebné predovšetkým na ich vedeckovýskumnú činnosť.

Po minuloročných skúsenostiach s procedúrou posudzovania žiadostí o prijatie absolventov doktorandského štúdia do pracovného pomeru v SAV v celoakademickej Rade Predsedníctva SAV pre vedeckú výchovku sa vraciam k nášmu podnetu, aby sa v rámci III. oddelenia vied zriadila osobitná komisia na posudzovanie žiadostí pracovísk III. oddelenia vied o prijatie absolventov doktorandského štúdia do pracovného pomeru v SAV. – Skvalitnenie a objektivizovanie procedúry prijímania absolventov doktorandského štúdia do pracovného pomeru v SAV je mimoriadne závažná otázka, lebo výchova vedeckých pracovníkov na pracoviskách v SAV predstavuje nateraz jedinou možnosť efektívneho zabezpečenia ďalšieho rozvoja vedeckého výskumu SAV a dobudovania jej pracovísk.

Ján Doruľa

Protokol zo zasadnutia prezídia Medzinárodného komitétu slavistov v Ružomberku 5. – 7. decembra 2001

Rokovanie prezídia Medzinárodného komitétu slavistov

(MKS) v Ružomberku pozdravil prof. Ján Doruľa, predseda Slovenského komitétu slavistov. Vo svojom príhovore zdôraznil, že toto stretnutie slavistov je v Slovenskej republike najvýznamnejšie od roku 1993, keď sa v Bratislave konal 11. medzinárodný zjazd slavistov (MZS). Prof. J. Doruľa osobitne privítal organizátorov 13. MZS v Ľubľane, najmä predsedníčku MKS prof. Alenu Šivicovú-Dularovú, ktorá ďalej viedla pracovné zasadnutia prezídia MKS.

Na rokovaní prezídia sa zúčastnilo 15 predstaviteľov národných komitétov a organizácií slavistov zo 6 slovanských a 4 neslovanských krajín: prof. Alenka Šivicová-Dularová, predsedníčka MKS (Slovinsko), prof. Genadz' Cyxun (Henadz' Cychun, Bielorusko), prof. Ivo Pospíšil a doc. Miloš Zelenka (Česko), prof. Anica Nazorová (Chorvátsko), prof. Lucjan Suchanek a prof. Stanisław Gajda (Poľsko), prof. Karl Gutschmidt (Nemecko), prof. Gerhard Neweklowsky (Rakúsko), prof. Dorin Gămulescu (Rumunsko) a prof. Stefano Garzonio (Taliansko). Slovenský komitét slavistov zastupovali prof. Ján Doruľa, Dr. Peter Žeňuch, prof. Vincent Sedlák a Dr. Ján Koška.

Svoju neúčast' na tomto zasadnutí ospravedlnili: M. Hladnik, A. Skaza (Slovinsko), Oleg N. Trubačov (Rusko), M. Flier (USA) a N. Žekulin (Kanada), zo zdravotných dôvodov sa na zasadnutí prezídia MKS v Ružomberku nemohol zúčastniť ani S. Wollman a H. Rothe.

Účastníci zasadnutia prezídia MKS sa zúčastnili aj na otváracom a záverečnom rokovaní medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 18. storočia v európskom kontexte*, ktorá prebiehala na pôde Katolíckej univerzity v Ružomberku, a 6. decembra spolu s účastníkmi konferencie absolvovali exkurziu do neďalekej dediny Vlkolíne, ktorá je kultúrnou pamiatkou UNESCO. Večer ich svojim umeleckým programom pozdravil spevácky súbor Katolíckej univerzity *Benedictus* a folklórny súbor *Liptov*.

Ďalšie zasadnutie prezídia MKS sa uskutoční 3. – 5. októbra 2002 v Maribore.

Program zasadnutia prezídia MKS tvorilo prerokúvanie správy o stave organizačných príprav 13. medzinárodného zjazdu slavistov, výber a schválenie konečného počtu tematických blokov, prerokovanie návrhov na tematiku okrúhlych stolov a na jej vzťah k tematickým blokom, plenárne prednášky a niektoré ďalšie organizačné otázky.

Zo správy, ktorú predniesla predsedníčka MKS prof. Alenka Šivicová-Dularová, vyplynulo, že z 38 národných komitétov a organizácií slavistov, ktoré majú právo prihlásiť referáty v rámci pridelených kvót, do stanoveného termínu využilo toto právo 29 národných komitétov a organizácií slavistov, nijaké prihlášky referátov neprišli do Ľubľany z 9 krajín – z Bosny a Hercegoviny, z Grécka, z Holandska (odtiaľ bola doručená jedna individuálna prihláška), z Indie, z Izraela, z Litvy, z Moldavska, z Nórska ani zo Švajčiarska.

Tak sa stalo, že z nevyužitej kvóty referátov pridelených týmto krajinám zostalo neobsadených, voľných 44 referátov.

Ďalších 35 referátov ostalo neobsadených preto, že viaceré krajiny nevyčerпали celú pridelenú kvótu: Austrália a Nový Zéland prihlásili 4 referáty namiesto 5 referátov pridelených v kvóte, Dánsko prihlásilo 3 referáty namiesto pridelených 5, Kanada 8 namiesto 10, Kazachstan 2 namiesto 10, Lotyšsko 1 namiesto 3, Rumunsko 13 namiesto 15, Španielsko 2 namiesto 5, Veľká Británia 11 namiesto 15 a USA 39 namiesto 50.

Spolu teda zostáva neobsadených 79 referátov.

Uznesenie prezídia MKS:

1. Organizátori 13. MZS (Slovenský komitét slavistov) opätovne oslovia tie národné komitáty a organizácie slavistov, ktoré dosiaľ neprejavili záujem o aktívnu účasť na zjazde, aby využili dodatočnú možnosť prihlásiť svojich reprezentantov na slavistický zjazd v Ľubľane.

2. Nevyužíte kvóty referátov sa stávajú rezervou, ktorou disponujú organizátori 13. MZS. Z tejto rezervy sa budú dodatočne prideľovať referáty tým národným komitétom a organizáciám slavistov, ktoré do 1. marca 2002 požiadajú Slovinský komitét slavistov o zvýšenie svojej kvóty.

Viaceré národné komitáty a organizácie slavistov prihlásili vyšší počet referátov, ako im určuje pridelená kvóta: Bielorusko prihlásilo 26 referátov (pridelená kvóta 25), Bulharsko 41 (40), Česko 42 (35), Estónsko 4 (3), Francúzsko 17 (15), Japonsko 5 (3), Maďarsko 24 (20), Nemecko 61 (60), Poľsko 61 (60), Rusko 143 (60), Slovinsko 21 (10).

Toto zvýšenie jednotlivých kvót znamená neplánovaný prírastok 115 referátov.

Niektoré národné komitáty a organizácie slavistov zvýšili svoje kvóty o tzv. rezervné referáty: Fínsko o 1 referát, Poľsko o 17 referátov, Rakúsko o 1 referát, Švédsko o 2 referáty a Ukrajina o 10 referátov.

Uznesenie prezídia MKS:

3. Všetky národné komitáty a organizácie slavistov majú dodržať počet referátov pridelený v kvóte; môžu sa uchádzať o primerané zvýšenie tohto počtu do 1. marca 2002 podľa uznesenia č. 2.

4. S poukazom na rozhodnutie MKS prijaté na zasadnutí v Krakove v závere 12. MZS sa neevidujú a teda ani neprihlasujú rezervné referáty (skripty). Preto národné komitáty a organizácie slavistov do 1. mája 2002 predložia organizátorom 13. MZS definitívne zoznamy referátov a referentov spolu s definitívnym znením resumé všetkých referátov; resumé treba predložiť v písomnej aj elektronickej podobe (na diskete alebo e-mailom) vo formáte *.rtf pre MS Word.

Organizátori 13. MZS dostali 16 individuálne prihlásených referátov. Prezídium MKS neodporúča prijímať všetky referáty prihlásené individuálne, bez súhlasu príslušného národného komitátu alebo organizácie slavistov, hoci konečné rozhodnutie o prijatí alebo neprijatí takých referátov je v kompetencii Slovinského komitátu slavistov (do programu 13. MZS bol zaradený individuálne prihlásený referát Hana Stenwíjka *The use of the supine in Lower Sorbian* z Holandska a referát Jaroslava Pánka *Josef Dobrovský in začetki modernega češkega zgodovinspisa z Česka*).

Tematické bloky. Prezídium MKS prerokovalo aj žiadosti o usporiadanie tematických blokov. Účastníci zasadnutia mali k dispozícii podrobný prehľad všetkých 31 prihlásených blokov, s potrebnými údajmi a komentármi spracovanými koordinátorom tematických blokov prof. Miranom Hladnikom, ktorý sa sám nemohol zúčastniť na zasadnutí prezídia MKS v Ružomberku.

Po starostlivom posúdení každej žiadosti schválilo prezídium MKS definitívny súbor týchto dvadsiatich tematických blokov:

1. Podíl sémantických výkladů v heslech etymologického slovníka (E. Havlová; Česko)
2. Критическое издание древнейшего славянского текста библейских книг и его альтернативы (S. Nikolova; Bulharsko)
3. Hrvatski jezik u dodiru s evropskim jezicima (A. Menac, L. Sočanac; Chorvátsko)
4. Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch (J. Bosák; Slovensko)
5. Inter-Slavica (R. Marti; Nemecko)
6. Сравнительный синтаксис славянских языков 2-ой половины 20-го века (S. Karolak; Poľsko)
7. Corpus Linguistics for Slavic Languages (T. Erjavec; Slovinsko)
8. Топика славянских литератур (Т. Аўтуговіч; Bielorusko)
9. Les citations scriptures dans la littérature slavonne (P. Gonneau; Francúzsko)
10. Динамика насилия: Виды постсоветской популярной литературы и детектива (A. Engel-Braunschmidt; Nemecko)
11. Перевод художественных текстов – коммуникация народов, языков, культур (J. Koška, M. Kusá; Slovensko)
12. Gender-Block (J. van Leeuwen-Turnovcova; Nemecko)
13. Роль религии в формировании национального самосознания и национальной культуры у славянских народов (И. В. Чуркина; Rusko)

14. Древнеславянская литургическая поэзия (K. Stanchev; Taliansko)
 15. Конец авангарда и роль славянских авторов при формировании последующей культурной эпохи (M. Freise; Nemecko)
 16. Этнокультурное взаимодействие восточных славян в ХVIII-ХVIII веках (L. Gorizontov; Rusko)
 17. Slovanski jeziki in književnosti v izobraževanju (B. Krakar-Vogel; Slovinsko)
 18. Folklor a folkloristika na prelome milénia (Z. Profantová; Slovensko)
 19. Пища; продукты питания и культурно-семантические аспекты (R. Rathmayr; Rakúsko)
 20. Podunajski Slovania v 7. – 9. storočí (V. Sedlák; Slovensko).
- Prerokovanie ďalšej vopred ohlásenej tematiky bude súčasťou zasadnutí príslušných komisií pri MKS:
1. Dosežky in naloge lingvistične geografije v slovanskom svetu v čase intenzívneho izhajanja zvezkov OLA (П. Гриценко; Ukrajina)
 2. Средневековые славянские тексты и электронные издания: стандарты и технологии (А. Л. Милитенова; Bulharsko)
 3. Лексикография (Г. А. Богатова; Rusko).

Okrúhle stoly a plenárne referáty. Na rokovaní 13. MZS bol prihlásený okrúhly stôl s tematikou *Славистика и исследовательские перспективы в период глобализации*, ktorého organizátormi sú prof. Ivo Pospíšil (Česko) a prof. Lucjan Suchanek (Poľsko), prof. Karl Gutschmidt (Nemecko) a prof. Stanisław Gajda (Poľsko) navrhli okrúhly stôl s tematikou *Ekológia slovanských jazykov* a prof. Dorin Gămulescu (Rumunsko) navrhoval okrúhly stôl s tematikou *Univerzitná slavistika v slovanských a neslovanských krajinách*.

Tematika okrúhlych stolov a plenárnych referátov (i referentov) sa upresní na ďalšom zasadnutí prezídia MKS. Slovinský komitét slavistov očakáva ďalšie návrhy.

Činnosť komisií pri MKS. Správu o práci komisií pri MKS a návrhy na skvalitnenie ich činnosti predniesol prof. Stanisław Gajda. Uvedol, že dve komisie z celkového počtu 29 nemajú svojho predsedu, poukázal na potrebu oživiť prácu viacerých komisií. Písomne vyzval všetkých predsedov, aby do konca roka 2002 podal každý z nich správu o činnosti svojej komisie za obdobie od 12. MZS v Krakove. Činnosť komisií v päťročnom medzizjazdovom období sa bude naďalej posudzovať na zasadnutiach MKS v čase trvania medzinárodného zjazdu slavistov. Prezídium MKS prijalo predložený návrh, aby komisie svoju správu o činnosti publikovali v niektorom zo slavistických časopisov. Správu o činnosti komisie vypracúva jej predseda, celkovú správu o činnosti komisií vypracúva koordinátor komisií pri MKS. Prezídium MKS podčiarkuje odporúčanie, aby národné komitety a organizácie slavistov venovali osobitnú starostlivosť činnosti tých komisií, v ktorých majú svojho predsedu.

Organizačné otázky. V záujme dobrého zabezpečenia prezentácie výsledkov slavistického bádania v medzizjazdovom období odporúča prezídium MKS posielat organizátorom 13. MZS knihy na výstavu v istom časovom predstihu, podľa možnosti mesiac pred začiatkom zjazdu. – Zborníky resumé dostanú účastníci zjazdu pri prezentácii, jeden výtlačok zborníka pošlú organizátori zjazdu národným komitetom a organizáciám slavistov pred začiatkom zjazdu. – Prezídium MKS prijalo odporúčanie, aby národné komitety a organizácie slavistov posielali partnerským slavistickým inštitúciám svoje zborníky zjazdových referátov už v predzjazdovom období. – Náklady spojené s účasťou na zjazde (ubytovanie a stravovanie) oznámia usporiadatelia 13. MZS v priebehu 1. štvrťroka 2002.

Predsedníčka MKS prof. Alenka Šivicová-Dularová informovala prezídium MKS, že svoju rezignáciu z členstva v MKS oznámil prof. Hinc Schuster-Šewc (za člena MKS navrhuje prijať prof. Dietricha Šoltu), ďalej prof. M. Aucouturier (Francúzsko; má ho nahradiť prof. Elčne Włodarczyková) a prof. J. P. Locher (Švajčiarsko; má ho nahradiť prof. Daniel Weiss).

Bratislava 18. januára 2002

*Zapísali Ján Doruľa a Peter Žeňuch
Schválila Alenka Šivicová-Dularová*

Referáty slovenských účastníkov 13. medzinárodného zjazdu slavistov v Ľubľane (15. -21. augusta 2003)

- 1. 1:**
- Šimon Ondruš: *Neznáme južnoslovansko-slovenské genetické lexikálne responzie*
- 1. 2:**
- Ladislav Bartko-Natalija Dzendzelivska-Štefan Lipták: *Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine vo svetle jazykových kontaktov*
- Adriana Ferenčíková: *Pol'nohospodárska lexika v Slovanskom jazykovom atlase*
- 1. 3:**
- Júlia Dudášová: *Deklinálny systém substantív v spisovnej slovenčine, poľštine a bieloruštine*
- Juraj Furdík: *Typy lexikálnej motivácie v slovanských jazykoch*
- Marta Pančíková: *Vývinové tendencie poľskej, slovinskej a slovenskej lexiky na rozhraní tisícročia*
- Ján Sabol: *Štruktúra slabiky a morfémy v slovenčine, češtine a poľštine*
- Pavol Žigo: *Konvergentné a divergentné tendencie vo vývine slovanských jazykov*
- 1. 4:**
- Ján Doruľa: *Prvý preklad celej Biblie do slovenčiny (jeho porovnanie s českými a poľskými prekladmi)*
- Ján Findra: *Štýl ako modelová štruktúra*
- Emil Horák: *Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov južnoslovanských spisovných jazykov*
- Ivor Ripka: *Niektoré špecifiká jazykových prejavov amerických Slovákov (slovansko-neslovanské jazykové kontakty)*
- Jurij Medvedyk-Katarína Žeňuchová-Peter Žeňuch: *Jazyko-historický, kultúrny a literárny vývin hraničného slovensko-ukrajinského regiónu v 18. a na začiatku 19. storočia*
- 2. 2:**
- Andrej Červeňák: *Slovanský romantizmus ako problém antropológickej genológie*
- Anna Valcerová: *Konstruktivizmus, civilizmus a slovenská poézia 20. storočia*
- 2. 3:**
- Erika Brtánová-Timotea Vráblová: *Reflektovanie slovanskej duchovnej spisby na území Slovenska v 18. storočí*
- Mária Bátorová: *Motivické súvislosti literárnej moderny v slovanskom a európskom kontexte (dielo J. C. Hronského v slovanských a európskych súvislostiach)*
- Jozef Hvišč: *Kontinuita slovenského a poľského romantizmu*
- Milan Jurčo: *Literatúra v znamení esteticko-kreatívneho a v službách konfesijnáno-religiózneho*
- 2. 4:**
- Mojmír Benža: *Jazyková politika v Slovenskej republike*
- Eva Krekovičová: *Národné osamostatnenie a reinterpretácia minulosti – slovenské a slovanské súvislosti*
- Soňa Pašteková: *Nábožensko-filozofické determinanty ruskej (európskej) literatúry začiatku 20. storočia*
- Peter Šoltés: *Fritomnosť byzantsko-slovanského obradu na Slovensku a jeho vnímanie slovenskou historiografiou*
- Alexander Zozulák: *Národné osamostatnenie Rusínov a reinterpretácia minulosti so zameraním na kultúrnu oblasť*
- 2. 5:**
- Viera Gašparíková: *Humoristická rozprávka v kontexte slovanskej a európskej kultúry*
- Hana Hlôšková: *Slovanské paralely jedného povestového cyklu*

- Mikuláš Mušínska: *Najstarší text ukrajinskej ľudovej piesne v kontexte doterajších výskumov*

3. 1:

- Daniela Kodajová: *Ponímanie jazyka v názoroch J. Dobrovského, J. Kopitara a J. Herkeľa v kontexte vývoja habsburskej monarchie v 20. -40-tych rokoch 19. storočia*

Tematika 13. MZS v Ľubľane bola uverejnená v Slavica Slovaca, 2001, roč. 36, č. 1, s. 95-96.

Slovenskému komitétu slavistov prišli prihlášky na 45 referátov na 13. MZS v Ľubľane. Z nich bolo 24 jazykovedných, 13 literárnovedných príspevkov, 4 etnologické príspevky a 4 príspevky historikov.

Na plenárnom zasadnutí SKS 13. septembra 2001 bolo z uvedeného počtu vybratých 25 referátov, ktorými sa naplnila kvóta pridelená Slovenskej republike. Na základe možnosti, ktorú poskytlo uznesenie prezídia MKS prijaté na zasadnutí v Ružomberku, doplnil sa tento počet o 3 ďalšie z pôvodne prihlásených referátov. Ich výber sa uskutočnil na zasadnutí rozšíreného predsedníctva SKS 21. februára 2002.

Ďalších 9 referátov slovenských účastníkov zjazdu odznie pri zjazdových rokovaníach v rámci štyroch tematických blokov (referenti: Ján Bosák, Klára Buzássyová, Ján Koška, Mária Kusá, Eva Maliti, Zuzana Profantová, Vincent Sedlák, Tatiana Štefanovičová, Ján Steinhübel; pozri tu Protokol zo zasadnutia prezídia Medzinárodného komitétu slavistov).

Popri výbere referátov na 13. MZS sa plenárne zasadnutie SKS 13. septembra 2001 zaoberalo prípravou zasadnutia prezídia MKS v decembri 2001 v Ružomberku, určilo termín odovzdania textov resumé vybratých referátov.

Predsedníctvo SKS, rozšírené o slovenských predsedov komisií pri MKS, sa zišlo 21. februára 2002. S uspokojením zobralo na vedomie správu o úspešnom priebehu zasadnutia prezídia MKS v Ružomberku, ocenilo najmä skutočnosť, že boli schválené návrhy SKS na usporiadanie štyroch tematických blokov, rozhodlo o tom, o ktoré ďalšie 3 referáty sa doplní pôvodná kvóta pre SR. Za naliehavú úlohu pokladá predsedníctvo SKS zabezpečenie výmeny osoby predsedu komisie pre slovanskú archeológiu pri MKS, čím sa dosiahne zlepšenie činnosti celej komisie. Predsedníctvo SKS prijalo aj návrh V. Gašparíkovej, aby sa SKS uchádzal o uvoľnené miesto predsedu komisie slovanského folklóru pri MKS. Návrh na osobu predsedu komisie vzíde z pracovnej porady etnológov.

Predsedníctvo SKS rozhodlo, že texty zjazdových referátov treba poslať na adresu SKS (Panská 26, 813 64 Bratislava) do 30. novembra 2002 v písomnej i elektronickej podobe, ďalej že SKS vydá opäť výberovú bibliografiu slovenských slavistických publikácií a štúdií za roky 1998-2002. Práce z oblasti jazykovedy podľa prijatých zásad bibliograficky spracuje P. Žeňuch, z oblasti literárnej vedy J. Koška, z oblasti etnológie M. Benža a z oblasti histórie V. Sedlák. Výberovú bibliografiu za jednotlivé odbory treba Slovenskému komitétu slavistov odovzdať na redakčné spracovanie do konca marca 2003.

Podľa odporúčania predsedníctva SKS vyzve SKS všetky relevantné vydavateľské inštitúcie a iné pracoviská, aby poskytli príslušné publikácie na prezentáciu slovenskej vedy na knižnej výstave v Ľubľane.

Ján Doruľa

